

TARTU RIIKLIKU ÕLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a.

VIHİK 105 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ в 1893 г.

ÕIGUSTEADUSLIKKE TÖID
ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ
I

TARTU 1961

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ALUSTATUD 1893. a. VIINIK 105 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893 г.

ÕIGUSTEADUSLIKKE TÖID
ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ
I

Redaktsioonikolleegium:

J. Ananjeva, E. Ilus (vast. toimetaja), H. Kadari, E. Laasik,
J. Mäll, K. Püss, P. Vihalem, A. Uustal.

Редакционная коллегия:

Ж. Ананьева, П. Вихалем, Э. Илус (отв. редактор), Х. Кадари,
Э. Лаасик, И. Мялл, К. Пюсс, А. Уусталь.

NÕUKOGUDE TSIVIILPROTSESSIÕIGUSE PRINTSIIPIDE MÕISTEST JA SÜSTEEMIST

Õigustead. kand. J. Ananjeva

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XX kongressi otsustes rõhutatakse, et oma rahvuspoliitikas on partei lähtunud ja lähtub leninlikust seisukohast, et sotsialism ei likvideeri rahvuslikke erinevusi ja omapära, vaid ümberpöörduvalt — loob tingimused kõigi rahvuste ja rahvaste majanduse ning kultuuri iga-külgeks edasiarendamiseks ja õitsenguks.

«Partei», öeldakse NLKP Keskkomitee aruande põhjal vastu-võetud resolutsioonis, «peab ka edaspidi neid iseärasusi kogu oma praktilises töös kõige tähelepanelikumalt arvesse võtma.»¹

Rahvuspoliitika eespool nimetatud suuna üheks konkreetseks väljendusvormiks on seadusandliku funktsiooni edasine detsent-raliseerimine NSV Liidu Ülemnõukogu neljanda koosseisu kuuenda istungjärgu poolt vastuvõetud seaduste alusel.

Liiduvabariikide koodeksites ja teistes seadustes leiavad vahetu väljenduse rahvuslikud erinevused nende vabariikide kul-tuuri, olustiku, keele jne. alal.

Eesti NSV uues tsiviilprotsessi koodeksis kui liiduvabariigi seaduses leiab väljenduse kogu nõukogude rahva üldtahtega täielikus kooskõlas olev Eesti Sotsialistliku Vabariigi töötajate tahe.

Kogu nõukogude töötava rahva tahte ühtsus rajaneb kõigi liiduvabariikide ühiskondliku ja riikliku korralduse ühtsusel, kogu nõukogude rahva moraalsel ja poliitilisel ühtsusel. Sellest ühtsest alusest tingituna ka kogu nõukogude õigus, olenemata tema jagunemisest õigusharudesse ja seadusandluse jaotusest üleliiduliseks ja vabariiklikuks, on ühtne ja lähtub ühtsetest eesmärkidest.

Seadusandluse ja sotsialistliku seaduslikkuse ühtsuse juriidi-liseks garantiiks on NSV Liidu Konstitutsiooni §§ 19—20 ja liidu-vabariikide konstitutsioonide vastavad sätted.

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XX kongressi resolutsioonid, ERK, 1956, lk. 18.

Põhimõttest, mille kohaselt liiduvabariikide konstitutsioonid, arvestades vabariikide erinevusi, peavad samaaegselt olema kooskõlas NSV Liidu Konstitutsiooniga (NSV Liidu Konstitutsiooni § 16), tuleneb ka nõue, et liiduvabariikide seadusandlus peab vastama NSV Liidu seadustele (§ 20).

Üleliidulise seadusandluse prioriteet on põhistatav asjaoluga, et liidu seadused väljendavad kogu nõukogude rahva, kõigi vabatahtlikult NSV Liitu ühinenud rahvuste ühtset tahet.

Seoses seadusandliku funktsiooni edasise detsentraliseerimisega omandavad seadusandluse ühtsuse tagamise seisukohalt erilise tähtsuse kogu nõukogude õiguse ja üksikute õigusharude põhiprintsiibid. Iga vabariigi poolt oma koodeksi kehtestamine ei tähenda vastava õigusharu killustamist. Ei teki näiteks Eesti NSV või Ukraina NSV tsiviilprotsessiõigust kui iseseisvat õigusharu, vaid kõik koodeksid kokku moodustavad ühe ühtse õigusharu — nõukogude tsiviilprotsessiõiguse. Tähendab, vabariiklikud tsiviilprotsessi koodeksid, arvestades rahvuslikke iseärasusi, peavad siiski olema ühtsed. Milles peab väljenduma nende ühtsus? Ühtsus ei tähenda samasust. «Seadusandluse ühtsus», ütleb prof. K. S. Judelson, «seisneb tema põhiseisukohtade ühtsuses.»²

Täpsemalt öeldes tähendab õigusharu ühtsus tema juhtivate ideede — põhiprintsiipide — ühtsust. Selles eelkõige seisnebki printsiipide tähtsus.

Printsiipide ühtsusega tagatakse ka sotsialistliku seaduslikkuse ühtsus. Nimelt, nendega a) kehtestatakse vastavate ühiskondlike suhete reguleerimise põhisuunad ja ülesanded; b) tagatakse seaduste sisu ühesugune mõistmine nende rakendamisel. Lõpuks, printsiipide silmaspidamine õigusharu instituutide ja normide kujundamisel väldib vastuolud, s. o. kindlustab nende vahelise sisemise kooskõla.

Printsiipide erilist tähtsust arvestades tuleb asuda seisukohale, et nad peavad leidma fikseerimist nii NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviilkohtupidamise alustes kui ka vabariiklikes tsiviilprotsessi koodeksites.

NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviilkohtupidamise alustes tuleks eelkõige tekstuaalselt korrata need mitmele õigusharule ühised õigusemõistmise printsiibid, mis on leidnud fikseerimist NSV Liidu Konstitutsioonis. Kõrvuti nendega peaksid alused fikseerima ka kõik teised, s. t. antud õigusharule spetsiifilised printsiibid, mis tulenevad konstitutsioonilistest põhimõtetest ja kujutavad nende konkretiseerimist vastavalt antud õigusharu normidega reguleeritavate ühiskondlike suhete spetsiifikale.

Kõigi antud õigusharu põhiprintsiipide fikseerimine NSV Liidu ja liiduvabariikide seadusandluse alustes on vajalik selleks, et

² К. С. Юдельсон, Относительно общности гражданских процессуальных кодексов союзных республик. Вопросы кодификации советского законодательства, Свердловск, 1957, lk. 46.

«Alused» kujutaksid endast tervikut ja täidaksid neile pandud ülesande. «Alustes» ei ole võimalik ja polegi vaja anda printsiipide olemuse arendatud analüüsi, tuleks vaid piirduda nende mõiste fikseerimisega.

Selleks et tsiviilprotsessi koodeksid kujutaksid endast terviklike akte ja oleksid hõlpsasti kasutatavad, peaksid neis leidma fikseerimist kõik tsiviilprotsessiõiguse printsiibid, kuigi seda on juba tehtud NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviilkohtupidamise alustes. (See ei tähenda, et need printsiibid peaksid olema paigutatud koodeksi ühte peatükki või et «Aluste» ühes paragrahvis väljendatud põhimõte ei võiks olla jaotatud koodeksi mitme paragrahvi vahel.)

Tsiviilprotsessi koodeksi mitmesugustes normides peab avalduma põhiprintsiipide sisu arendatud ja konkretiseeritud kujul. Nii näiteks ei ole küllaldane, kui koodeks tekstuaalselt fikseerib ainult põhiprintsiibi, mille kohaselt õigusemõistmist teostatakse täpses vastavuses NSV Liidu ning liidu- ja autonoomsete vabariikide seadustega, vaid kõrvuti sellega peab koodeks vastama ka küsimusele, kas kohus asja lahendamisel rakendab ka seadustest allpool seisvaid õiguslikke akte, sealhulgas kohalike riigivõimuorganite akte.

NSV Liidu Konstitutsiooni §-s 112 fikseeritakse kohtunike sõltumatuse ja nende ainult seadusele allumise põhimõte. NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse alused³, arendades edasi antud konstitutsioonilise põhimõtte sisu, täiendavad Konstitutsiooni teksti sättega: «Kohtunikud ja rahvakaasistujad otsustavad kriminaalasju seaduse alusel, kooskõlas sotsialistliku õigusteadvusega ning tingimustes, mis ei lase avaldada kohtunikele kõrvalist mõju.» On selge, et kriminaalprotsessi koodeksis selle põhiprintsiibi edasiarendamise korras tuleb fikseerida ka vastavate tingimuste õiguslikud garantiid. Sama ülesanne tuleb lahendada ka tsiviilprotsessi koodeksi koostamisel. Uutesse tsiviilprotsessi koodeksitesse võetavaid instituute ja norme tuleb eelkõige hinnata nende sisu ja vormi vastavuse seisukohalt põhiprintsiipidele. Teiselt poolt tuleb arendada õigustloovat tegevust selles suunas, et tsiviilkohtupidamise sotsialistlikud printsiibid leiaksid uutes koodeksites igakülgse konkreetse väljenduse.

Tsiviilprotsessiõiguse teooria peaks aktiivselt kaasa aitama selle konkreetse ülesande täitmisele. Kahjuks on tsiviilprotsessiõiguse teoorias ja õiguse teoorias üldse siiani veel lõplikult lahendamata rida õiguse printsiipidega seonduvaid üldküsimusi. Näiteks puudub siiani ühtne seisukoht niisugustes esmajärgulise tähtsusega küsimustes, nagu printsiibi mõiste ja tsiviilprotsessi printsiipide süsteem. Allpool peatumegi nendel küsimustel.

1. Õiguse printsiibi mõistest. Õiguse printsiibi

³ «Eesti NSV Teataja», 1959, nr. 17.

mõiste kohta on juriidilises kirjanduses avaldatud erinevaid seisukohti. Nii näiteks prof. S. N. Bratus, määratledes õiguse printsiipe, väidab, et printsiip on ühiskonna, materia või nähtuste konkreetse liikumise seadus, et «... printsiip on liikumä-panev jõud või just antud grupi üheliigiliste sotsiaalsete nähtuste kohta käiv seadus»⁴. Õiguse printsiibid, ütleb N. G. Aleksandrov, on ühiskondlike suhete õigusliku reguleerimise üldsuunda ja kõige olulisemaid jooni väljendavad üldseisukohad.⁵

Prof. K. S. Judelsoni arvates «printsiip on üksik teoreetiline seisukoht, mis väljendab ühiskondlike suhete riikliku reguleerimise vajalikkust ühiskonna arengu seadustest tingitud meetodite ja vormidega»⁶. Analoogilisel seisukohal asub ka D. M. Tšetšet⁷. «Tsiiviilprotsessi põhiprintsiibid on sotsialistliku demokratismi, sotsialistliku õigusteadvuse üldseisukohad, juhtivad ideed,» ütleb S. N. Abramov, «nendele vastavad konkreetseid õiguslikud instituudid, milledes need printsiibid fikseeritakse.»⁸

Õiguse printsiipide mõiste määramisel tuleks silmas pidada nii nende sisu kui ka vormi.

Tuleb nõustuda prof. M. A. Gurvitšiga, et «Nõukogude tsiiviilprotsessiõiguse printsiibid on oma sisult tööliklassi ja tema poolt juhitavate töötajate masside õiguslikud vaated kohtu organisatsioonile ja tema tegevusele tsiiviilasjade arutamise ja lahendamise alal»⁹.

Võiks öelda üldse, et nõukogude õiguse kõikide printsiipide sisuks on tööliklassi ja kogu nõukogude rahva õigusteadvuse juhtivad ideed.

Sotsialistlik õigusteadvus kui tööliklassi marksistliku maailmavaate üks koostisosi kujuneb ühiskonna objektiivsete arenguseaduste tunnetamise resultaadina.

Õiguse teooria seisukohad võivad väljendada ja väljendavadki õigusteadvuse juhtivaid ideid, kuid õiguse (või tema üksiku haru) printsiipideks muutuvad need ideed alles siis, kui seadusandja tunnistab nad sellisteks, s. t. fikseerib nad õigusnormi vormis. Õigusnorm on õiguse printsiibi ainsaks väljendusvormiks. Selle printsiibi realiseerimine on tagatud riikliku sunni rakendamise võimalikkusega.

Seadusandluse protsessis objektiivseid seadusi peegeldavad

⁴ С. Н. Братусь, Принципы советского гражданского права. «Правоведение», 1960, № 1, lk. 48.

⁵ Н. Г. Александров, Социалистические принципы советского права. «Советское государство и право», 1948, № 11, lk. 17.

⁶ К. С. Юдельсон, Советский гражданский процесс, Госюриздат, 1956, lk. 31–32.

⁷ Д. М. Чечет, Развитие принципа материальной истины в советском гражданском процессе. Межвузовское научное совещание «Сорок лет советского государства и права». Тезисы докладов, Изд. ЛГУ, 1957, lk. 64.

⁸ С. Н. Абрамов, Советский гражданский процесс, М., 1952, lk. 27–29.

⁹ Советский гражданский процесс, под ред. М. А. Гурвич, М., 1957, lk. 28.

õigusteadvuse valitsevad, juhtivad ideed muutuvad õigusnormi sisuks. Seaduse norm peegeldab majanduselu objektiivseid nõudeid, rahva teadvuse taset ja arvestab poliitilisi vajadusi. «Seadus», rõhutas V. I. Lenin, «on poliitiline abinõu, on poliitika.»¹⁰

Eeltoodust nähtub, et õiguse printsiip on ideoloogiline kategooria ja pole õige samastada teda nähtuste või materia liikumise seaduste või teiste objektiivsete kategooriatega.

Et kogu nõukogude rahva, kõigi NSV Liidu rahvuste maailma-vaade, sealhulgas ka õiguslikud vaated, on ühtsed, siis ei saagi olla erinevusi liiduvabariikide koodeksite ideoloogilistes alustes, nendes koodeksites fikseeritavates põhiprintsiipides.

Tsiviilprotsessiõiguse põhiprintsiibid määravad tema kõigi institutute olemuse ja nende süsteemi. Kuigi peaks olema endastmõistetav, et tsiviilprotsessiõiguse normides fikseeritud printsiibid on samaaegselt kohtute õigustmõistva tegevuse printsiipideks tsiviilasjade arutamisel ja lahendamisel, vaieldakse tsiviilõiguse teoorias selle küsimuse üle ja on püütud teha vahet tsiviilprotsessiõiguse (õigusharu) ja tsiviilprotsessi kui kohtu tegevuse õiguslike printsiipide vahel.¹¹ Antud vaidlus tundub skolastilisena, sest 1) kui protsessiõiguse printsiibid ei reguleeriks kohtute õigustmõistvat tegevust, siis kaotaksid nad protsessiõiguse printsiibi tähenduse üldse; 2) kohtu õigustmõistva tegevuse teostamine mingisuguste seadustes mittefikseeritud printsiipide alusel oleks teravas vastuolus sotsialistliku seaduslikkusega.

Ei saa nõustuda D. M. Tšetšetiga, et kohtu tegevust reguleerib õiguslikult norm ja ideoloogiliselt normi aluseks võetud printsiip.¹² See tähendaks õigusnormi vormile ja tema sisule iseseisva toime omistamist, vormi ja sisu ühtsuse eitamist.

Õigusharu printsiipide tunnetamine, uute printsiipide avastamine ja formuleerimine ning tähtsuse kaotanud ja vananenud printsiipide väljatoomine on vastava õigusteadusharu ülesandeks. Tekib aga küsimus, kas see on teostatav ainult õigusnormide uurimise alusel?

Prof. S. N. Bratus arvab, et «sotsialismi põhiprintsiibid transformeeruvad juriidilisteks printsiipideks» ja et õigusharu põhiprintsiipe saab avastada antud õigusharu normides endis, «kui aga printsiibid ei ole nendes õigusnormides formuleeritud, tuleb neid leida õigusharu moodustavate normide üldmõttest. Viimati nimetatud juhul», ütleb S. N. Bratus, «etendavad antud õigusharu printsiipide väljatoomises ja formuleerimises suurt osa

¹⁰ V. I. Lenin, Teosed, kd. 23, lk. 36.

¹¹ Д. М. Чечет, viidatud teesid, lk. 64. Analooiline sellele on ka M. Savitski seisukoht, vt. М. А. Савицкий, К вопросу о системе принципов советского уголовного процесса. «Советское государство и право», 1950, № 1, lk. 55.

¹² Д. М. Чечет, viidatud teesid, lk. 65.

praktika (administratiivne, kohtu, arbitraaži) ja õigusteadus»¹³. Ei saa eitada praktika ja olemasolevate õigusnormide analüüsimise suurt tähtsust olemasolevate printsiipide vajalikkuse tuvas-tamisel, uute printsiipide tunnetamisel, nende avastamisel ja for-muleerimisel, kuid sellega piirduda oleks metodoloogiliselt eba-õige ja paratamatult tooks see kaasa kitsasse praktitsismi või dogmatismi kaldumise. Et seda ei juhtuks, peab teadus eelkõige, kasutades marksistlikku uurimismeetodit, tunnetama ühiskonna majanduslikke ja poliitilisi vajadusi, tunnetama antud õigusharu reguleerimise eseme — vastavate ühiskondlike suhete — objek-tiivseid omadusi ja arengu seaduspärasusi ning sellest lähtudes leidma nende suhete õigusliku reguleerimise kõige efektiivsemad printsiibid. Uute juhtivate ideede formuleerimisel on loomulikult vaja arvestada juba olemasolevaid reguleerimisvahendeid ja nende rakendamise praktika tulemusi. Kuid ainult mõlemat nõuet arvestades saab leida ja formuleerida progressiivse, edasiviiva tähtsusega juhtivaid ideid, mida seaduseandja võib oma tegevuses arvestada.

Nõukogude riigi tegevuse õiguslike printsiipide metodoloogi-liselt õige tunnetamise ja formuleerimise eeskuju näitavad V. I. Lenini uurimused ja teaduslikud üldistused. Nii näiteks, uurides teaduslikult klassivahekordi pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu ja arendades edasi K. Marxi seisukohti sunni rakendamise paratamatusest sotsialismi ehitamise perioodil, formuleerib V. I. Lenin¹⁴ järelduse sunni rakendamise vajalikkusest eks-pluataatorlike klasside vastupanu mahasurumiseks ja töötajate distsipliini ja enesedistsipliini kasvatamiseks. Edasi jõuab ta järeldusele, et proletaarse riigi organiks, kes täidaks seda üles-annet, peab olema nõukogude kohus.

Analüüsides ja üldistades sunni rakendamisega ja üldse riigi-aparaadi tegevusega seoses kujunevate ühiskondlike suhete spet-siifikat, tuletab V. I. Lenin riigiaparaadi, ühtlasi ka kohtu tege-vuse ühe üldprintsiibi — masside riigivalitsemisest ja õiguse-mõistmisest osavõtmise printsiibi. V. I. Lenin näitas, et kohus, nagu iga teine riigiaparaadi lüli, peab tegutsema demokraatlikes vormides, et üksnes tegutsemine sellistes vormides tagab kohtu ees seisvate töötajate distsipliini ja enesedistsipliini kasvatamise ülesannete täitmise.

Edasi, uurides vorme ja vahendeid, mis kõige paremini tagak-sid töötajate masside õigusemõistmisele kaasatõmbamise, formu-leerib V. I. Lenin kohtu organisatsiooni ühe tähtsaima põhi-printsiibi — kohtunike valitavuse printsiibi, millele lisandub veel

¹³ C. H. Братушь, viidatud artikkel, lk. 48. Ka N. G. Aleksandrovi arvates võib õigusharu printsiipe tuletada õigusnormidest. Vt. Н. Г. Алек-сандров, viidatud artikkel, lk. 17.

¹⁴ V. I. Lenin, Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded. Ettekanne partei VII kongressil. Teosed, 27. kd.; Käsund majandusküsimuste kohta. Teosed, 33. kd., jt.

kohtutegevuse avalikkuse printsiip. Kirjas Kurskile «Kahekordsest alluvusest ja seaduslikust korrast»¹⁵ formuleeritakse lõplikul kujul sotsialistliku seaduslikkuse printsiip. Nagu näeme, lähtub V. I. Lenin õiguslike printsiipide väljatoomisel ja nende formuleerimisel eelkõige õigusliku reguleerimise esemeks olevate ühiskondlike suhete olemusest ja valitseva klassi õigusteadvusest. V. I. Lenini poolt väljatöötatud õigusemõistmise põhiprintsiipide sisu leidis fikseerimist nõukogude võimu esimestes kohtudekreetides ja sotsialistliku riigi esimeses Konstitutsioonis 1918. a. Need NSV Liidu ja kõigi liiduvabariikide konstitutsioonides fikseeritud põhimõtted kehtivad ka tänapäeval ja jäävad edaspidiselt nõukogude kohtute õigustmõistva tegevuse aluseks. Loomulikult on nad oma konkreetsetes väljenduses leidnud arendamist ja laiendamist vastavalt sotsialistliku ühiskonna majandusliku ja poliitilise aluse arengule, kuid oma klassiiseloому poolst on nad jäänud muutumatuks. Kohtutegevuse reguleerimisele suunatud kehtivates seadustes (NSV Liidu, liidu- ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seadusandluse alused, NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse alused, liidu- ja autonoomsete vabariikide tsiviilprotsessi koodeksid) on õigusemõistmise leninlikud printsiibid fikseeritud edasiarendatutena kommunistliku ülesehitustöö nõuetele vastavalt. Printsiipide arendamine tähistab sotsialistliku õigusemõistmise demokratiseerimise laiendamist, sotsialistliku seaduslikkuse edasist kindlustamist, kohtutegevuse kasvatusliku osa igakülgset tugevdamist.

2. Küsimus tsiviilprotsessiõiguse printsiipide süsteemist väärib samuti erilist tähelepanu. Ainult kindel, teaduslikul alusel põhinev printsiipide süsteem võimaldab avada vajaliku järjekindlusega iga printsiibi sisu tsiviilprotsessi koodeksite instituutides ja normides. Tsiviilprotsessiõiguse printsiipide süsteemi kujundamisel peab lähtuma sellest, et antud õigusharu (nagu iga teise) printsiipide süsteem on sotsialistliku õiguse printsiipide süsteemi üks koostisosi.

Sotsialistliku õiguse printsiipide süsteem kujutab endast õiguse kõikide printsiipide kogusummat nende ühtsuses, vastastikususes tingituses ja sõltuvuses. Süsteemi ühtsus on määratud sotsialistliku õigusteadvuse ühtsusega, õiguse ülesannete ühtsusega. Tsiviilprotsessi õpikutes¹⁶ võetakse printsiipide süsteemi kujundamisel tavaliselt aluseks õigusallikad, milles vastavad printsiibid on fikseeritud. Selle järgi ongi liigitatud printsiipe konstitutsioonilisteks, kohtukorralduse seaduses fikseerituiks ja tsiviilprotsessile spetsiifilisteks, s. o. tsiviilprotsessi koodeksites fikseerituiks. Esimeste kohta tarvitatakse ka terminit «põhiprint-

¹⁵ V. I. Lenin, Teosed, 33. kd.

¹⁶ К. С. Юдельсон, Советский гражданский процесс, Госюриздат, М., 1956, lk. 31—53; А. Ф. Клейнман, Советский гражданский процесс, М., 1954, lk. 42—55; С. Н. Абрамов, Советский гражданский процесс, М., 1952, lk. 26—54 jt.

siibid», ülejäänuid nimetatakse lihtsalt «printsiiptideks», kuigi selles osas ei esine täielikku järjekindlust. Õpikute autorid, asudes konstitutsiooniliste printsiiptide iseloomustamisele, kõnelevad eelkõige nõukogude tsiviilprotsessi sotsialistlikust demokratis- mist, kusjuures küsimuse käsitlestest võib jääda mulje, nagu vaadeldaks sotsialistlikku demokratiismi tsiviilprotsessi ühe põhi- printsiibibina, mis tuleks asetada esikohale printsiiptide süsteemis. Teatavasti toimub tsiviilkohtupidamine demokraatlikes vormides. «Nõukogude tsiviilprotsessi sotsialistlik demokratism väljendub töötajate laialdases osavõtus õigusemõistmisest, asjade avalikus arutamises liidu- või autonoomse vabariigi (autonoomse oblasti) keeles, võimaluste tagamises asjast huvitatud isikutele nende protsessuaalsete õiguste tegelikult ärakasutamiseks oma huvide kaitseks.»¹⁷

Sotsialistlik demokratism väljendub kõigis protsessiõiguse printsiiptides ja instituutides, kuid sotsialistlik demokratism iseloomustab mitte üksnes kohtute, vaid kogu nõukogude riigiaparaadi tegevust, see on kogu nõukogude riigiaparaadi organisatsiooni ja tegevuse printsiipt ning seetõttu ei ole õige vaadelda sotsialistlikku demokratiismi ainult kitsalt protsessi printsiibibina.

Samadel kaalutlustel ei saa nõustuda V. S. Tadevosjaniga¹⁸, kes arvab sotsialistliku seaduslikkuse nõude tsiviilprotsessi printsiiptide hulka. Sotsialistlik seaduslikkus on sotsialistliku õiguse kõigi harude üldprintsiiptiks. Sotsialistliku seaduslikkuse printsiipt on iseloomulik kogu nõukogude õigusele, kogu riigiaparaadi tegevusele, selle printsiipti toimet tsiviilprotsessis ei ole midagi spetsiifilist ja seepärast ei oleks õige vaadelda seda üldprintsiipti kitsalt protsessi printsiibibina.

Tuleb nõustuda dots. N. A. Tšetšinaga, et on vaja eristada tsiviilprotsessiõiguse spetsiifilisi printsiipte temast toimet avaldavatest sotsialistliku õiguse kui terviku üldprintsiiptidest ja samuti mitmele õigusharule ühistest printsiiptidest.¹⁹

Tsiviilprotsessiõiguse printsiiptide süsteemi konstrueerimisel tulekski meie arvates aluseks võtta printsiiptide toime ulatus, mitte aga nende fikseerimise allikad.

Tsiviilprotsessiõiguse printsiiptide süsteemis tuleks asetada esikohale üldõiguslikud (s. o. kogu nõukogude õiguse kui terviku) printsiiptid ja samuti riigiaparaadi tegevuse üldprintsiiptid.

Nõukogude tsiviilprotsessiõiguses kui ühtse sotsialistliku õiguse ühe haru spetsiifilistes printsiiptides ja tema instituutides avalduvad õiguse kui terviku põhilised ideed (printsiiptid). Sama

¹⁷ К. С. Юдельсон, Советский гражданский процесс, lk. 33.

¹⁸ В. С. Тадевосян, Вопросы кодификации гражданского процессуального законодательства. Вопросы кодификации. Сборник научных статей, Госюриздат, 1957, lk. 61.

¹⁹ Н. А. Чечина, Роль принципов гражданского процессуального права в укреплении социалистической законности. Тезисы научного доклада на Межвузовском научном совещании на тему «Дальнейшее развитие советской демократии и укрепление социалистической законности», М., 1958, lk. 51.

võib öelda ka riigiaparaadi tegevuse üldprintsipiide kohta, kuna tsiviilprotsessiõigus reguleerib kohtu kui riigiaparaadi ühe lüli tegevust.

Eespool nimetatud üldprintsipiide kategooriasse arvatavasti tulekski kanda niisugused printsiibid, nagu sotsialistliku seaduslikkuse, sotsialistliku demokratismi, õiguste ja kohustuste hea-usksuse, s. t. ühiskonna ja üksikisiku huvide kooskõla põhimõttel teostamise; õiguste reaalse teostamise garanteerituse jt. printsiibid.

Järgmine koht tsiviilprotsessi printsipiide süsteemis kuulub õigusemõistmise üldprintsipiidele. Siia kuuluvad: 1) õigusemõistmine ainult kohtute poolt; 2) õigusemõistmine sõltumatute ja ainult seadusele alluvate kohtunike poolt; 3) õigusemõistmine kohtukorralduse seaduste eeskirjade kohaselt valitud kohtunike poolt; 4) õigusemõistmine kollégiaalse kohtu poolt; 5) õigusemõistmine rahvakaasistujate osavõtul kõigis esimese instantsina tegutsevates kohtutes; 6) kohtupidamise rahvuskeelsus; 7) protsessi avalikkus; 8) õigusemõistmine kodanike üheõiguslikkuse alusel seaduse ja kohtu ees; 9) õigusemõistmine täpses vastavuses NSV Liidu ja liidu- ning autonoomsete vabariikide seadusandlusega.

Need kriminaal- ja tsiviilkohtupidamise ühtsed printsiibid on tuletatud sotsialistliku õigusemõistmise ja nõukogude riigiaparaadi tegevuse üldprintsipiidest.

Printsipiide teise gruppi tuleks paigutada ka asja kohtuliku arutamise printsiibid, nagu suulisuse, vahendituse ja asjaarutamise katkestamatuse printsiipt. Nii kriminaal- kui ka tsiviilasjade kohtulik arutamine on allutatud nendele printsipiidele. Mõned erisused nende printsipiide rakendamises tsiviilprotsessis on niivõrd väheolulised, et ei muuda nende kui kohtupidamise üldprintsipiide tähtsust.

Kolmas koht tsiviilprotsessi printsipiide süsteemis kuulub tsiviilkohtupidamise spetsiifilistele printsipiidele, milleks on: 1) poolte võrdsus; 2) võistlevus; 3) dispositiivsus. Kuigi ka kriminaalprotsessis tuntakse samanimelisi printsiipe, on nende sisus, toime ulatuses ja rakendamises tsiviilprotsessis niivõrd palju spetsiifilist, et neid ei oleks õige vaadelda ühise sisuga üldprintsipiidena.

Nende printsipiide spetsiifika on tingitud nii tsiviilprotsessuaalsete õigussuhete spetsiifikast kui ka tsiviilõiguslike suhete spetsiifikast, nende suhete spetsiifikast, mis on tsiviilõiguslikku vaidlust lahendava kohtu tegevuse objektiks. Protsessi vormide tingitust materiaaloiguse iseloomust rõhutas oma töödes juba K. Marx.²⁰ Seda tingitust võib näha alati tsiviilõiguse ja tsiviilprotsessiõiguse instituutide kõrvaldamisel. Nii näiteks poolte

²⁰ К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч., т. I, lk. 257—258.

struktuur tsiviilprotsessis on määratud poolte struktuuriga vaieldavas tsiviilõiguslikus suhtes jne.

Eespool nimetatud printsiipidest on poolte võrdsust vaadeldud asja kohtuliku arutamise printsiibina, millega ei saa aga nõustuda, sest antud printsiip avaldub mitte ainult asja kohtuliku arutamise, vaid ka tsiviilprotsessi teistes staadiumides.

Ülal esitatud tsiviilprotsessiõiguse printsiipide süsteemis pole meie nimetanud objektiivse tõe printsiipi. Selle printsiibi all mõistetakse juriidilises kirjanduses reeglilt, mis kohustab kohut protsessi kõigis staadiumides uurima ja hindama kõiki asjaolusid mitte formaalselt, vaid täielikus vastavuses tegelikkusega.²¹ Meie arvates on aga õigus neil autoritel²², kes leiavad, et objektiivse tõe tuvastamine on mitte printsiip, vaid kohtu kogu protsessuaalse tegevuse eesmärk igas konkreetses asjas. On üldtunnustatud, et seadusliku ja põhistatud otsuse tegemine on objektiivse tõe tuvastamine.

Objektiivse tõe all, mis kohtu poolt asjas tuvastatakse, mõistetakse kohtu järelduste täielikku ja täpset vastavust tegelikkusele.²³

Nõukogude kodanik (tsiviilprotsessis ka juriidiline isik) pöörubki kohtu poole eeltoodud nõuetele vastava kohtuotsuse saamiseks. Kogu nõukogude kohtu tegevus on suunatud sellele eesmärgile. Ka kõik tsiviilprotsessi printsiibid on samale eesmärgile allutatud. Objektiivset tõde väljendava kohtuotsuse langetamisega saavutatakse ka õigusemõistmise kasvatuslik eesmärk.

Eeltoodu alusel üldjoontes peaks meie arvates olema kujundatud tsiviilprotsessiõiguse printsiipide süsteem.

Tsiviilprotsessiõigusteaduse ülesandeks on uurida kõigi eespool nimetatud printsiipide tsiviilprotsessiõiguslikke väljendusvorme, üldistada nende vormide rakendamise tulemusi ja formuleerida ettepanekuid nende vormide täiustamiseks seadusandluse kodifitseerimise protsessis.

3. Uue tsiviilprotsessuaalse seadusandluse väljatöötamisel tuleb, nagu öeldud, luua uusi institute ja norme, milles sotsialistliku õigusemõistmise demokraatlikud printsiibid leiaksid konkreetse väljenduse. Teiselt poolt, nii praegu kehtivate kui ka uute, loodavate normide kodifitseerimisel tuleb neid hinnata printsiipidele vastavuse seisukohalt. Eeltoodud vajadust võib tõestada paljude näidetega.

²¹ Д. М. Чечет, viidatud teesid, lk. 66.

²² Советский гражданский процесс, М., 1948, lk. 45—46; М. Якуба, О принципах советского уголовного процесса. «Социалистическая законность», 1951, № 8, lk. 35.

²³ С. Строгович, Учение о материальной истине и судебных доказательствах в советском уголовном процессе, Изд. АН СССР, 1955, lk. 19, 65; А. Я. Вышинский, Теория судебных доказательств в советском праве, Госюриздат, 1950, lk. 179—180; К. С. Юдельсон, Проблема доказательств в советском гражданском процессе, Госюриздат, 1951, lk. 21—22; А. Ф. Клейнман, Советский гражданский процесс, М., 1954, lk. 55.

Võtaksime analüüsimisele asja kohtuliku arutamise avalikkuse printsiipi väljendavad normid. NSV Liidu Konstitutsiooni § 111 ja NSV Liidu, liidu- ja autonoomsete vabariikide kohtukorralduse seadusandluse aluste § 11 kohaselt on asjade arutamine kõigis kohtutes avalik, kuivõrd seadusega ei ole ette nähtud erandit. NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse alused (§ 12) näevad ette mõningaid erandeid sellest printsiibist: 1) kui asja arutamise avalikkus on vastuolus riikliku saladuse hoidmise huvidega (obligatoorne alus); 2) alla kuueteistkümne aasta vanuste isikute kuriteoasjades, samuti seksuaalkuritegude ja muudes asjades, selleks et hoiduda andmete avaldamisest asjast osavõtivate isikute intiimelu kohta (fakultatiivne alus). VNFSV kehtiva tsiviilprotsessi koodeksi § 95, mis sätib erandid tsiviil-asjade arutamise avalikkusest, ei ole täiuslik. Esiteks kõneldakse siin «soovimatusest avaliku huvi kaitse seisukohalt», mis on kaunis ebamäärane, kusjuures ka küsimuse otsustamine toimub kohtu suval. Teiseks, normi teksti järgi lubatakse kohtul arvestada ainult poolte poolt esitatud puutuvaid asjaolusid, kuigi asjaosaliste ring ei piirdu pooltega. Nähtavasti tuleks ka NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviilkohtupidamise alustes fikseerida, et «asjade arutamine on kõigis kohtutes avalik, välja arvatud juhud, kus see on vastuolus riikliku saladuse hoidmise huvidega. Peale selle võib kohtulik asjaarutamine toimuda kinniste uste taga kohtu motiveeritud määruse alusel, et hoiduda andmete avaldamisest asjast osavõtivate isikute intiimelu kohta. Kohtuotsused kõigis asjades kuulutatakse avalikult».

Täiendamist nõuavad tsiviilprotsessi koodeksi normid asjade läbivaatamise avalikkuse kohta kassatsiooni astmes. Tsiviilprotsessi koodeksi § 242 sätib küll, et «kassatsioonikaebused vaadatakse läbi avalikul kohtuistungil», kuid otsuse teinud kohtule ta paneb kohustuse teatada asja kassatsiooni korras läbivaatamise päevast ainult pooltele, ignoreerides teiste asjast osavõtivate isikute osavõttu. Tuleks tagada, kõigile asjaosalistele võimalus võtta osa asja läbivaatamisest kassatsiooniastmes.

Kirjanduses on tõstatatud küsimus, kas asja läbivaatamine kohtuliku järelevalve korras peab toimuma avalikult. NSV Liidu Konstitutsiooni § 111 ja kohtukorralduse seadusandluse aluste § 11, kehtestades avalikkuse printsiibi, ei ole teinud sellest mingit erandit üksikutele kohtuorganitele ja meie arvates tulekski tsiviilkohtupidamise alustes sõnaselgelt fikseerida, et ka asja läbivaatamisel järelevalve korras on kohtuistungid avalikud, vähemalt pooltele ja teistele asjast osavõtivatele isikutele. Kuigi asja läbivaatamine järelevalve korras on erakordne menetlus tsiviilprotsessis, ei ole see haldusorgani tegevus, vaid on kohtu õigustmõistev tegevus. Kohtu tegevust aga eristab haldusorgani tegevusest just see asjaolu, et asja arutamine kohtus toimub asjaosaliste juuresolekul ja osavõtul. Kui seda ei oleks, kaotaks kohtu tegevus ühe oma põhilise tunnuse.

Asjade järelevalve korras läbivaatamise avalikkus oleks ka praktiliselt otstarbekas, sest see 1) tõstaks vastavate kohtuorganite vastutust; 2) väldiks niisuguste juhtumite esinemise, kus otsus tühistatakse ainult tänu sellele, et järelevalvemenetluse algatamist taotlenud pool, pahauskselt kasutades vastaspoole teadmatust, meelega esitab kohtule eksiteele viivaid täiendavaid tõendeid ja andmeid, selleks et protsessi venitada.

Kui seaduseandja ei pea otstarbekaks asjade avalikku läbivaatamist järelevalve korras, siis tuleks vähemalt fikseerida, et järelevalve protesti esitanud ametiisik on kohustatud saatma pooltele protesti ärakirjad ja et on lubatud esitada kirjalikku seletust (vastulauset) protestile. Kehtiv kord ei ole kooskõlas avalikkuse printsiibiga. Ta on ka vastuolus poolte võrdsuse printsiibiga, sest üks pooltest ei ole isegi teadlik asjas järelevalvemenetluse algatamisest teise poolle taotlusel.

Juriidilises kirjanduses²⁴ on juhitud tähelepanu sellele, et TsPK § 248 sisu ei ole kooskõlas printsiibiga, mille kohaselt õigusemõistmine toimub täpses vastavuses seadusega.

TsPK § 248 kohaselt kassatsiooniaseme määruks toodud kõik juhised on kohustuslikud kohtule, kes asja uuesti otsustab. See aga tähendab, et kui kassatsiooniaseme kohus on eksinud ja andnud ebaõiged juhised seaduse normi rakendamise kohta, siis rahvakohus, olles seotud selle juhiseiga, ei saaks rakendada õiget normi, s. t. ta ei juhinduks mitte seadusest, vaid kõrgemalseisva kohtuorgani ebaseaduslikest juhtnõõridest, seaduse ebaõigest mõistmisest. Loomulikult ei saa loobuda täielikult kassatsiooniaseme kohtu juhiste kohustusliku jõu andmisest, sest see oleks ilmselt vastuolus sotsialistliku seaduslikkuse printsiibi sisuga. Kõrgemalseisev kohus ei suudaks sel juhul tagada seaduste ühetaolist mõistmist kohtuorganite praktikas. Tähendab, seaduseandja, kehtestades üldsätte kassatsiooniaseme juhtnõõride kohustuslikkuse kohta, peaks samaaegselt määrama kindlaks, millise iseloomuga juhiseid kõrgemalseisev kohus ei või anda. Eespool nimetatud normi formuleerimisel võiks lähtuda NSV Liidu Ülemkohtu Pleenumi 1. detsembri 1950. a. määruse sätestest²⁵, samuti võiks võtta eeskujuks NSV Liidu ja Liiduvabariikide kriminaalkohtumenetluse aluste § 51. Eeltoodu on maksev ka kohtuliku järelevalve korras asja läbivaatava kohtu juhtnõõride kohta.

Meie arvates võiks olla vastav norm formuleeritud järgmiselt: «Kassatsiooni või kohtuliku järelevalve korras asja läbivaatava kohtu juhtnõõrid on kohustuslikud asja teistkordsel arutamisel kohtus. Kassatsiooni või järelevalve korras asja läbivaataval

²⁴ К. И. Комиссаров, О полномочиях суда второй инстанции в новом гражданском процессуальном кодексе РСФСР. Вопросы кодификации советского законодательства, Свердловск, 1957, lk. 93—98.

²⁵ Сборник действующих постановлений Пленума Верховного Суда СССР (1951—1957), Госюриздат, 1958, lk. 101.

kohtul ei ole õigust tuvastada ega lugeda tõendatuks fakte, mis kohtuotsusega ei ole tuvastatud või on ümber lükatud, samuti ette otsustada küsimust faktide tõendatuse või tõendamatus, ühe või teise tõendi usaldusväärsuse või mitteusaldusväärsuse kohta ja ühtede tõendite eelise kohta teiste suhtes, samuti teha ettekirjutusi esimese astme kohtule materiaalõiguse selle või teise normi kohaldamise kohta.

Samuti ei ole kohtul asja kohtuliku järelevalve korras läbi vaatamisel õigust kassatsiooniastme määrase tühistamise korral ette määrata järeldusi, mida võib teha asja teistkordsel läbivaatamisel kassatsiooniastmes.»

Sellele võiks olla lisatud märkus, et kõrgemalseisva kohtu määruks fikseeritud seisukohad materiaalõiguse normi tõlgendamise kohta omavad instruktiivse juhise tähendust.

Ülalesitatud normide rakendamisega oleks tagatud NSV Liidu Konstitutsiooni §-s 112 fikseeritud õigusemõistmise üldprintsipi teostamine.

Esitatud käsitlest nähtub, kui suurt tähtsust omab tsiviilprotsessi seadusandluse normide kodifitseerimisel nende hindamine põhiprintsiipidele vastavuse seisukohalt. Seda tulebki teha «Eesti NSV tsiviilprotsessi koodeksi» projekti koostamisel ja arutamisel.

Saabunud
10. aprillil 1960. a.

О ПОНЯТИИ И СИСТЕМЕ ПРИНЦИПОВ СОВЕТСКОГО ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРАВА

Канд. юрид. наук. Ж. Ананьева

Кафедра гражданского права и процесса

Резюме

В связи с дальнейшей децентрализацией законодательной деятельности советского государства приобретают особое значение с точки зрения обеспечения общности союзного и республиканского законодательства принципы социалистического права в целом и его отдельных отраслей.

Все кодексы союзных республик, учитывающие национальные и иные особенности их развития, вместе с тем должны сохранить общность основных положений. Единство отрасли права и единство социалистической законности обеспечивается общностью основных принципов.

Учитывая исключительную важность принципов гражданского процессуального права, они должны быть закреплены в Основах гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик и в гражданских процессуальных кодексах. В последних содержание принципов должно найти развитие и конкретизацию.

В теории советского права не выработано общепризнанного определения принципа права (отрасли права). Из предложенных в литературе определений нельзя согласиться с теми, которые отождествляют принципы права с законами общества или явлений, с принципами науки, с отдельными теоретическими положениями. При определении принципов права надлежит иметь в виду их содержание и форму.

Содержанием всех принципов социалистического права являются руководящие идеи правосознания рабочего класса и всего советского народа. Социалистическое правосознание, как составная часть марксистского мировоззрения, вырабатывается в результате познания объективных законов развития общества.

Отдельные теоретические положения, выражающие руководящие идеи социалистического правосознания, становятся прин-

ципами права лишь в том случае, если законодатель признает их таковыми и зафиксировывает это в норме права. Правовая норма является единственной формой выражения принципов права. Реализация закрепленных в нормах права принципов обеспечивается возможностью применения государственного принуждения.

Единство принципов союзного и республиканского законодательства обусловлено единством мировоззрения (в том числе и правосознания) всех народностей, добровольно объединившихся в Союз Советских Социалистических республик.

Следует решительно отвергнуть наметившуюся в литературе тенденцию к разграничению принципов процессуального права от принципов судебной деятельности. Если бы принципы процессуального права не регулировали деятельность судебных органов по осуществлению правосудия, то они утратили бы значение принципов права. Осуществление же правосудия на основе каких то иных, не закрепленных в законе, принципах противоречило бы социалистической законности.

Нельзя также согласиться с авторами, утверждающими, что гражданский процесс подвергается двойному регулированию: идеологическому — посредством принципов и правовому — посредством норм права. Это означает отрицание неразрывного единства формы и содержания принципов процессуального права.

Методологически неправильным представляется извлечение принципов права из содержания самих норм права и практики их применения. Разумеется, анализ норм права и практики их применения имеет большое значение как для установления необходимости существующих, так и для познания и формулирования новых принципов права. Однако это лишь одна сторона исследования. Другая, причем главная, заключается в том, что наука, пользуясь марксистским диалектическим методом, должна познать экономические и политические потребности общества, черты, объективно присущие общественным отношениям, регулируемым данной отраслью права, закономерности развития этих отношений и, исходя из установленного, сформулировать те прогрессивные руководящие идеи, которые законодатель может признать принципами права.

Примером применения означенного метода служат труды В. И. Ленина, посвященные обоснованию идей социалистического демократизма, участия масс в управлении государством и др.

Система принципов социалистического права представляет собой совокупность всех его принципов в их единстве, взаимосвязи и взаимообусловленности. Единство этой системы определяется единством правосознания и единством задач социалистического права. Система принципов отдельных отраслей права является ее составной частью. Следует отказаться от традиционного построения системы принципов гражданского процессуаль-

ного права, исходя из источников фиксирования этих принципов, а взять в основу пределы действия принципов.

Пользуясь данным критерием, следует на первое место поставить те общеправовые принципы и общие принципы деятельности госаппарата, которые находят свое выражение в советском гражданском процессуальном праве. Ими очевидно будут: социалистический демократизм, социалистическая законность, осуществление субъективных прав и обязанностей с учетом интересов общества и др.

Следующее место в системе принципов гражданского процессуального права принадлежит производным от вышеуказанных общим (для уголовного и гражданского судопроизводства) принципам осуществления правосудия. Это: 1) осуществление правосудия только судом, 2) осуществление правосудия независимыми и только закону подчиняющимися судами, 3) осуществление правосудия судьями, избранными в соответствии с законом, 4) коллегиальность состава суда, 5) участие народных заседателей во всех судах первой инстанции, 6) осуществление правосудия на языке местной национальности, 7) публичность процесса, 8) осуществление правосудия на основании равенства всех граждан перед судом и законом, 9) осуществление правосудия в точном соответствии с законами СССР, союзных и автономных республик. В эту же группу следует отнести принципы судебного разбирательства: устность, непосредственность и непрерывность. Различия в осуществлении их в уголовном и гражданском процессе чрезвычайно незначительны.

Наконец, в третью группу надлежит отнести специфические принципы гражданского процессуального права: 1) равенство сторон, 2) состязательность, 3) диспозитивность. Хотя эти же принципы известны уголовному процессу, их содержание и применение в гражданском процессе столь существенно отличаются, что нет оснований рассматривать их как общие. Мы солидаризируемся с авторами, которые считают, что установление объективной истины является не одним из принципов осуществления правосудия, а целью процессуальной деятельности в каждом конкретном деле.

При кодификации гражданского процессуального законодательства должны создаваться новые институты, в которых демократические принципы процессуального права получают дальнейшее развитие. С другой стороны, при создании новых норм и кодификации существующих, их содержание должно строго оцениваться с точки зрения соответствия этим же принципам. Необходимость этой работы обосновывается в статье целым рядом конкретных примеров.

К ВОПРОСУ О ЗАКОННОСТИ ДОГОВОРОВ В КОЛХОЗАХ

Канд. юрид. наук В. Кельдер

Кафедра гражданского права и процесса

Правильная постановка вопроса о признании недействительными договоров, заключенных колхозами с третьими лицами, имеет огромное значение в условиях, когда договорные отношения колхозов с третьими лицами день ото дня становятся разнообразнее. Однако в теории и на практике многие вопросы о признании договоров, заключенных колхозами с третьими лицами, далеко не решены до конца.

Основания для признания недействительными колхозных гражданско-правовых договоров содержатся в статьях 29—35 Гражданского Кодекса РСФСР и в соответствующих статьях гражданских кодексов других республик. При этом надо отметить, что колхозные гражданско-правовые договоры имеют некоторые особенности, вызывающие и некоторые специальные вопросы при признании их недействительными.

На практике чаще всего встречаются дела о признании недействительными колхозных гражданско-правовых договоров на основании ст. ст. 29 и 30 ГК.

В связи с тем, что в гражданском праве окончательно не решены многие вопросы применения ст. 29 и особенно ст. 30 ГК, те же самые вопросы возникают и при применении указанных статей в отношении колхозных гражданско-правовых договоров.

Ст. 30 ГК признает недействительными сделки, заключенные с противозаконной целью, совершенные в обход закона, и сделки, направленные к явному ущербу для государства.

В гражданско-правовой литературе справедливо поднят вопрос — всякая ли противозаконная сделка подходит под ст. 30 ГК? Постановка этого вопроса имеет большое практическое значение, потому что правовые последствия признания сделок недействительными по ст. 30 ГК, предусмотренные в ст. 147 ГК, носят карательный характер.

Д. М. Генкин, поставивший этот вопрос, приходит к выводу, что под статью 30 должны подходить лишь такие сделки, которые нарушают нормы, определяющие и оберегающие социали-

стический строй СССР, т. е. сделки, несовместимые с нашим социалистическим и экономическим строем.¹ С указанным предложением согласился и И. Б. Новицкий.² Из числа противозаконных сделок в особую группу он выделяет сделки, совершенные юридическими лицами в противовес целям, установленным в их уставах.³

Признание сделок недействительными по признакам противозаконности, на наш взгляд, имеет объективную и субъективную сторону. Недействительной является любая сделка, заключенная в противоречии с законом. Сделки могут противоречить закону и тогда, когда они заключены сторонами невиновно. Но возникает другой вопрос: какие должны быть правовые последствия, если сделка противоречит закону? Зависит ли вопрос от того, совершена ли подобная противозаконная сделка сторонами виновно или нет?⁴

Указанные моменты предполагается учесть в новом гражданском законодательстве.

Если закон требует признания недействительными сделки, противоречащие закону или направленные к явному ущербу для государства, то возникает вопрос, какие же именно сделки, заключенные колхозом, следует признать недействительными как противозаконные или направленные к явному ущербу для государства?

На наш взгляд противоречие закону следует понимать не только в самом узком смысле этого слова: кроме противоречия закону, договор может противоречить еще и другим советским законодательным актам.

Сделки, заключенные колхозом, могут противоречить прежде всего общим законам и другим законодательным актам Советского государства. К первым из таких актов относятся Конституция СССР и Конституции союзных республик. Противоречащими конституционным принципам являются, например, сделки, заключенные с нарушением принципа национализации земли. Судебная практика последовательно требовала признания таких сделок противозаконными.⁵ К таким сделкам относятся также сделки, заключенные в закрытом виде, но по существу нарушающие принцип национализации, как например выделение земельного участка нечленам колхоза в качестве вознаграждения за труд.⁶

¹ См. Д. М. Генкин, Недействительность сделок, совершенных с целью, противной закону, Ученые записки ВЮОН, 1947, вып. V, стр. 40.

² См. И. Б. Новицкий, Сделки. Исковая давность, Госюриздат, Москва, 1954, стр. 74—75.

³ См. И. Б. Новицкий, Указанное произведение, стр. 83.

⁴ См. Н. Клименко, Сделки противозаконные и в обход закона. «Социалистическая законность», 1958, № 12, стр. 39.

⁵ См. «Судебная практика Верховного суда СССР», 1949, № 12, стр. 9; 1949, № 10, стр. 49; 1949, № 4, стр. 20; 1951, № 5, стр. 39; 1951, № 9, стр. 35.

⁶ См. Б. Лисковец, Сделки, противоречащие закону, «Социалистическая законность», 1958, № 3, стр. 25.

Как показывает анализ практики Отдела общего надзора прокуратуры Эстонской ССР, в республике колхозы еще нередко нарушают принципы национализации земли. Эти нарушения сводятся в основном к следующему: 1) колхозы предоставляют земельные участки нечленам колхоза в виде вознаграждения за труд. Например, колхоз имени В. И. Ленина Эльваского района 13 апреля 1959 г. выделил земельный участок нечлену колхоза С, с условием, что он отработает в колхозе 15 календарных дней. Колхоз «Калевипоэг» Вырусского района своим решением от 5 мая 1959 г. выделил исключенному из колхоза земельный участок в размере 0,25 га за 50 трудодней. 2) Колхозы разрешают нечленам колхоза пасти свой скот на колхозных пастбищах и выделяют им сенокосные участки за вознаграждение или в виде вознаграждения за труд. Так, например, колхоз «Калевипоэг» Вырусского района решением от 21 апреля 1959 г. выделил гражданину сенокосный и пастбищный участки с тем, чтобы он к 1 августа 1959 г. уплатил колхозу 100 кг молока; колхоз «Кийр» Тапаского района разрешил гр-ке Т. пасти свою корову на колхозных пастбищах, если она отработает в колхозе 30 трудодней; аналогичное решение было принято колхозом «Энергия» Раквереского района и многими другими колхозами.

Противоречащими конституционным принципам являются также сделки, нарушающие колхозно-кооперативный характер его собственности или коллективный характер организации процесса производства. Сюда, например, относятся сделки о привлечении частных лиц в качестве посредников по оказанию различных услуг.⁷

Противозаконными являются также сделки, нарушающие общие нормы советского права. Так, например, советскими законами запрещена частно-предпринимательская деятельность, влекущая за собой эксплуатацию чужого труда, и заключенные частными предпринимателями по эксплуатации чужого труда сделки с колхозами также следует признать недействительными.

Но, кроме общих норм советского права, имеются еще нормы, специально регулирующие деятельность колхозов. Самое важное место среди таких актов занимают Примерный устав и уставы отдельных колхозов. Из уставных принципов, соблюдение которых имеет первостепенное значение, следует отметить нормы, определяющие правоспособность колхоза. Определение правоспособности колхоза в новом примерном уставе требует некоторого уточнения. Если в Примерном уставе и в уставах колхозов сформулировано определение правоспособности колхоза, то сделки, выходящие за пределы этой правоспособности, следует признать недействительными.

Но, кроме такого общего принципа, как правоспособность

⁷ См. Б. Лисковец, Сделки, противоречащие закону, «Социалистическая законность», 1958, № 3, стр. 23; Н. Клименко, Сделки противозаконные и в обход закона, «Социалистическая законность», 1958, № 12, стр. 37.

колхоза, уставы колхоза устанавливают и более конкретные правила действия органов внутриколхозного управления, соблюдение которых является обязательным. Заключение сделок с нарушением конкретных предписаний устава также сопровождается их недействительностью.

Закон признает недействительными и сделки, направленные к явному ущербу для государства. Колхозами также могут заключаться сделки, направленные к явному ущербу для государства. Но, кроме того, заключенные колхозами сделки могут причинить ущерб и самому колхозу. Виновными в заключении таких сделок могут быть руководящие лица колхоза, но иногда подобные сделки заключаются по инициативе другой стороны. Действующее законодательство не предусматривает признания недействительными причинивших явный ущерб колхозу сделок. Однако, на наш взгляд, в интересах дальнейшего предупреждения противозаконных сделок следовало бы признать недействительными и сделки, причинившие ущерб самому колхозу. Особое значение имеет признание таких сделок недействительными тогда, когда виновным в заключении их является не сам колхоз, а другая сторона договора. Применяя принцип виновности, возникает необходимость не только признания подобных сделок недействительными, но и необходимость применения штрафных санкций в отношении виновной стороны.

Если заключенные государственными предприятиями сделки, направленные к явному ущербу самого государственного предприятия, причиняют одновременно ущерб и государству, и если граждане заключают сделки, причинившие ущерб им самим, то в колхозах дело обстоит иначе. Для признания заключенных государственными предприятиями сделок недействительными достаточно указания на причинение явного ущерба государству, и едва ли имеется необходимость в признании недействительными сделок, заключенных с гражданами и направленных к их личному ущербу. Но причинение ущерба колхозу еще не означает причинение ущерба государству, имуществу государства. Однако интересы колхоза требуют признания недействительными и таких сделок.

Так, например, бригада плотников заключила с колхозом договор на строительство скотного двора за 46.900 рублей. Колхоз неполностью рассчитался с бригадой и бригадир предъявил в суд к колхозу иск. Рассматривая дело, народный суд установил, что расходы по заработной плате рабочим на стройке двора определены в 32.000 рублей. Учитывая, что в строительстве были обнаружены дефекты и «договор заключен в ущерб государству», суд, на основании ст. 30 ГК РСФСР, признал договор в части, превышающей сметную стоимость рабочей силы, недействительным.⁸

⁸ См. А. Соловьев. Не допускать нарушений при разрешении гражданских колхозных дел, «Социалистическая законность», 1956, № 2, стр. 65

Спрашивается, был ли заключен указанный договор с явным ущербом для государства? Только в самом широком смысле «государства». Действительным и непосредственным потерпевшим здесь является колхоз, в ущерб которому заключен договор.

Аналогичный пример приводится в судебной практике.⁹

Исходя из этого, на наш взгляд, в будущем законодательстве, в числе основ признания сделок недействительными, следовало бы также указывать сделки, направленные к явному ущербу колхозу или другим кооперативным предприятиям.

В судебной практике и в теории поднят вопрос, на основании какой статьи Гражданского кодекса следует признать недействительными сделки, заключенные председателем колхоза без разрешения на это общего собрания колхоза или не на основании производственно-финансового плана. Сделано предложение считать такие сделки недействительными по ст. 29 ГК.¹⁰

Но, как правильно отмечается в нашей юридической литературе, здесь следует различать два вида договоров. В одних случаях договоры, заключенные председателем колхоза без разрешения общего собрания, по своему содержанию являются противозаконными, и с разрешения общего собрания они также не могут заключаться. Такие договоры следует признавать недействительными по ст. 30 ГК.

В других случаях заключением договора председателем колхоза нарушен только порядок их заключения.¹¹ В настоящее время колхозы сами в своих уставах определяют компетенцию органов внутриколхозного управления, в том числе и их правомочность на заключение договоров. Во многих колхозах в компетенции общего собрания колхозников оставлены только вопросы избрания председателя, правления и ревизионной комиссии, утверждение годового производственно-финансового плана, а также утверждение годового отчета.¹² Следует отметить, что в уставах колхозов Эстонской ССР компетенция общего собрания колхозников в основном установлена, но крайне поверхностно и недостаточно конкретно установлена компетенция других органов внутриколхозного управления, как-то: собрания уполномоченных, правления и председателя колхоза. Такая неопределенность негативно отражается прежде всего на работе народных судов при рассмотрении всякого рода договоров, заключенных председателем колхоза.

⁹ См. «Судебная практика Верховного суда СССР», 1947, в. III, стр. 15.

¹⁰ См. «Социалистическая законность», 1954, № 1, стр. 18.

¹¹ См. В. Ф. Чигир, С. Т. Шардыко, Вопросы судебной практики по гражданским колхозным делам. (По материалам Верховного суда БССР), «Ученые записки» Белорусского гос. унив-та, Серия юрид. наук, вып. 125, 1955, стр. 63—64; А. А. Рускол, Судебное рассмотрение имущественных споров колхозов, Госюриздат, Москва, 1949, стр. 19.

¹² См. Устав колхоза «Ныуни» Оtepяского района Эстонской ССР.

Правильно отмечают некоторые авторы, что в настоящее время следовало бы расширить компетенцию правления колхоза, а также компетенцию его председателя не только в вопросах руководства колхозом, но и в вопросах распоряжения колхозной собственностью.¹³

Поскольку в настоящее время законодательным путем не определена ни компетенция внутриколхозных органов, ни порядок заключения договоров, то, на наш взгляд, следовало бы установить следующие основные принципы порядка заключения договоров колхозами: 1) общее собрание утверждает только договоры, затрагивающие основные направления колхозного производства (вступление в межколхозные организации, договоры со строительными организациями и др.); 2) объем как приобретения, так и реализации оборотных и основных средств производства определяется общим собранием или путем утверждения годового производственно-финансового плана, или путем предварительного санкционирования заключения договора, если договор заключается в обход производственно-финансового плана; 3) условия заключения договоров на приобретение или реализацию основных средств производства обсуждаются до заключения договора собранием уполномоченных, а на реализацию или приобретение оборотных средств, в том числе и продукцию, устанавливаются правлением колхоза; 4) все договоры от имени колхоза после предварительного рассмотрения правлением заключает председатель колхоза, имея в виду установленные общим собранием, собранием уполномоченных или правлением отмеченные условия; 5) по иным условиям председатель имеет право заключить договор только тогда, когда эти условия более выгодны для колхоза, чем установленные общим собранием, собранием уполномоченных или правлением, и они не противоречат закону.

По нашему мнению неправильной является практика колхозов, где уже заключенные председателем колхоза договоры представляются на утверждение правлению колхоза или собранию уполномоченных. В таких случаях указанные органы нередко вынуждены санкционировать заключенные председателем колхоза договоры, поскольку расторжение договора является нецелесообразным. Согласно на конкретные условия заключения договора председатель должен иметь еще до его заключения.

Если председателем колхоза договор заключен выходящим за пределы производственного плана или заключен в обход указанных собранием уполномоченных или правлением условий, то следует установить, могло ли общее собрание или собрание уполномоченных дать свою санкцию на заключение такого договора или нет. Если общее собрание колхозников или собрание

¹³ См. И. В. Павлов, Л. Н. Баховкина, Право колхозной собственности в СССР, Москва, 1957, стр. 93.

уполномоченных и правление колхоза неправомочны санкционировать указанные договоры, то их следует считать недействительными как противоречащие закону с применением предусмотренных законом карательных санкций. Но если вышестоящие органы компетентны заключать указанные договоры и председателем колхоза нарушена его компетенция, то такие договоры следует считать недействительными как нарушающие установленную законом форму их заключения с применением соответствующих правовых последствий, предусмотренных законом.

Так, например, председатель колхоза заключает договор купли-продажи сельскохозяйственной продукции в порядке колхозной торговли еще до выполнения колхозом своих обязательств перед государством. Своего согласия на заключение подобного договора не может дать ни правление, ни общее собрание колхозников. Этот договор противозаконный. Но если, например, председатель колхоза заключает договор купли-продажи сельскохозяйственной продукции в большем количестве, чем это предусмотрено в производственном плане колхоза, то общее собрание правомочно увеличить количество продукции, реализуемой в порядке колхозной торговли. Такой договор не является противозаконным. В данном случае председатель колхоза только вышел за пределы прав, данных ему при утверждении общим собранием в годовом плане количества продукции, реализуемой в порядке колхозной торговли.

В связи с недействительными сделками и при применении правовых последствий в теории и практике возникает вопрос не только об их объективной противозаконности, но и вопрос о наличии субъективного момента.

В литературе неоднократно указывали на то, что действующая редакция ст. 30 ГК не требует для признания сделок недействительными наличия субъективного момента.¹⁴ Но, поскольку признание сделок недействительными по ст. 30 ГК сопровождается правовыми последствиями, предусмотренными в ст. 147 ГК, ни одна из сторон не вправе требовать от другой возврата исполненного по договору, и спрашивается — справедливо ли применение штрафных санкций, если лицо не допустило виновного поведения, а действовало лишь по неведению.

Большинство авторов, затрагивающих указанный вопрос, внесло предложение, чтобы при применении карательных санкций учитывать момент виновности.¹⁵ Верховный суд СССР в своей практике также признает сделки недействительными по ст. 30 ГК только на основании объективного момента правона-

¹⁴ См. напр. Советское гражданское право, т. 1, Москва, 1950, стр. 227.

¹⁵ См. Д. М. Генкин, Недействительность сделок, совершенных с целью, противной закону, «Ученые записки» ВЮОН, 1947, вып. V, стр. 46. И. Б. Новицкий, Сделки. Исковая давность, Москва, 1954, стр. 75, 94.

рушения, но для применения ст. 147 ГК требует наличия вины не только одной, но обеих сторон.¹⁶

Некоторые теоретики требуют при наличии вины усилить применение ст. 147 ГК и взыскивать в доход государства не только полученное той или другой стороной по противозаконной сделке, как того требует ст. 147 ГК, но и то, что та или другая сторона обязалась предоставить по сделке, но к моменту предъявления иска еще не предоставила своему контрагенту.¹⁷

На практике в колхозных гражданских делах иногда встречаются договоры, заключенные противозаконно и виновно, но судебная практика применяет ст. 147 только в исключительных случаях. Комментаторы судебной практики отмечают, что, хотя такие решения судебных органов и не соответствуют положениям гражданского законодательства, но жизнь показывает, что не всегда эти санкции соответствуют обстоятельствам дела.¹⁸

Касаясь вопросов применения ст. 147 ГК в отношении признанных недействительными колхозных гражданско-правовых договоров, многие авторы подчеркивают необходимость неуклонного применения ст. 147 в отношении другой стороны договора, но не в отношении колхоза, считая, что действие колхоза по тем или иным причинам не является виновным. Так, например, подчеркивается, что сделки, заключенные колхозом об отпуске по низким ценам зерна, мяса, молока или других продуктов, являются противозаконными. Но постановление Пленума Верховного суда СССР от 5 мая 1950 г. «О судебной практике по гражданским колхозным делам» не требует применения правовых последствий, предусмотренных в ст. 147 ГК, а предусматривает двухстороннюю реституцию. А. В. Венедиктов делает предложение усилить применение санкций, предусмотренных в ст. 147 ГК, к организации и отдельным лицам, получившим продукты, скот или другое имущество от колхоза по явно заниженной цене с нарушением Устава сельскохозяйственной артели. Он специально подчеркивает, что имеет в виду применение ст. 147 ГК именно к «покупателю», а не к продавцу-колхозу, исходя из того, что судебная практика не применяет санкций ст. 147 ГК к стороне,

¹⁶ Так, например, по одному конкретному делу, где госорганом был куплен дом от частного лица по явно заниженным ценам, Верховный суд СССР признал, что указанный договор является противозаконным и должен быть признан недействительным по ст. 30 ГК БССР (ст. 30 ГК РСФСР). Но в то же время Верховный суд СССР дал указание применить правовые последствия, предусмотренные не в ст. 147 ГК, а в ст. 151 ГК РСФСР, поскольку изъятие исполненного по противозаконной сделке в доход государства применимо только к тем сделкам, в которых обе стороны преследовали цель, противную закону. См. «Судебная практика Верховного суда СССР», 1953, № 1, стр. 32.

¹⁷ А. В. Венедиктов, Гражданско-правовая охрана социалистической собственности в СССР, М.—Л., 1954, стр. 244—245.

¹⁸ З. А. Подопригора, «Ученые записки» Харьковского юридического института, 1957, в. 8, стр. 146.

действующей при заключении противозаконной сделки под влиянием заблуждения или иных извиняющих обстоятельств.¹⁹

Полностью согласился с предложением А. В. Венедиктова А. Н. Арзамасцев. Более того, он не допускает применения ст. 147 ГК в отношении колхоза и тогда, когда не будет налицо «давления покупателя» и указанных А. В. Венедиктовым извиняющих обстоятельств. По его мнению, это диктуется социалистическим характером охраняемого объекта и задачей усиления охраны колхозной собственности.²⁰

При анализе отдельных конкретных договоров колхозов в литературе также подчеркивается необходимость применения ст. 147 ГК в отношении другой стороны договора, но не в отношении колхоза. Так, например, при заключении организациями потребительской кооперации, имеющей право заключать только договор комиссии сельскохозяйственных продуктов, вместо договора комиссии договора купли-продажи сельскохозяйственных продуктов, авторы также требуют неуклонного применения ст. 147 ГК в отношении кооперативов, но не в отношении колхоза по причинам отсутствия субъективного момента.²¹

Таким образом мы видим, что в теории допускается применение ст. 147 ГК в отношении колхоза только тогда, когда поведение обеих сторон виновное. Но на практике преобладают случаи, когда поведение только одной стороны виновное. Остается непонятным, почему не несет ответственность противозаконно и виновно действующая сторона, хотя и другая сторона действовала невиновно?

Как решает указанные вопросы судебная практика?

Следует сразу же отметить, что в судебной практике народных судов Эстонской ССР еще не укоренилась определенная линия признания недействительными договоров колхозов, заключенных с третьими лицами. Иногда народные суды опираются на совершенно не относящиеся к делу статьи ГК, иногда ссылаются на правильную или неправильную статью Гражданского кодекса, но примененные судом последствия вообще не соответствуют статьям, указанным в решении.

Следует также отметить, что практика неприменения в отно-

¹⁹ См. А. В. Венедиктов, Гражданско-правовая охрана социалистической собственности в СССР, М.—Л., 1954, стр. 243, 77; см. также его же, Гражданско-правовая охрана социалистической собственности, «Советское государство и право», 1952, № 12, стр. 27. Ю. К. Толстой, Гражданско-правовая охрана социалистической и личной собственности в СССР, «Ученые записки» ЛГУ, № 182, в. 5, стр. 99.

²⁰ См. А. Н. Арзамасцев, Охрана социалистической собственности по советскому гражданскому праву, Изд. ЛГУ, 1956, стр. 145.

²¹ См. В. Ф. Яковлева, Договор комиссионной продажи сельскохозяйственной продукции, «Очерки по гражданскому праву», Изд. ЛГУ, 1957, стр. 142; Т. А. Морозский, Правовые вопросы комиссионной продажи сельскохозяйственных продуктов. Сборник научных трудов Московского института народного хозяйства, 1955, вып. IX, стр. 97.

шении колхозов ст. 147 ГК иногда способствует заключению колхозами противозаконных договоров.

Так, например, 25 декабря 1955 г. колхоз «Выйдулипп» Выруского района Эстонской ССР и дорожное управление того же района заключили между собой договор на продажу 700 м³ леса на корню. Поскольку колхоз своего обязательства не выполнил и дорожное управление не получило указанного количества леса, Выруское дорожное управление предъявило в народный суд иск. При рассмотрении дела в народном суде выяснилось, что в колхозе «Выйдулипп» планы лесоустройства и ведения лесного хозяйства вступают в действие с 1 января 1957 года и в 1955 и 1956 гг. колхоз вообще не имел права производить рубку главного пользования, но имел разрешение только на рубку ухода, санитарные и лесовосстановительные рубки. Кроме того выяснилось, что в колхозе не хватает леса для покрытия собственных нужд и что колхоз получил древесину из государственных лесов в порядке исключения.

В данном случае договор был заключен с явным нарушением Положения о колхозных лесах. Народный суд I участка Выруского района Эстонской ССР в своем решении от 11 января 1956 г. ссылается на ст.ст. 30 и 180 ГК РСФСР. По каким статьям применяет суд приведенные правовые последствия, из решения не явствует, так как решение народного суда не содержит соответствующей ссылки на статьи Гражданского кодекса. Но, судя по существу применимых правовых последствий, суд применил в данном случае ст. 151 ГК и взыскал с колхоза в пользу истца уже заплаченную управлением стоимость леса, т. е. 20.914 руб. 40 коп., как полученное колхозом по договору.

Безусловно, такое решение народного суда не оказывает никакого влияния на колхоз в смысле предупреждения подобных договоров в будущем. В результате того, что колхозы без всякого применения карательных санкций могут иной раз заключать противозаконные договоры, иногда, вместо пользы колхозу наносятся большие хозяйственные убытки. Так, например, колхоз им. В. М. Молотова Тартуского района Эстонской ССР в 1956 году вырубил и продал 15% всего своего лесного запаса.

Или другой пример. 21 и 30 июня 1955 года между колхозом «Партизан» Антслагского района Эстонской ССР и артелью кооперации инвалидов «Тарбепродукт» города Таллина были заключены договоры, согласно которым артель передала, а колхоз принял на хранение всего 1261 кг свинины общей стоимостью 20.554 руб. Указанное количество свинины было колхозом продано артели, и по счетам артель перечислила колхозу 20.554 руб. По договору хранения колхоз обязался передать артели указанное количество свинины по ее требованию, обязуясь не перепродавать указанную свинину.

Во исполнение договора колхоз передал артели 245 кг сви-

нины стоимостью 3.993,50 руб. Остальную часть свинины артель не получила и предъявила иск против колхоза в народный суд с просьбой удовлетворить иск в натуре.

В суде выяснилось, что правление колхоза указанных договоров никогда не видело, что такого количества свинины колхозу на хранение никто не давал и что договор купли-продажи, а также договор хранения были председателем колхоза заключены до выполнения колхозом своих обязательств перед государством.

Народный суд Антслагского района Эстонской ССР своим решением от 9 января 1956 г. взыскал с колхоза в пользу истца 16.316 руб., т. е. полученное колхозом по договору. Суд при этом руководствовался такими статьями ГК, как ст. 106, 107, 110 ГК, т. е. статьями, которые не имеют отношения к данному делу.

Народный суд даже не поставил вопроса, с какими целями был заключен договор купли-продажи, а затем договор хранения, а также не поинтересовался вопросом, законны ли указанные договоры или нет.

Нам кажется, что многое станет яснее, если укажем только одно, — что зарплата закупщиков зависит от выполнения и невыполнения ими квартальных заданий, а указанные договоры заключены закупщиком «Тарбепродукт» как раз в последние дни второго квартала.

Целесообразно ли признание таких явно противозаконных договоров, где даже момент виновности обеих сторон налицо, недействительными только с применением односторонней реституции? Нам кажется, что нет.

Как же решать вопрос о правовых последствиях признания договоров, заключенных колхозами, недействительными?

Двухстороннюю реституцию следует применять, когда договор заключен колхозом с нарушением требуемой формы. Сюда относятся также договоры, заключенные органами внутриколхозного управления с нарушением их компетенции, но являющиеся правомерными.²²

Двухстороннюю реституцию следует применять также тогда, когда сделка заключена под влиянием существенного заблуждения.

Одностороннюю реституцию следовало бы применять тогда, когда сделка была заключена под влиянием обмана, насилия и угроз и в случаях злонамеренных соглашений представителя одной стороны с представителем другой.

Сложнее обстоит дело с противозаконными сделками, заключенными в обход закона или к явному причинению ущерба государству.

Прежде всего мы не можем согласиться с теми авторами, а также с судебной практикой, требующими для применения ка-

²² См., например, дело, приведенное в «Судебной практике Верховного суда СССР», 1952, № 11, стр. 39.

рательных санкций наличия вины обеих сторон. На практике мы встречаем такие противозаконные сделки, где налицо виновность обеих сторон, гораздо реже, чем такие сделки, где налицо виновность только одной стороны. В интересах социалистической законности и укрепления договорной дисциплины, по нашему мнению, было бы неправильно при отсутствии виновности только одной стороны как будто бы отрицать ее наличие и на другой стороне и применять двухстороннюю реституцию одинаково в отношении обеих сторон. Как мы уже видели раньше, такая практика не препятствует заключению противозаконных договоров. По нашему мнению, тот момент, что одна сторона действовала добросовестно, не должен оказывать влияние на оценку поведения другой стороны.

Безусловно правильно, что мы не имеем права применять карательные санкции в отношении стороны, действующей добросовестно, но это не должно освобождать сторону, действующую виновно, от ответственности.

Анализируя одно конкретное дело из судебной практики, где Верховный суд СССР для применения ст. 147 ГК требовал наличия вины обеих сторон, по нашему мнению, совершенно правильно отмечает Н. В. Рабинович, что совершение противозаконного договора одинаково недопустимо для обеих сторон, и что разница в положении сторон по действительной сделке может относиться к применению карательных санкций: при отсутствии вины одной из сторон ей может быть возвращено исполненное ею по сделке без применения изъятия в доход государства. Тот же принцип действует при отсутствии вины обеих сторон.²³

Мы не можем согласиться с доводами, приведенными А. Н. Арзамасцевым, что якобы институт изъятия колхозного имущества в доход государства неприменим потому, что это не соответствует задачам охраны колхозной собственности. Мы не можем допустить заключения противозаконных договоров колхозами только потому, что колхозная собственность носит групповой характер. Момент, приведенный А. Н. Арзамасцевым, с такой же эффе́ктивностью применим и в отношении личной собственности. Но в то же время все остальные авторы последовательно подчеркивают, что в тех случаях, когда противозаконный договор заключен между колхозом и гражданином, статью 147 ГК в первую очередь следует применить в отношении гражданина.

Задачи охраны колхозной собственности не могут заключаться только в восстановлении прежнего состояния колхоза, но должны и предупреждать повторение подобных сделок в будущем. И более того. Мы не можем противопоставить интересы колхозов интересам общегосударственным. Одному конкретному

²³ См. Н. В. Рабинович, Практика Верховного суда СССР по гражданским делам за 1953—1955 годы, «Очерки по гражданскому праву», изд. ЛГУ, 1957, стр. 268.

колхозу полезнее получить обратно выполненное по договору, чем изъятие полученного по договору в доход государства. Но за интересами отдельных колхозов нельзя не видеть интересов всего общества, которые требует ликвидации всяких нарушений социалистической законности и договорной дисциплины.

Следует также подчеркнуть, что изъятие полученного по договору в доход государства не противоречит интересам колхозов, ибо у нас нет противоречий между интересами всего общества и отдельных колхозов или граждан. Взыскание в доход государства в конечном счете используется и в интересах колхозов.

Авторы, желающие смягчить ответственность колхоза за противозаконные действия по причинам отсутствия вины, как нам кажется, ищут искусственных предлогов. Так, например, в случаях заключения колхозом договора о продаже своей продукции по явно заниженным ценам без вины А. В. Венедиктов находит, что колхоз тогда действует под влиянием заблуждения, Б. А. Лисковец считает, что колхоз действует тогда под давлением или в результате обмана со стороны «покупателей», которые иногда при этом пользуются недисциплинированностью или недобросовестностью должностных лиц колхоза.²⁴

Мы не отрицаем возможности действия колхоза под влиянием заблуждения, давления или обмана, но на практике такие случаи в настоящее время очень редки. Теперь, когда государством всячески поощряется продажа своей продукции в виде государственных закупок, когда повышены государственные закупочные цены, колхозы большинство своей продукции реализуют путем заключения договоров государственных закупок или договоров комиссионной продажи сельскохозяйственных продуктов. Договоры с частными лицами стали более редким явлением. И здесь колхоз заинтересован в увеличении своих денежных доходов и поэтому основательно проверяет условия заключения договора. Какое же может быть заблуждение в цене при заключении договора продажи сельскохозяйственных продуктов, когда колхозу хорошо известны государственные закупочные цены и цены на колхозном рынке? В настоящее время потеряли свое значение и такие дела, о которых говорится в Постановлении Совета Министров СССР и Центрального Комитета ВКП(б) от 19 сентября 1946 г. «О мерах ликвидации нарушений устава сельскохозяйственной артели».²⁵ В практике народных судов Эстонской ССР основную категорию составляют такие дела, где колхозы своим членам или работающим в колхозе по договору продают про-

²⁴ См. И. Б. Новицкий, К. А. Граве, Б. А. Лисковец, Правовое регулирование товарооборота между городом и деревней, Москва, 1956, стр. 226.

²⁵ См. Справочник по законодательству для судебно-прокурорских работников, т. II, М., 1949, стр. 188.

дукты в рассрочку. Временные рабочие часто прекращают работу в колхозе и не платят за полученные продукты.

Л. Б. Новицкий считает, что сделки о продаже сельскохозяйственных продуктов по явно заниженным ценам приближаются к злонамеренным соглашениям представителя одной стороны с другой стороной, что применение двухсторонней реституции, предусмотренной в постановлении Пленума Верховного суда СССР от 5 мая 1950 года, неправильно, и делает предложение, что лица, получившие по такого рода сделкам колхозное имущество, должны признаваться обязанными вернуть колхозу полученное с одновременной потерей уплаченных денег, которые должны взыскиваться в доход государства.²⁶

Мы вполне согласны с А. В. Венедиктовым, И. Б. Новицким, З. А. Подопригора, Б. А. Лисковцом и другими, что в таких случаях, когда другая сторона (покупатель) действовал недобросовестно, нет оснований применять двухстороннюю реституцию и что имущество, полученное по явно заниженной цене, должно присуждаться в пользу колхоза, а деньги, полученные колхозом, взыскиваться в доход государства. Но мы не можем согласиться с тем, что по общему правилу авторов колхоз действует в таких случаях добросовестно.

Прежде всего, договоры, заключенные колхозом о реализации своей продукции по явно заниженным ценам, всегда являются противозаконными договорами. Мы не можем согласиться с мнением З. А. Подопригора, что суд должен применять карательную санкцию по ст. 147 ГК РСФСР только тогда, когда противозаконной сделкой нарушены интересы государства.²⁷ При такой концепции ст. 147 применима в отношении колхозно-кооперативных организаций в очень редких случаях, поскольку противозаконные сделки здесь прежде всего нарушают интересы самого колхоза. Как мы уже раньше отметили, из колхозных гражданско-правовых договоров следует считать противозаконными и такие, которые нарушают общие принципы колхозного права, в том числе и правила охраны и укрепления колхозной собственности.

По нашему мнению при применении карательных санкций следует учитывать характер противоправного поведения, характер последствий этого поведения и степень вины правонарушителя. В будущем законодательстве возможно установить принцип, что в зависимости от указанных обстоятельств взыскивается в доход государства неполная стоимость полученного стороной по договору, а по примеру ст. 40 ГК суд может учитывать иму-

²⁶ См. Л. Б. Новицкий, Сделки. Исковая давность, Москва, 1954, стр. 122; См. также З. А. Подопригора, «Ученые записки» Харьковского юридического института, 1957, в. 8, стр. 149.

²⁷ См. З. А. Подопригова, Гражданско-правовая защита колхозной собственности, Госюриздат, 1957, стр. 35.

щественное положение сторон договора. Установление такого права суда необходимо потому, что часто стоимость объекта противозаконного договора довольно значительная. Установление и применение судами такого права одновременно соответствует и интересам колхозов и являлось бы гарантией против заключения незаконных договоров колхозами в дальнейшем.

SEADUSVASTASTEST LEPINGUTEST KOLHOOSIDES

Õigustead. kand. V. Kelder

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

Resümee

Artiklis vaadeldakse mõningaid küsimusi, mis tõusetuvad kohtupraktikas kolhooside poolt seadusvastaselt sõlmitud lepingute läbivaatamisel. Esmalt peatutakse kolhooside poolt sõlmitavate lepingute seadusvastasuse alustel (objektiivsel küljel). Seadusvastased on kõik kolhooside poolt vastuolus Nõukogude riigi üldiste seaduste või muude seadusandlike aktidega sõlmitud lepingud, näiteks maade natsionaliseerimise printsiipi rikkuvad tehingud, tehingud võõra tööjõu ekspluateerimiseks jne. Seadusvastased on ka spetsiaalsetele kolhoosialastele seadusandlikele aktidele vasturääkivad tehingud, nagu kolhooside õigusvõimet määratlevatele aktidele vasturääkivad tehingud, kolhoosliku omandi kasutuseeskirju rikkuvad tehingud jne. Et kehtiv seadusandlus loeb tühiseks vaid riigile ilmse kahju tekitamise eesmärgil sõlmitud tehingud, kolhoosile ilmse kahju tekitamine pole aga veel riigile ilmse kahju tekitamine selle mõiste otseses tähenduses, siis tehakse artiklis ettepanek viia kolhooside poolt sõlmitavate lepingute tühiseks tunnistamise alusena sisse ka kolhoosile ilmse kahju tekitamine.

Järgnevalt käsitletakse kolhoosisiseste organite poolt oma kompetentsi piiride ületamisega sõlmitavate lepingute kvalifikatsiooni ja nende tühisuse õiguslike tagajärgede küsimust. Et kolhoosialases seadusandluses pole seni määratletud kolhoosisiseste organite õigusi lepingute sõlmimisel, tehakse artiklis ettepanek viia tulevasse seadusandlusse sisse järgmised põhimõtted: 1) nõuda kolhoosnikute üldkoosolekul vaid kolhoositootmise põhisuundadesse puutuvate lepingute kinnitamist; 2) põhi- ja käibevahendite soetamise või realiseerimise ulatus lugeda määratletuks kolhoosnikute üldkoosoleku poolt kinnitatava tootmisfinantsplaaniga ja vaid lepingu sõlmimisel suuremas koguses, kui seda näeb ette tootmisfinantsplan, nõuda üldkoosoleku ühekordset eelnevat luba; 3) nõuda põhivahendite soetamiseks või realiseerimiseks sõlmitavate lepingute tingimuste kindlaksmäära-

mist kolhoosnikute volinike koosoleku poolt, käibevahendite, sealhulgas ka toodangu puhul aga juhatuse poolt; 4) nõuda kõikide esimehe poolt kolhoosi nimel sõlmitavate lepingute eelnevat läbi vaatamist ja sanktsioneerimist juhatuse poolt. Lubada esimehel sõlmida lepinguid teistsugustel tingimustel, kui seda määras üldkoosolek, volinike koosolek või juhatus, vaid siis, kui need tingimused on kolhoosile soodsamad ega ole vastuolus seadusega.

Kolhoosi esimehe poolt vaid kompetentsi piiride ületamisega, kuid oma iseloomult seaduspäraseid lepingud tuleks lugeda tühisteks kui vorminõuete rikkumisega sõlmitud lepingud.

Edasi käsitletakse artiklis seadusvastaste lepingute tagajärgede küsimust. Seadusvastaste lepingute puhul trahvi iseloomu kandvate tagajärgede (kogu lepingu järgi saadu riigi tuludesse nõudmist) rakendamiseks peetakse tingimata vajalikuks subjektiivse momendi, s. o. süü olemasolu. Trahvi iseloomu kandvate tagajärgede rakendamist peetakse vajalikuks ka vaid ühe lepingupoole suhtes, kui vaid tema on süüdi seadusvastase lepingu sõlmimises. Artiklis ei nõustuta mõningate teoorias avaldatud seisukohtadega sellise kohtupraktika õigustamiseks, mille kohaselt trahvi iseloomu kandvaid tagajärgi ei rakendata seadusvastase lepingu sõlminud kolhoosi suhtes. Et kohtupraktika on läinud sellisele teele põhjusel, et seadusvastase lepingu järgi saadu nõudmine riigi tuludesse kogu ulatuses on sageli kolhoosi suhtes liiga range sanktsioon, seadusvastaste tehingute vastu on aga siiski vaja võidelda, siis tehakse artiklis ettepanek anda tulevases seadusandluses kohtutele õigus, arvestades lepingu poolte materiaalist olukorda, seadusvastase lepingu iseloomu, tagajärgede raskust ja süü astet, nõuda riigi tuludesse mitte kogu seadusvastase lepingu alusel saadu, vaid ainult osa sellest.

ELURUUMIDE KASUTAMISE LEPINGU UUENDAMISE PROBLEEMIST

Õigustead. kand. E. Laasik

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

Nõukogude inimeste materiaalse ja kultuurilise heaolu tõstmisega on lahutamatult seotud kodanike elamistingimuste parandamine. Uute elamute ehitamise kõrval pöörab partei ja valitsus suurt tähelepanu ka olemasoleva elamufondi säilitamisele ja heakorrastamisele. NLKP XX kongress formuleeris eesesisvad ülesanded järgmiselt: «Pidada tähtsamaks ülesandeks olemasoleva elamufondi korrastamist ja säilitamist ning elumajade edaspidist heakorrastamist.»¹

Riikliku elamufondi säilitamise ja korrastamise kohustus ei lasu mitte ainult kohalike nõukogude elamutevalitsuste majavalitsustel ja ettevõtete, asutuste ning organisatsioonide administratsioonidel, vaid ka eluruumi kasutavatel kodanikel. Et põhiline elamufond linnades ja tööstusasulais moodustab riikliku omandi, on NSV Liidu kodanike kohustused riikliku omandi hoidmisel ja säilitamisel sätitud juba NSV Liidu Konstitutsioonis (§ 131). Konkreetsed õigused ja kohustused eluruumide kasutamise alal määratakse kindlaks eluruumide kasutamise lepinguga.

1. NSV Liidu KTK ja RKN-i 17. oktoobri 1937. a. määruse § 24 kohaselt toimub eluruumide kasutamine kõigis majades kirjaliku lepingu alusel. Samas rõhutatakse, et 1) lepingus määratakse täpselt kindlaks poolte õigused ja kohustused ning nende rikkumise tagajärjed ja et 2) lepingud sõlmitakse kindlaks tähtajaks, kuid mitte üle viie aasta.

Need meie arvates väga tähtsad põhimõtted leidsid konkreetse väljenduse ka Eesti NSV Ministrite Nõukogu korraldusega nr. 982-k 7. juulist 1958. a. kinnitatud uues eluruumide kasutamise tüüplepingus kohalike nõukogude majades. Tüüplepingute kasutamine on aga majavalitsustele kohustuslik kodanikega lepingulistesse suhetesse astumisel. Teistesse elamufondidesse

¹ XX съезд коммунистической партии Советского Союза. Стенографический отчет, т. II, Госполитиздат, 1956, lk. 778.

kuuluvate eluruumide kasutusele andmise kohta tüüplepinguid Eesti NSV-s kinnitatud ei ole, nende väljatöötamine ja kinnitamine on aga hädavajalik.

Eluruumide kasutamise tüüplepingu punkti 2 kohaselt on üürnik kohustatud: 1) kasutama ruumi ainult vastavalt selle otstarbele; 2) kasutama abiruumi ja üldkasutatavaid ruume ainult vastavalt nende otsesele otstarbele, võrdselt teiste korteris elunevate üürnikega; 3) hoidma vastuvõtu aktis tähendatud eluruumi ja sisseseadet täielikus korras ja puhtuses ning hoolikalt suhtuma korteri abiruumidesse ja nende sisseseadetes ning majavalduse kogu varasse; 4) mitte tegema eluruumis ja üldkasutatavais ruumides mingisuguseid ümberehitusi ilma elamistevalitsuse või kohaliku majanduse osakonna sellekohase kirjaliku loata ja mitte lubama teha tuleohtlikke või ruumidele või hoonele hävitavalt mõjuvaid töid (pesu pesemine väljaspool majavalitseteja poolt määratud kohti, puude lõhkumine korteris või trepil jne.); 5) maksta üüri eluruumi kasutamise eest kehtivates seadustes ettenähtud määral ja tähtajal ning samas korras ka kommunaalteenuste ja keskkütte eest; 6) viivitamata teatama korteri eest vastutavale isikule või majavalitsejale kõikidest ruumi rikkumistest ning sisseseade rikkumisest või vargusest; 7) tasuma majavalitsusele kõik üürnike või nendega koos elunevate isikute süü läbi korteri ja maja rikkumistest tekkinud kahjud; 8) täpselt täitma eluruumi kasutamise ja korrashoiu eeskirju; 9) teostama lepingu kehtivuse vältel oma kulul ja majavalitseja poolt määratud tähtajal, samuti ka tarvidust mööda oma äranägemisel jooksvat remonti tema kasutada olevates eluruumides ja abiruumides (lagede valgendamine, seinte valgendamine, värvimine või tapeetimine, siseakende raamide värvimine ja seestpoolt välisraamide värvimine, korteris põrandate ja uste värvimine); 10) takistamata lubama majavalitseja poolt saadetavaid remonditöölisi remonditööde teostamiseks; 11) ruumi vabastamisel andma selle üle majavalitsejale akti järgi täies korras ja kooskõlas üleandmise-vastuvõtmise aktiga.

2. NSVL KTK ja RKN-i 17. oktoobri 1937. a. määruse § 26 p. «b» annab sellisele üürnikule, kes täidab kõik lepingujärgsed kohustused ja heaperemehelikult suhtub temale kasutada antud ruumide korrashoiusse, eesõiguse lepingu uuendamiseks, kui möödub selle tähtaeg. Seda juhust respektseeritakse täielikult ka eluruumide kasutamise tüüplepingu punktis 11. Selles sättes on väljendatud meie arvates vähemalt kaks väga tähtsat põhimõtet. Esiteks, lepingut ei uuendata mitte iga üürnikuga, ja teiseks, kui eluruumide kasutamise lepingut ei uuendata, kuulub see lõpetamisele ning üürnik on kohustatud eluruumid vabastama. Otseselt fikseeritakse see järeldus ka tüüplepingu punktis 11 järgmiselt: «Eluruumi korratu majandamise ja süstemaatilise kohustuste mittetäitmise pärast korteri siseremondi alal võib majavalitsus ära ütelda lepingu uuendamisest selle tähtaja möö-

dumisel ühes üürniku samaaegse väljatõstmisega kohtu korras, ilma teist eluruumi vastu andmata.» Otseselt on see fikseeritud ka näiteks VNFSV Kommunaalministeeriumi poolt 3. oktoobril 1950. a. kinnitatud eluruumide kasutamise ja korrashoiu eeskirjade §-s 30². Ei ole mingit alust arvata, et eluruumide kasutamise lepingu mitteuuendamisele järgneb eluruumide kasutamine ilma lepinguta või suulise lepingu alusel.

Meie arvates on põhjendamatu mõnede autorite³ seisukoht, et kehtivas seadusandluses ei räägitavat midagi lepingu mitteuuendamisest tulenevatest tagajärgedest. NSVL KTK ja RKN-i 17. oktoobri 1937. a. määruse §§ 24 ja 26 lükkavad selle täielikult ümber. Kui eluruumide kasutamise leping nende sätete kohaselt on alati kindla tähtajaga ja teda võidakse uuendada ainult ettenähtud kohustuste täitmise korral, siis ei saa olla teist järel dust lepingu mitteuuendamise puhul, kui lepingu lõpetamine ja vajaduse korral ka üürniku sunniviisiline väljatõõtmine ilma teist eluruumi vastu andmata. Pealegi võetakse tüüp lepingu eeskujul igasse konkreetseesse eluruumide kasutamise lepingusse punkt selle lepingu mitteuuendamise tagajärgede kohta, millele kirjutavad alla mõlemad pooled. Sellise punkti sissevõtmine on kooskõlas seaduse normidega ja vajab ainult täitmist, vajaduse korral ka sunniviisilist täitmist. Vastasel korral puuduks sellel punktil mõte ja ta tuleks lugeda kehtetuks. Muidugi, need tagajärjed on vaja sõnaselgelt sisse võtta uude «Eesti NSV tsiviilkoodeksisse».

3. Milline on siis eluruumide kasutamise lepingute sõlmimise ja uuendamise praktika Eesti NSV-s? Tuleb kahjuks konstateerida, et kuni käesoleva ajani on jäänud need meie arvates väga tähtsad seaduse sätted peaaegu ainult paberile. Kui kohalike nõukogude majades üürniku asumisel elamispinnale leping ikkagi sõlmitakse ettenähtud kirjalikus vormis, siis ettevõtete, asutuste ja organisatsioonide majades selline «formaalsus» puudub. Lepingute uuendamist aga vastavalt ülalmainitud määruse §-le 26 ei toimu peaaegu kunagi. Lepinguliste kohustuste täitmist ei kontrollita, mistõttu jäävad eluruumidesse ebaperemehelikult suhtujad avastamata ja seaduses ettenähtud sanktsioonid rakendamata. Elamispinna kasutamisse ebaperemehelikult suhtujaid aga kahjuks leidub. Näib, nagu oleks eluruumide kasutamine kaotanud üldse lepingulise iseloomu. Selline suhtumine riikliku omandi, s. o. kogu rahva vara säilitamisse on lubamatu, sest lohaka hooldamise tagajärjel lüheneb tunduvalt elamute ekspluateerimise iga.

4. Vastutustundetu suhtumine lepingute sõlmimisse ja nende uuendamisse tuleneb meie arvates mõningatest väärkontseptsioonidest teoorias, lepingute toime alahindamisest haldusorganite poolt ja elamuasjade kergekäelisest kvalifitseerimisest kohtupraktikas, mitte vahet tehes selle või teise faktilise koosseisu vahel.

² Жилищные законы, издательства Минкомхоза РСФСР, М., 1958, lk. 340.

³ Б. С. Тадевосян, Некоторые вопросы жилищного права. «Советское государство и право», 1958, № 7, lk. 49 jj.

Mõned vanema põlvkonna tsivilistid väitsid, et tsiviilõigussuhe majavalitsuse ja üürniku vahel tekib alates orderi väljaandmise momendist elamutevalitsuse poolt. Lepinguga ainult vormistatakse juba olemasolev tsiviilõigussuhe.⁴ Sellest tulenevalt oligi prof. S. I. Asknazi⁵ arvamisel, et üürnikule tähtsajalise elamispinna andmist ei saa pidada küllaldaseks ja et elamispinna kasutamise õigus ei olegi tegelikult piiratud lepingus ettenähtud tähtajaga. Üksikuid selle seisukoha pooldajaid leidub veel tänapäevalgi. Tegelikuses ei ole see ju nii. Haldusakt (order) on eluruumide kasutamise lepingu sõlmimise eelduseks ja aluseks kohaliku nõukogu majas. Tsiviilõigussuhe eluruumide kasutamise alal tekib üürniku ja majavalitsuse vahel kirjaliku lepingu sõlmimise puhul selle allakirjutamise hetkel. Kui aga üürnik asub elamispinnale enne kirjaliku lepingu sõlmimist, loetakse eluruumide kasutamise leping sõlmituks suuliselt, alates elamispinnale asumise momendist. Kui hiljem sõlmitakse üürniku ja majavalitsuse vahel selle elamispinna kohta kirjalik eluruumide kasutamise leping, siis tähendab see juba tekkinud tsiviilõigustlikele suhtele kirjaliku vormi andmist. Tsiviilõiguslik vastutus ruumide eest algab ikkagi elamispinnale asumise momendist. Ka kirjaliku lepingu kehtivuse algus vormistatakse neil juhtudel tavaliselt mitte lepingu sõlmimise, vaid faktiliselt elamispinnale asumise ajast alates. Ajavahemiku eest alates orderi saamisest elamispinnale kuni eluruumide kasutamise lepingu, ükskõik kas kirjaliku või suulise, sõlmimiseni orderi saanud isik orderis märgitud eluruumide eest mingisugust tsiviilvastutust ei kanna. Et order jääb lepingu alusena kehtima ka pärast lepingu sõlmimist, siis order ja leping moodustavad ühtse faktilise koosseisu⁶, mis moodustab eluruumide kasutamise obligatsiooni.

NSV Liidu Ülemkohtu Tsiviilasjade Kohtukolleegium oma määruses nr. 36/640 25. juunist 1951. a. Ašumlõ hagiis Safaralijevi vastu rõhutas: «Kuna Ašumlõ ei kasutanud oma õigust elamispinnale 2½ aasta jooksul ja faktiliselt ei astunud elamuorganitega lepingulisse vahekorda (minu sõrendus — E. L.), oli viimastel õigus käsutada elamispinda oma äranägemise järgi.⁷ Sellest määrusest nähtub selgesti, et Kohtukolleegiumi arvates tsiviilõiguslik suhe ainult orderi väljaandmisega elamispinnale ei teki. See tuleneb sellest, et order elamispinnale antakse kodanikule välja ühe juriidilise isiku — elamutevalitsuse — poolt, eluruumide kasutamise leping sõlmi-

⁴ М. Нечецкий, Очерки советского жилищного права, Саратов, 1958, lk. 27.

⁵ С. И. Аскназий, Советское жилищное право, М., 1940, lk. 62.

⁶ Советское гражданское право, М., 1950, lk. 375. (Õpik juriidilistele koostidele.)

⁷ «Судебная практика Верховного суда СССР», 1951, № 11, lk. 31.

takse aga kodaniku ja hoopis teise juriidilise isiku — majavalitsuse — vahel.

Vene NFSV Kommunaalmajanduse Ministeeriumi ringkirjas nr. M-03-5309 1. aprillist 1953. a.⁸ märgitakse, et 1947.—1948. a. enne eluruumide kasutamise lepingute sõlmimist kodanikega tehti kohalike nõukogude ja elamuorganite poolt koos ühiskondlike komisjonidega majavalitsuste juures ära suur organisatsiooniline ettevalmistustöö majade olukorra ülevaatamise, majavalitsuste töös esinevate puuduste kõrvaldamise ja vajaliku remondi väljaselgitamise alal. Seejuures määrati eraldi kindlaks, missugused kohustused lasuvad remondi alal majavalitsustel ja missugused üürnikel, määrati kindlaks remondi teostamise tähtjad. Märgitakse, et nende abinõude tarvituselevõtmine parandas tunduvalt nii riikliku elamufondi olukorda tervikuna kui ka elanike elutingimusi. Kõige olulisem on aga see, mida märgitakse ringkirjas lepingute sõlmimise kohta tulevikus: «Omistades kirjalikele lepingutele korteriüürnikega suure tähtsuse riikliku elamufondi säilitamise ja elanikkonna elutingimuste parandamise alal, teeb Vene NFSV Kommunaalmajanduse Ministeerium ettepaneku: 1) Linnades ja töölisasulates, kus lepingute tähtjad mõduvad, viia läbi uute lepingute sõlmimine (minu sõrendus — E. L.), määrates igal üksikul juhul täpselt kindlaks poolte õigused ja kohustused, eraldi kindlaks määrates remondi teostamise teatud tähtjaks, milline kohustus lasub nii majavalitsusel kui ka üürnikul vastavalt lepingule lisatavale remondi kirjeldusele.» Edasi rõhutatakse ringkirjas vajadust enne lepingute sõlmimist ühiskodanliku aktiivi kaasabil üle vaadata majad ja korterid, samuti ka vajadust sõlmida lepingud ettevõtete, asutuste ja organisatsioonide majades.

Selle asemel et juhtida majavalitsuste tähelepanu lubamatule olukorrale eluruumide kasutamise lepingute uuendamise alal, nagu tegi seda VNFSV Kommunaalmajanduse Ministeerium 1. aprillil 1953. a., mindi Eesti NSV-s hoopis teist teed.

Praktiliselt üldse loobuti eluruumide kasutamise lepingute uuendamisest. See järeldus tuleneb Eesti NSV Ministrite Nõukogu korraldusega nr. 982-k 7. juulist 1958. a. kinnitatud eluruumide kasutamise uuest tüüplepingust kohalike nõukogude majades, mida täiendati, võrreldes varemkehtinud tüüplepinguga, järgmise sättega: «Ruumide tegelikul kasutamisel pärast lepingulise tähtja möödumist majavalitsuse vaikival nõusolekul loetakse leping uuendatuks määramata aja peale.» Iseloomulik on veel see, et tüüpleping formaalselt tunnistab üürilepingu uuendamist, kuid ülalmärgitud täienduse sissevõtmine tühistab selle.

Meile tundub, et ülalmärgitud täienduse sissevõtmine tüüplepingusse ei ole kooskõlas 17. oktoobri 1937. a. NSVL KTK ja

⁸ Жилищные законы, lk. 327.

RKN-i määruse p-ga 26. Taastatakse ju 24. juunil 1938. a. tühistatud VNFSV TsK § 156 norm. Veelgi enam. Lepingu automaatne uuendamine § 156 järgi kehtis omal ajal ainult kodanike üksikute kategooriate suhtes (palgatöölised ja teenistujad, õpilased jne.) ning ei laienenud kaugeltki kõigile eluruumide kasutajatele. Sellist soodustust ei olnud eluruumide kasutamise lepingute suhtes nõukogude võimu ajal püstitatud või taastatud majades ja juurdeehitustes, samuti ka maal asuvates majades. 17. oktoobri 1937. a. NSVL KTK ja RKN-i määruse väljaandmisega kaotatakse kõik seni kehtinud erandid eluruumide kasutamise lepingute automaatse uuendamise kohta ja seatakse sisse ühtne kord kõigi isikute ja kõigi majade suhtes (eluruumide kasutamise lepingute uuendamise eesõigus lepingu tähtaja möödumisel). Eesti NSV Ministrite Nõukogu korraldusega 7. juulist 1957. a. tühistatakse mitte ainult eluruumide kasutamise lepingu uuendamine, vaid ka eluruumide kasutamise lepingu tähtajalisus (kuni 5 aastat), mis on ette nähtud 17. oktoobrist 1937. a. NSVL KTK ja RKN-i määruse §-s 24. Ei saa nõustuda sellega, et liiduvabariigi ministrite nõukogu korraldusega tühistatakse üleliiduliselt kehtiv norm, pealegi veel NSVL KTK ja RKN-i poolt määrusega kehtestatud norm. Ka kohtud ei saa seda Eesti NSV Ministrite Nõukogu parandust arvesse võtta, sest lahkuminekute puhul liiduvabariigi ja üleliidulise seadusandluse vahel tuleb lähtuda üleliiduliselt kehtivast õigusnormist.

Ja lõpuks. Kohtupraktikale tuginedes on jõutud isegi arvamusel, et kui üürnik ei täida lepingujärgseid kohustusi või suhtub mitteheaperemehelikult eluruumide korrashoiusse, tuleb ta välja tõsta 17. oktoobri 1937. a. määruse § 30 alusel. Teisiti öeldes: § 26 rakendamiseks peavad olema aset leidnud §-s 30 toodud asjaolud.⁹ Sellise seisukohaga muidugi nõustuda ei saa.¹⁰

Täiesti õigesti märgib M. Netsjetski, et ülalmainitud seisukoha pooldajad «... ei mõista seda sügavat mõtet, millega seaduseandja on sisustanud seaduse § 26»¹¹.

17. oktoobri 1937. a. NSVL KTK ja RKN-i määruse §-de 26 ja 30, samuti ka eluruumide kasutamise tüüplepingu p-de 11 ja 10 õige tõlgendamine näitab, et need paragrahvid ja tüüplepingu punktid sätivad kaht täiesti iseseisvat faktilist koosseisu.

§-s 26 räägitakse neist võimalikest tagajärgedest, mis paratamatult saabuvad eluruumide kasutamise lepingu tähtaja lõppemisel, kusjuures neid võimalikke tagajärgi on kaks: kas lepingu uuendamine uueks tähtjaks, kui üürnik on täitnud kõik lepingujärgsed kohustused ja suhtunud heaperemehelikult tema kasutusse

⁹ М. Нечецкий, viidatud teos, lk. 31—33; vt. samuti С. И. Аскназий, И. Л. Брауде, А. И. Пергамент, Советское жилищное право, М., 1956, lk. 131, 177.

¹⁰ Tartu linna Rahvakohtu praktikas ei ole ühtki tsiviilasja, mis oleks lahendatud 17. oktoobri 1937. a. NSVL KTK ja RKN-i määruse § 26 alusel.

¹¹ М. Нечецкий, viidatud teos, lk. 31—33.

antud ruumide korrashoiusse, või äsjamainitud kohustuste mitte-täitmisel eluruumide kasutamise lepingu lõpetamine koos sellest tulenevate tagajärgedega — vajaduse korral sunniviisiline välja-tõstmine, kui üürnik vabatahtlikult ruume üle ei anna tüüplepingu p. 2 alapunkti «k» kohaselt. Asja kohtulik lahendamisel võib olla hagejaks ükskõik kumb lepingu pooltest, kas elamutevalitsus (majavalitsuse eest) või üürnik, kusjuures hagi ese on erinev. Kui hagejaks on elamutevalitsus, nõuab ta üürniku väljatõstmist eluruumide kasutamise lepingu tähtaja lõppemise ja lepingu mitteuuendamise tõttu. Kui hagejaks on aga üürnik, nõuab ta eluruumide kasutamise lepingu uuendamist, viidates, et ta on suhtunud heaperemehelikult kasutatavatesse eluruumidesse ja täitnud kõik lepingujärgsed kohustused. Meie ei saa nõustuda arvamusega, et üürnikul ei olevat õigust nõuda kohtu korras üürilepingu uuen-damist. Üürnikul on order elamispinnale. See kohustab mõle-maid, nii üürnikku kui ka majavalitsust, sõlmima eluruumide kasutamise lepingu. Kui aga majavalitsus lepingu sõlmimisest keeldub ning üürnik soovib likvideerida oma ebakindlat olukorda eluruumide kasutamisel (17. oktoobri 1937. a. NSVL KTK ja RKN-i määruse p. 24 näeb ette kirjaliku lepingu sõlmimise), võib ta pöörduda kohtusse ja paluda kohut sundida majavalitsust sõlmima temaga kirjaliku lepingu. Et haldusakt (order) näeb ette lepingu sõlmimise kohustuslikkuse mõlematele pooltele, peab ka siin majavalitsus (elamutevalitsus) tõendama, miks ta lepin-gut ei sõlmi.

17. oktoobri 1937. a. NSVL KTK ja RKN-i määruse §-s 30 räägitakse aga eluruumide kasutamise lepingu lõpetamisest sõltumata lepingu tähtajast, kui on aset leidnud selles paragrahvis otseselt aratoodud asjaolud, s. o. a) kui üürnik või tema perekonnaliikmed süstemaatiliselt lõhuvad või rikuvad elu- või üldkasutatavaid ruume; b) kui üürnik või tema pere-konnaliikmed oma käitumisega teevad teistele elanikele võima-tuks kooselu samas korteris või toas; v) kui üürnik kolme kuu jooksul, arvates maksutähtpäeva möödumisest, ei tasu korteri üüri. Pole raske märgata, et mainitud paragrahv sätib mitte ainult seoses lepingu tingimuste jämeda rikkumisega kaasnevaid tagajärgi, vaid sisaldab ka üldisi eeskirju ebaõige käitumise tagajärgede kohta korteris või toas. Nende eeskirjade rikkumist ei saa vaadelda mitte ainult lepingutingimuste rikkumisena selle otseses mõttes. Seepärast § 30 p-de «a» ja «v» rakendamise puhul, erinevalt §-st 26, võib hagejaks olla ainult kasutusele andja, p. «b» puhul aga isik, kellele tehakse kooselu võimatuks ühes korteris või toas. Elu võimatuks tegemine elamute- või majavalitsusel on mõeldamatu. Elamutevalitsus aga teiste isikute kasuks hagi esitada ei saa, ja kohtul pole alust välja tõsta, kui kaasüürnikud või perekonnaliikmed väljatõstmist ise ei hage. Teiste isikute kasuks hagi esitamise õigus on antud ainult prokurörile TsPK § 2 korras.

Uue elamuseadusandluse väljatöötamisel on tehtud ettepanek anda § 30 p. «b» korral ka elamutevalitsusele õigus esitada hagi väljatöstmiseks kooselu võimatuse pärast. Ülmärgitud kaalutlustel ei pea meie sellist ettepanekut õigeks. Kui aga tõepoolest antakse uues elamuseadusandluses õigus üürnikke välja tõsta kooselu võimatuse tõttu, siis selle õiguse realiseerimine kohtupraktikas võib tekitada tõsiseid raskusi. Ei saa ju elamutevalitsus esitada hagi neil motiividel, et temal tehakse elu võimatuks. Ta võib esitada hagi ainult mõne üürniku kasuks. Järelikult hagejaks on ikkagi üürnik ise. Kas siis üürnik ise ei või otsustada hagi esitamise küsimust kooselu võimatuse motiividel? Pealegi kui üürnik, kelle huvides elamutevalitsus esitas hagi, ei taotle teise üürniku väljatöstmist kooselu võimatuse tõttu ja väidab, et nende kooselu on võimalik, ei ole meie arvates kohtul alust teist üürnikku välja tõsta kooselu võimatuse motiividel.

Pole vajadust tõestada, et § 26 (tüüplepingu p-d 2 ja 11) sisu on märksa laiem kui § 30 sisu (tüüplepingu p. 10). § 30 järgi võidakse üürnik välja tõsta, kui tal on üüri võlgnevus 3 kuud ja võlgnevus tekkis tema süü läbi. Uuendamisest võidakse aga keelduda ka siis, kui üürnik süstemaatiliselt 5 aasta jooksul viivitas üüri tasumisega, näit. iga kord kaks kuud.¹² § 30 järgi võib välja tõsta, kui üürnik süstemaatiliselt lõhub või rikub eluruumi, millele peab järgnema tsiviilhagi kahjude hüvitamise kohta (NSV Liidu Ülemkohtu Pleenumi 12. detsembri 1940. a. määruse p. 16). Peab olema tuvastatud materiaalse kahju olemasolu. Uuendamisest võidakse aga keelduda, kui üürnik ei tee ettenähtud tähtaegadel remonti, peab korterit ja üldkasutatavaid kohti antisanitaarses olukorras jms., kusjuures tsiviilhagi kahjude hüvitamise kohta alati ei pea esitatama. Otsesed kahjud võivad neil juhtudel ka puududa. Üürnike väljatöstmisel eluruumide mitteotstarbekohase kasutamise pärast ei ole § 30 üldse kohaldatav, kui sellise kasutamisega ei lõhuta ega rikuta elu- ja üldkasutatavaid ruume.¹³ Samal ajal on aga lepingu tähtaja saabumisel mitteotstarbekohane kasutamine uuendamisest keeldumise aluseks § 26 ja tüüplepingu p. 2 alapunkti «b» kohaselt. Selliseid võrdlusi võiks tuua palju.

Kuidas toimida siis, kui need kaks iseseisvat faktilist koosseisu ajaliselt satuvad kokku? Kas ei tuleks rakendada siis § 26 ja § 30 koos? Meie arvates seda teha ei saa. Ühe paragrahvi rakendamine lülitab välja teise. Tuleb täielikult nõustuda prof. S. I. Asknaziga¹⁴, et § 26 kuulub rakendamisele ainult siis, kui täielikult puuduvad asjaolud, mis annavad elu-

¹² Põhjendada, et 60 korda sattus üürnik viie aasta jooksul viivitusse ilma tempoolse süüta, on praktiliselt võimatu.

¹³ В. А. Золотарь, Основания прекращения договора найма жилых помещений, М., 1958, lk. 17 jj.

¹⁴ Vt. С. И. Аскназий, И. Л. Брауде, А. И. Пергамент, viidatud teos, lk. 131.

mutevalitsusele õiguse nõuda vastavalt §-le 30 lepingu lõpetamist ka enne tema tähtaja möödumist.

5. Eluruumide kasutamise lepingu uuendamise eesõigus kehtib kõikide üürnike suhtes kohalike nõukogude majades.¹⁵ Ametkondlikes majades kasutab üürnik seda õigust juhul, kui ta töötab vastavas ettevõttes, asutuses või organisatsioonis. Tal on eesõigus ka siis, kui ta seal enam ei tööta, kuid ei kuulu kehtiva seadusandluse kohaselt väljatõstmisele halduskorras.^{15a}

Eluruumide kasutamise lepingu uuendamise eesõigus on ka üürnikel kodanikele isikliku omandiõiguse alusel kuuluvates majades.¹⁶ Kehtiva seadusandluse kohaselt tuleb lahendada kõik vaidlused, sealhulgas ka vaidlused individuaalelamute omanike ja üürnike vahel eluruumide kasutamise lepingu uuendamise alal NSVL KTK ja RKN-i 17. oktoobri 1937. a. määruse § 26 p. «b» alusel. Seega ka juhul, kui üürnik kodanikule isikliku omandiõiguse alusel kuulavas majas ei täitnud kõiki lepingujärgseid kohustusi ning ei suhtunud heaperemehelikult tema kasutusse antud ruumide korrashoiusse, võib omanik lepingu tähtaja möödumisel keelduda lepingu uuendamisest uueks tähtjaks. Muidugi, omanikul on tunduvalt raskem kui elamutevalitsusel tõendada lepingutingimuste rikkumist, sest tavaliselt puudub kirjalik leping ja kui see ongi olemas, siis on see vormistatud puudulikult, ilma poolte konkreetsete õiguste ja kohustuste äranäitamiseta. Kohtud peavad taolistes asjades igati kaasa aitama tegelike olukordade väljaselgitamisele ja juhinduma üldistest sätetest eluruumide kasutamise lepingu kohta.

Selle kõrval piiratakse oluliselt üürnike õigust nõuda üüri lepingu uuendamist kodanikele isikliku omandiõiguse alusel kuuluvates majades NSV Liidu Ülemkohtu Plenumi 12. detsembri 1940. a. määruse p. 10 sättega veel sel juhul, kui üürnikud täitsid kõik lepingujärgsed kohustused ja suhtusid heaperemehelikult nende kasutusse antud ruumide korrashoiusse. Selle punkti lg. 3 kohaselt ei ole üürnikel, kes on omaniku poolt majutatud tema enda elamispinnale, mida kasutavad omanik ise või tema perekonnaliikmed, lühiajaliste kirjalike lepingute põhjal kohustusega vabastada elamispind tähtaja möödumisel, õigust nõuda lepingu uuendamist ja majaomanike hagit väljatõstmise kohta kuuluvad rahuldamisele. Lühiajaliseks loetakse lepingut tähtajaga mitte üle ühe aasta.

¹⁵ 17. oktoobri 1937. a. NSVL KTK ja RKN-i määruse § 26 eluruumide kasutamise lepingu uuendamise kohta ei laiene maal asuvate majade suhtes. Vt. NSVL Ülemkohtu Tsiviilasjade Kohtukollegiumi määrus 10. novembrist 1943. a. nr. 1014 (Сборник Постановлений Пленума и определений коллегии Верховного Суда СССР, за 1943 г., М., 1948, lk. 199).

^{15a} Ю. К. Толстой, Жилищные права и обязанности граждан СССР, М., 1960, lk. 21—22.

¹⁶ М. И. Бару, Жилищные права граждан, М., 1956, lk. 37.

P. 10 lg. 2 annab omanikule õiguse keelduda lepingu uuendamisest üürnikuga lepingu tähtaja möödumisel, kui ta ise soovib koos oma perekonnaga asuda sellele elamispinnale. Seejuures on aga küsimus meie arvates sätitud vastuoluliselt. Lõike esimeses osas märgitakse, et ainult neil juhtudel, kui pärast lepingu sõlmimist majaomaniku elamu- või perekondlikud tingimused muutusid ja kohus asjaolude põhjal tunnustab, et ruum on tõeliselt vajalik majaomaniku ja temaga koos elavate perekonnaliikmete isiklikuks elamiseks, kes ei oma üldse või omavad suuruselt ilmselt mitteküllaldest elamispinna, võib kohus teha otsuse üürniku väljatõstmise ja elamispinna üleandmise kohta majaomanikule kasutamiseks. Lõike teises osas aga märgitakse, et ei saa lubada üürniku väljatõstmist, kui elamispinna vajaduse ettekäändel majaomanik nõuab seda vaid selleks, et ruumi välja üürida teisele isikule või kui majaomanik kuritarvitab oma omandiõigust ja kasutab seda elamispinnaga spekulatsioonide otstarbel.

Vastuolu seisneb siin selles, et lõike esimese osa mõtte kohaselt kohus keeldub omanike hagi rahuldamisest põhjusel, et üürnikuga sõlmitud lepingu kehtivuse ajal omaniku elamu- või perekondlikud tingimused muutunud ei ole, vaatamata sellele, et ruum on omanikule tõepoolest vajalik isiklikuks elamiseks. Isegi sel juhul, kui omaniku elamu- või perekondlikud tingimused muutusid, kuid elamispinna puudus on veel talutav, ei kuulu hagi rahuldamisele. Lõike selle osa mõtte kohaselt ei saa juttugi olla eluruumide kasutamise lepingu uuendamisest keeldumisest väljaüürimise ettekäändel teisele isikule. Lõike teise osa kohaselt tuleb hagi jätta rahuldamata sellepärast, et omanik üldse ei kavatse asuda oma majja elama, kuid taotleb väljatõstmist isiklikuks elamiseks pinna vajaduse ettekäändel, eesmärgil seda aga välja üürida teisele isikule. Lõike teisest osast järgneb, et kui pinna vajatakse isiklikuks elamiseks, tuleks hagi rahuldada.¹⁷ Siin ei seata väljatõstmist sõltuvusse ei omaniku elamu- või perekondlike tingimuste muutumisest lepingu kehtivuse ajal ega ka elamispinna teravast vajadusest.

Üürnike väljatõstmisel kodanikele isikliku omandiõiguse alusel kuuluvatest majadest majaomaniku hagi alusel ei tehta kohtupraktikas üldse vahet juhtude vahel, kus tuleks rakendada NSVL KTK ja RKN-i 17. oktoobri 1937. a. määruse § 26 ja kus tuleks rakendada NSV Liidu Ülemkohtu Pleenumi 12. detsembri 1940. a. määruse p. 10. Veelgi enam. Omaniku hagi võidakse rahuldada kõikidel ülalmainitud juhtudel ainult siis, kui tema

¹⁷ Artikli mahu piiratuse tõttu ei ole meil võimalik küsimust igakülgsest analüüsida teoreetiliste seisukohtade ja kohtupraktika alusel. Viitame ainult ühele NSV Liidu Ülemkohtu Tsviillasjade Kohtukolleegiumi määrusele üksikus asjas, kus öeldakse, et üürnikul ei ole eluruumide kasutamise lepingu uuendamise õigust, «...kui üürileandja kavatseb ruumi kasutada mitte üürile andmise teel, vaid isiklikuks elamiseks koos oma perekonnaliikmetega (vt. Жилищное законодательство, М., 1950, lk. 402).

elamu- või perekondlikud tingimused muutusid üürnikuga sõlmitud üürilepingu kestel.

Vahet tuleb aga nende kahe faktilise koosseisu vahel siiski teha. NSVL KTK ja RKN-i 17. oktoobri 1937. a. määruse § 26 kuulub rakendamisele siis ja eluruumide kasutamise lepingu uuendamisest kodanikele isikliku omandiõiguse alusel kuuluvates majades võib keelduda siis, kui on kindlaks tehtud, et üürnik ei täitnud kõiki lepingujärgseid kohustusi ning ei suhtunud heaperemehelikult tema kasutusse antud eluruumide korrashoiusse.

NSV Liidu Ülemkohtu Pleenumi 12. detsembri 1940. a. määruse p. 10 kuulub rakendamisele aga siis, ja eluruumide kasutamise lepingu uuendamisest võib keelduda isegi siis, muidugi selles punktis loetletud tingimuste olemasolul, kui üürnik on täitnud kõik lepingujärgsed kohustused ja on heaperemehelikult suhtunud tema kasutuses olevate eluruumide korrashoiusse.

Ka elamu- või perekondlike tingimuste muutumise kohta eluruumide kasutamise lepingu kehtivuse ajal tuleb teha paar märget. NSV Liidu Ülemkohtu Pleenumi määruse p. 10 lõikes 1 öeldakse, et «ehituse üleminek üürileandja omandist teise isiku omandisse ... ei loo iseenesest (minu sõrendus — E. L.) uuele omanikule õigust üürnike väljatõstmiseks, kes on asunud majasse enne omandiõiguse üleminekut ühelt isikult teisele» (vrd. TsK § 169). On arusaadav, et kuni tähtaja lõpuni jääb lepinguline suhe tervikuna püsima. Üürnikul jäävad uue omaniku suhtes samad õigused ja kohustused, mis olid endise omaniku suhtes. Uus omanik võtab endiselt omanikult üle kõik õigused ja kohustused, ta astub endise lepingupoole asemele. Toimus ainult nn. poolte vahetamine obligatsioonis (nõude loovutamine). Uue omaniku elamu- ja perekondlikud tingimused võivad olla aga hoopis teistsugused.

Võtame meelevaldse näite: endine omanik oli üksik ja tal oli korralik elamispind kohaliku nõukogu majas. Uuel omanikul on 5-liikmeline perekond ja tal ei olegi iseseisvat elamispinda. Ta elab allüürnikuna 16-m²-ses toas. Omandatud majas elab üürnik, kes on sõlminud endise majaomanikuga eluruumide kasutamise lepingu viieks aastaks. Ostu-müügi lepingu sõlmimise ajal oli eluruumide kasutamise lepingu sõlmimisest möödunud kõigest kaks aastat.

Kas lugeda selliste asjaolude puhul eluruumide kasutamise lepingu tähtaja möödumisel kolme aasta pärast üürileandja (uue omaniku) elamu- või perekondlikud tingimused muutunuks või mitte? Eesti NSV rahvakohtute ja Ülemkohtu praktikas on levinud seisukoht, et omaniku kui üürileandja poolel mingit muutust toimunud ei ole.

Meile näib, et sellise seisukohaga nõustuda ei saa. Kui antud näite kohaselt üürileandja ei oleks maja ära müünud ning temast

endast eluruumide kasutamise lepingu sõlmimise ajal koosnev üheisikuline perekond oleks viie aasta möödumisel muutunud viieliikmeliseks, oleks tema kui lepingu poole elamu- ja perekondlikud tingimused vaieldamatult loetud muutunuks. Kui aga uue omaniku elamu- ja perekondlikud tingimused on teistsugused kui endisel omanikul (uus omanik asendab ju endist lepingupoolt), kuidas siis saab tema kui lepingupoole elamu- ja perekondlikke tingimusi lugeda mittemuutunuks? Ei ole ju tähtis, missugusel viisil omaniku kui lepingupoole elamu- ja perekondlikud tingimused muutusid, kas sellega, et endise omaniku enda perekond suurenes või et tema asemele astus seaduses lubatud korras teine isik, kelle elamu- või perekondlikud tingimused olid võrreldes temaga teistsugused.

Tulevases seadusandluses oleks õige üldse loobuda elamu- või perekondlike tingimuste, samuti ka elamispinna tõelise vajalikkuse seostamisest eluruumide kasutamise lepingu uuendamisega. Samuti tuleks uuest «Eesti NSV tsiviilkoodeksist» välja jätta NSV Liidu Ülemkohtu Pleenumi 12. detsembri 1940. a. määruse p. 10 lg. 3 sätte lühiajaliste lepingute kohta.

Meie arvates piisaks, kui uues elamuseadusandluses oleks kaks eluruumide kasutamise lepingu uuendamisest keeldumise alust: süstemaatiline lepingujärgsete kohustuste mittetäitmine üürniku poolt ja omaniku soov kasutada elamispinda isiklikult.

Kui isegi riikliku elamufondi korral võib üürileandja real juhtudel keelduda eluruumide kasutamise lepingu uuendamisest, olgugi et üürnik täitis kõik lepingujärgsed kohustused ja suhtus heaperemehelikult tema kasutusse antud eluruumide korrashoiusse, kui üürileandja soovib kasutada elamispinda ise (näiteks eluruumide edaspidine kasutamine TK otsuse alusel muuks otstarbeks, elamute lammutamine jne.), siis tuleb lubada ka individuaalelamu omanikul keelduda eluruumide kasutamise lepingu uuendamisest, kui ta kavatseb seni väljaüritud elamispinda kasutada ise.

Kui riikliku elamufondi majadest neil juhtudel mitteuuendamise tõttu väljatõstmine toimub teise elamispinna vastuandmisega hageja poolt¹⁸, siis sellist kohustust isikliku omandiõiguse alusel kuuluva maja omanikule panna ei saa, sest tal teist vaba elamispinda käsutada ei ole. See põhimõte tuleks säilitada ka uues elamuseadusandluses.

Tulevases «Eesti NSV tsiviilkoodeksis» tuleks formuleerida eluruumide kasutamise lepingu uuendamine kodanikele isikliku omandiõiguse alusel kuuluvates majades järgmiselt: «Üürnikul kodanikule isikliku omandiõiguse alusel kuulavas majas on õigus eluruumide kasutamise lepingu tähtaja möödumisel uuendada leping uueks tähtjaks. Seda õigust võib omanik vaidlustada kohtus, kui üürnik jätab lepingujärgsed kohustused süstemaatili-

¹⁸ С. И. Аскназий, И. Л. Брауде, А. И. Пергамент, viidatud teos, lk. 131, 177.

selt täitmata või kui omanik vajab pinda isiklikuks kasutamiseks koos oma perekonnaliikmetega.»

6. Viimastel aastatel on pööratud suurt tähelepanu riikliku elamufondi, eriti aga kohalike nõukogude elamufondi kapitaalremondile. See paistab juba väliselt silma igas linnas, igas asulas. Selle kõrval ei tohi unustada, et kohustused siseremondi alal lasuvad üürnikul. On viimane aeg, toetudes juba üle 20 aasta tagasi kehtestatud õigusnormile, riikliku elamufondi täiusliku säilitamise ja heakorrastamise huvides nõuda ka üürnikelt nende poolsete kohustuste täitmist. Meie arvates tuleks majavalitsejatel ühiskondliku aktiivi kaasabil mõnede NSV Liidu linnade (Sverdlovsk jt.) kogemuste eeskujul teha üürniku juuresolekul kord aastas, samuti ka eluruumide kasutamise lepingu tähtaja lõppemisel, korteri ülevaatus ja lepinguliste kohustuste täitmise kontroll. Kui ilmneb lepinguliste kohustuste täitmata jätmine, ükskõik kas majavalitseja või üürniku poolt, koostatakse selle kohta vastav akt. Aktis märgitakse ära tööde loetelu ja tööde teostamise tähtajad. Akt on üheks tõendiks, kui tekib kohtulik vaidlus seoses lepingu uuendamisega.

Õigesti märgivad V. S. Tadevosjan¹⁹ ja M. Netšetski²⁰, et selline kord tõstab tunduvalt lepingu osatähtsust. Üürnikud hakkavad hoolikamalt suhtuma lepingujärgsete kohustuste täitmisse ja nõudma ka majavalitsejatel suuremat tähelepanu elamumajanduse korrashoiule, kui nad teavad, et lepingu tähtaja möödumisel võidakse nendega eluruumide kasutamise leping lõpetada lepingujärgsete kohustuste mittetäitmise ja nende kasutusse antud ruumidesse mitteheaperemeheliku suhtumise pärast. Kindlasti pikendatakse sellega elamute ekspluateerimise iga ja vähendatakse kapitaalremondiks vajalikke summasid.

7. Lõpuks puudutame küsimust: kas eluruumide kasutamise leping kuulub alati uuendamisele täies ulatuses? Lepingu tähtaja möödumise ajaks võib üürniku perekonnaliikmete arv mitmesugustel põhjustel olla vähenenud. Kortoris võivad esineda elamispinna ülejäägina omaette eraldatud tuba või toad. V. S. Tadevosjan kirjutab: «... lepingu tähtaja pikendamine (pro — uuendamine — E. L.) toimub ainult nende üürnike suhtes, kes täitsid täielikult kõik oma kohustused lepingu järgi ja kui ei ole muutunud eluruumide kasutamise endised tingimused. Vastasel juhul leping kaotab oma jõu ja üürnik on kohustatud vabastama ruumi või sõlmima uue lepingu, arvestades elamukasutuse muutunud tingimusi.»²¹ Sellise seisukohaga tuleb täielikult nõustuda. Järelikult, kui üürnikul on lepingu uuendamise ajal elamispinna ülejääke omaette eraldatud toana või tubadena, võib majavalit-

¹⁹ В. С. Тадевосян, viidatud teos, lk. 50.

²⁰ М. Нечецкий, viidatud teos, lk. 34.

²¹ В. С. Тадевосян, viidatud teos, lk. 50.

sus keelduda lepingu uuendamisest selle elamispinna osas.²² Mitte mingisugust hoiatamist enam tarvis ei ole, sest NSVL KTK ja RKN-i 17. oktoobri 1937. a. määruse § 27 ei luba üürileandjal muuta lepingu tingimusi ainult üürilepingu kehtivuse ajal.²³ Muidugi, see on ainult majavalitsuse õigus, mitte aga kohustus, sest arvesse võttes konkreetset olukorda, võib ta lepingu uuendada ka kogu pinna kohta, hoolimata elamispinna ülejäägina omaette eraldatud toa olemasolust.

Äravõetud pind läheb elamutevalitsuse käsutusse ja sellele majutatakse tema suva kohaselt.

Kuidas toimida aga siis, kui omaette eraldatud toas, mille pind on põhiüürnikule elamispinna ülejäägiks, elab allüürnik? Ka sellele küsimusele annab vastuse 16. juuli 1939. a. NSV Liidu Ülemkohtu Pleenumi määrus.²⁴ Ka siis on elamuorganitel õigus keelduda eluruumide kasutamise lepingu uuendamisest põhiüürnikuga selle pinna osas. Kui äravõetud omaette eraldatud toas elab endise üürniku allüürnik, võib elamutevalitsus väljastada allüürnikule tema taotlusel orderi ja sõlmida temaga iseseisva eluruumide kasutamise lepingu. Kui aga elamutevalitsus orderit ei väljasta, on allüürnik kohustatud vabastama tema kasutuses oleva elamispinna nendelsamadel alustel, kui põhiüürnik lahkub kogu korterist.

Ülaltoodud Pleenumi määrmuses märgitakse: «Elamuorganitel on õigus keelduda lepingu pikendamisest (pro uuendamisest — E. L.) elamispinna ülejäägi kohta, kui see moodustab omaette eraldatud toa. Sellest aga ei järeldu, et kui lepingu sõlmimise momendiks tehaks kindlaks eluruumide andmine allkasutusse, nagu oleks siis elamuorganitel õigus keelduda lepingu sõlmimisest isegi temal (põhiüürnikul — E. L.) normi järgi (elamispinna — E. L.) ülejäägi puudumisel.» Järelikult, kui omaette eraldatud toas elab allüürnik ja selle toa pind ei ole põhiüürnikule elamispinna ülejäägiks, on elamuorganid kohustatud uuendama lepingu põhiüürnikuga täies ulatuses. Pleenumi määrmuses põhistatakse seda sellega, et 1) tüüplepingu järgi on põhiüürnikul õigus anda tema kasutuses olevat pinda allkasutusse ja 2) et tihti majutatakse allüürnikena põhiüürniku lähedasi sugulasi ja tuttavaid, kes vajavad elamispinna, ja et elamispinna andmine ei tulene mitte soovist saada rahalisi vahendeid üüri näol, vaid tuleneb soovist abistada

²² Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 16 июля 1939 г. Сборник: Гражданское законодательство СССР и союзных республик, М., 1957, lk. 641—642.

²³ G. Dobrovolski kritiseerib meie arvates täiesti põhjendamatult Moskva linna kohtute ja prokuratuuri õiget seisukohta. G. Dobrovolski arvates võib muuta lepingu tingimusi lepingu kehtivuse ajal (vt. «Социалистическая законность», 1958, nr. 3, lk. 18—19).

²⁴ Сборник: Гражданское законодательство СССР и союзных республик, lk. 641—642.

«enda ja oma perekonna elamispinna kitsendamise arvel».

Meie ei saa nõustuda V. Zamjatini²⁷ arvamusega selles, et NSVL Ülemkohtu Pleenumi määrus 16. juulist 1939. a. ei ole kooskõlas NSVL KTK ja RKN-i 17. oktoobri 1937. a. määrusega ja et seda määrust ei tohi eeskujuks võtta. Kui märgitud pleenumi määrus oleks tühistatud või teda ei oleks soovitav eeskujuks võtta konkreetsete asjade lahendamisel kohtus, siis ei trükitaks teda enam kaasaja ofitsiaalsete seadusandlike materjalide kogumikes. Pealegi viidatakse Pleenumi määrukses otseselt NSVL KTK ja RKN-i 17. oktoobri 1937. a. määrusele.

Kui aga allüürnikult võetakse süstemaatiliselt üüri kõrgemal määral, kui see on seaduses ette nähtud (spekuleerimine elamis-pinnaga), võidakse põhiüürnikult omaette eraldatud tuba ära võtta isegi siis, kui see ei ole põhiüürnikule elamispinna ülejäägiks, ka eluruumide kasutamise lepingu kehtivuse ajal.²⁵ NSVL Ülemkohtu 16. juuli 1939. a. Pleenumi määruse p-s 3 aga rõhutatakse, et «üürniku poolt mittetõise tulu saamise eesmärgil kõrgendatud üüri võtmise fakti kindlakstegemise korral ja üürniku süüdimõistmisel VNFSV KrK § 97 järgi ... võib elamutevalitsus esitada hagi lepingu tühistamiseks VNFSV TsK § 171 «g» alusel...»²⁶. Järelikult, üürniku kriminaalkorras süüdimõistmisel elamispinna spekulierimises kuulus äravõtmisele kogu elamispind ja üürnik kuulus koos tema perekonnaliikmetega väljatõstmisele.

Käesoleval ajal «Eesti NSV kriminaalkoodeks» ei näe otseselt ette põhiüürniku süüdimõistmist elamispinna eest seaduses ettenähtust kõrgema üüri võtmise pärast. See aga ei tähenda, et nüüdsest peale võivad põhiüürnikud spekulierida elamispinna, saada teiste kodanike arvel mittetõist tulu. Uues «Eesti NSV tsiviilkoodeksis» tuleks ette näha järgmine norm: «Kasutuseleandjal on õigus nõuda kohtu korras eluruumide kasutamise lepingu lõpetamist ja kasutaja väljatõstmist kõigi temaga koos elunevate perekonnaliikmetega ilma väljatõstetutele teise ruumi vastuandmiseta, kui kasutaja süstemaatiliselt kasutab eluruumi mittetõise tulu saamiseks. Kui kasutaja seejuures kasutab mittetõise tulu saamiseks korterist isoleeritud eraldi tuba, kuulub äravõtmisele see tuba, ülejäänud juhtudel — kogu korter.»

Ei saa nõustuda V. S. Tadevosjani²⁸ ettepanekuga ette näha uues tsiviilseadusandluses võimalus üürniku ümberpaigutamiseks

²⁵ Vt. NSVL Ülemkohtu Pleenumi 12. detsembri 1940. a. määruse p. 9. NSV Liidu Ülemkohtu Pleenumi kehtivate määruste kogu 1924.—1951. a., Tallinn 1953, lk. 109.

²⁶ Гражданское законодательство СССР и союзных республик, lk. 641—642; vrd. NSVL Ülemkohtu Pleenumi 12. detsembri 1940. a. määruse p. 8.

²⁷ В. З а м я т и н, Верховный суд Латвийской ССР нарушает союзный закон. «Социалистическая законность», 1959, № 9, lk. 25.

²⁸ В. С. Т а д е в о с я н, viidatud teos, lk. 50.

väiksemasse korterisse. Meie arvates tuleks see küsimus jätta üürniku enese otsustada. Suuremat korterit vahetada väiksema vastu saab ta alati. Üürnikule tuleb jätta õigus jääda endisesse korterisse ka siis, kui elamispinna ülejäägina olemasolev omaette eraldatud tuba võetakse temalt ära ja antakse teisele üürnikule iseseisva orderi alusel. Järelikult, kui korteris elamispinna ülejäägina omaette eraldatud tuba üürilepingu uuendamise ajal ole-
mas ei ole, on majavalitsus kohustatud lepingu uuendama.

Tuleb arvesse võtta veel seda, et eluruumide kasutamise leping kohalike nõukogude majades on sõlmitud haldusakti (orderi) alusel ja temaga kooskõlas. Seepärast on vaja enne teistel tingimustel lepingu uuendamist muuta order. Üürniku nõusoleku puudumisel võib orderit aga muuta ainult kohtu korras. Kui kohus leiab, et üürnikule pole tõepoolest perekonnaliikmete vähenemise tõttu enam nii suurt pinda tarvis ja ülejääk moodustab omaette eraldatud toa, vähendab ta orderit omaette eraldatud toa pinna võrra. Pärast seda majavalitsus uuendab lepingu kooskõlas orderiga. On täiesti lubamatu ilma orderi muutmiseta uue lepingu sõlmimine teistel tingimustel. Eluruumide kasutamise lepingu uuendamise instituuti ei saa võrdsustada TsK §-s 129 «g» ettenähtud kohustuste uuendamise instituudiga, sest eluruumide kasutamise lepingu kehtivus sõltub haldusakti (orderi) kehtivusest. Kuigi orderi kehtivus, mille alusel on sõlmitud leping, ei ole piiratud mingi tähtajaga, võib teda seaduses ettenähtud korras ja tingimuste olemasolul muuta ning tühistada. Vastasel korral kaotab eluruumide kasutamise lepingu tähtajalisus reaalse tähenduse.

Küsimuse sellise lahendamise korral ei esineks kohtu ja haldusorganite praktikas enam juhtusid, kus tunnistatakse eluruumide kasutamise lepingu kehtivuse ajal ilma elamutevalitsuse kirjaliku hoiatuseta üürniku enese initsiatiivil omaette eraldatud tuppa majutatud allüürnikke iseseisvaks üürnikeks. Taoline praktika on otseses vastuolus 17. oktoobri 1937. a. NSVL KTK ja RKN-i määruse § 27 mõttega, sest sellega rikutakse põhiüürnikule lepingu kehtivuse ajal seadusega garanteeritud õigusi. Nagu me juba märkisime, võidakse küsimus vajaduse korral lahendada põhiüürnikuga eluruumide kasutamise lepingu uuendamise ajal vastavalt sama määruse §-le 26.

Et käesoleval ajal eluruumide kasutamise lepingu uuendamine teistsugustel tingimustel elamuseadusandluses otseselt reguleeritud ei ole, on need printsiibid vaja sõnaselgelt sisse võtta uude «Eesti NSV tsiviilkoodeksisse». Küsimus on niivõrd tähtis, et selle lahendamiseks seadusest alamal seisvate aktide, samuti ka Ülemkohtu Pleenumi juhustavate sätete olemasolu ei ole küllaldane.

О ПРОБЛЕМЕ ВОЗОБНОВЛЕНИЯ ДОГОВОРА НАЙМА ЖИЛЫХ ПОМЕЩЕНИЙ

Канд. юрид. наук Э. Лаасик

Кафедра гражданского права и процесса

Резюме

Сохранность и сбережение государственного жилого фонда является обязанностью не только жилищных органов, но и граждан, являющихся пользователями жилых помещений.

1. В соответствии со ст. 24 Постановления ЦИК и СНК СССР от 17 октября 1937 г. пользование жилыми помещениями во всех домах осуществляется на основании письменного договора. Там же подчеркивается, во-первых, что в договоре точно определяются права и обязанности сторон и, во-вторых, что договоры заключаются на определенный срок, но не свыше пяти лет.

Эти, по нашему мнению, очень важные принципы нашли свое выражение и в новом типовом договоре найма жилых помещений в домах местных Советов, утвержденном распоряжением Совета Министров Эстонской ССР от 7 июля 1958 г. № 982-к.

2. Пункт «б» ст. 26 Постановления ЦИК и СНК от 17 октября 1937 г. предоставляет гражданам, выполняющим все обязанности, указанные в договоре, и добросовестно относящимся к содержанию предоставленного в их пользование жилища, преимущественное право на возобновление договора по истечении срока его действия. Этой же статьей установлено два очень важных положения. Во-первых, договор не возобновляется со всеми нанимателями и, во-вторых, если договор найма жилых помещений не будет возобновлен, он прекращается и наниматель обязан освободить занимаемые жилые помещения. Этот вывод прямо предусмотрен п. 11 типового договора найма жилых помещений: «За неисправное содержание жилого помещения и систематическое невыполнение обязанности по внутриквартирному ремонту съемщику может быть отказано домоуправлением в возобновлении договора по истечении срока его действия, с одновременным выселением в судебном порядке без предоставления другого жилого помещения». Мнение некоторых авторов, якобы

по действующему законодательству выселение нанимателя в случае невозобновления договора не предусмотрено, нам представляется ошибочным.

3. В практике жилищных органов договоры найма жилых помещений, как правило, заключаются только при вселении на жилплощадь. Однако, по истечении срока действия договора они нередко остаются невозобновленными. По этой причине остаются необнаруженными нарушители обязанностей по договору, и предусмотренные законом санкции остаются без применения. Изучение практики работы жилищных органов показывает, что сроки найма жилых помещений, указанные в договорах, как будто утратили свое значение.

4. Безответственное отношение к заключаемым и возобновляемым договорам найма жилых помещений объясняется, на наш взгляд, разными обстоятельствами.

а) Некоторые цивилисты утверждают, что гражданское правоотношение между домоуправлением и нанимателем возникает с момента выдачи ордера на жилплощадь, а договором найма жилого помещения лишь оформляется уже существующее гражданское правоотношение. На самом же деле это не так. Административно-правовой акт (ордер) является только предпосылкой и основой для возникновения гражданского правоотношения. Гражданское правоотношение по пользованию жилыми помещениями возникает между домоуправлением и нанимателем только с момента подписания договора, а не с момента выдачи ордера на площадь. Если же наниматель вселяется на жилплощадь, указанную в ордере, до заключения письменного договора, то договор найма жилых помещений считается заключенным в устной форме и гражданское правоотношение возникшим с момента вселения. Последующее заключение договора в письменной форме означает облечение устной формы существующего гражданского правоотношения в письменную форму. Поэтому за помещения, указанные в ордере, в промежуток времени с момента выдачи ордера до заключения договора в письменной или устной форме ордерополучатель не несет никакой гражданско-правовой ответственности, так как еще нет гражданского правоотношения между домоуправлением и нанимателем.

б) В практике работы органов управления Эстонской ССР нет еще должного понимания о важности возобновления договора найма жилых помещений после истечения его срока. Вместо того, чтобы обратить внимание на ненормальное положение в деле возобновления договоров, как это было указано в циркуляре Министерства коммунального хозяйства РСФСР от 1 апреля 1953 г.¹, Совет Министров Эстонской ССР своим распоряжением от 7 июля 1958 г. внес следующее дополнение в типовый договор найма жилых помещений в домах местных Советов:

¹ Жилищные законы, М., 1958, стр. 327.

«При фактическом пользовании по истечении срока договора, при молчаливом согласии домоуправления, договор считается возобновленным на неопределенный срок».

Нам представляется, что включение такого дополнения в типовый договор противоречит смыслу ст. 26 Постановления ЦИК и СНК СССР от 17 октября 1937 г. Автоматическое продление договора найма жилых помещений на неопределенный срок было в свое время предусмотрено для некоторых категорий работников ст. 156 ГК РСФСР, но эта статья была уже отменена 24 июня 1938 года. Включение в типовый договор указанного дополнения противоречит и смыслу ст. 24 постановления ЦИК и СНК СССР от 17 октября 1937 г., предусматривающей заключение договора на определенный срок, но не свыше 5 лет. Нельзя согласиться с тем, что распоряжением Совета Министров союзной республики отменяется всесоюзная норма права.

в) Ссылаясь на судебную практику, создалось мнение, что для применения ст. 26 постановления ЦИК и СНК СССР должны быть налицо обстоятельства, приведенные в ст. 30 этого же постановления. С этим мнением согласиться нельзя.

Совершенно правильно отмечает М. Нечецкий, что «сторонники указанного мнения недоучитывают глубокого смысла, который вложен законодателем в ст. 26 закона».²

Правильное толкование ст. ст. 26 и 30 Постановления ЦИК и СНК от 17 октября 1937 г., а также пунктов 11 и 10 типового договора найма жилых помещений убеждают нас в противоположном.

В ст. 26 постановления говорится о тех возможных последствиях, которые непременно наступают после истечения срока договора. Таких возможных последствий два: либо возобновление договора на новый срок, если наниматель выполнил все обязанности по договору и добросовестно относился к содержанию предоставленного в его пользование жилища, либо отказ от возобновления договора на новый срок с одновременным выселением нанимателя в судебном порядке без предоставления другого жилого помещения, если он указанных обязанностей не выполнил.

В ст. 30 упомянутого постановления говорится о возможности расторжения договора найма жилых помещений независимо от срока его действия, если налицо обстоятельства, приведенные в этой же статье.

Если в случае отказа от возобновления договора со стороны жилищных органов иск в народном суде на основании ст. 26 указанного постановления может быть предъявлен как наймодателем, так и нанимателем, причем первый требует выселения из-за невозобновления договора, а другой, наоборот, просит при-

² М. Нечецкий, Очерки советского жилищного права, Саратов, 1958, стр. 33.

нудить жилищные органы к заключению договора, то в случае предъявления иска на основании пунктов «а» или «в» ст. 30 истцом может быть только наймодатель (жилищные органы). В случае предъявления иска на основании пункта «б» ст. 30 истцом может быть лишь тот, которому сделали невозможным совместное проживание в одной квартире или комнате.

Немыслимо сделать невозможным совместное проживание жилищным органам. Поэтому мы считаем предложение, сделанное в юридической литературе о предоставлении и жилищным органам право на предъявление иска на основании п. «б» ст. 30 необоснованным. Нетрудно также заметить, что содержание ст. 26 постановления значительно шире содержания ст. 30, о чем неоднократно упоминалось в юридической литературе.³

Как же поступить в таком случае, когда одновременно налицо обстоятельства, дающие основание для расторжения договора найма жилых помещений как на основании ст. 26, так и на основании ст. 30 постановления ЦИК и СНК СССР от 17 октября 1937 г.? Не применять ли обе статьи одновременно? Следует полностью согласиться с мнением проф. С. И. Аскназия⁴ о том, что ст. 26 надлежит применять только тогда, когда полностью отсутствуют обстоятельства, которые, согласно ст. 30 указанного постановления, дают право домоуправлению требовать расторжения договора и до истечения срока его действия.

5. По действующему законодательству все наниматели, в том числе и наниматели жилых помещений в домах, принадлежащих гражданам на праве личной собственности, пользуются правом на возобновление договора по истечении срока его действия на новый срок, если они выполнили все обязанности по договору и добросовестно относились к содержанию предоставленного в их пользование жилища. Следовательно, если наниматель в доме, принадлежащем гражданину на праве личной собственности, не выполнил всех обязанностей по договору и недобросовестно относился к содержанию предоставленного в его пользование жилища, то собственник дома может отказаться от возобновления договора на новый срок по истечении срока его действия. Кроме того, пункт 10 постановления пленума Верховного суда СССР от 12 декабря 1940 г. существенно ограничивает право нанимателя требовать возобновления договора и в том случае, когда наниматель со своей стороны полностью выполнил все обязанности по договору. Так, по указанию абз. 3. п. 10 упомянутого постановления у нанимателя вообще отсутствует право требования о возобновлении договора на но-

³ См. С. И. Аскназий, Л. И. Брауде, А. И. Пергамент, Советское жилищное право, М., 1956, стр. 176; М. Нечецкий, Очерки советского жилищного права, Саратов, 1958, стр. 33.

⁴ См. С. И. Аскназий, Л. И. Брауде, А. И. Пергамент, Там же, стр. 131.

вый срок, если наниматели были вселены владельцем дома на свою жилую площадь, занимаемую непосредственно самим владельцем дома или членами его семьи, на основании краткосрочных письменных договоров, с обязательством нанимателя освободить жилую площадь по окончании срока договора. Абзац 2 пункта 10 указанного постановления дает право собственнику дома отказаться от возобновления договора, когда с момента заключения договора его жилищные или семейные условия изменились и помещение действительно необходимо для его личного проживания и проживания живущих с ним членов семьи.

Следовательно, статья 26 постановления ЦИК и СНК СССР от 17 октября 1937 г. подлежит применению тогда, когда собственник дома требует выселения нанимателя по истечении срока договора вследствие того, что наниматель не выполнил всех обязанностей по договору и относился недобросовестно к содержанию предоставленного в его пользование жилища. Пункт 10 постановления Пленума Верховного суда СССР от 12 декабря 1940 г. подлежит применению тогда, когда наниматель выполнил все обязанности по договору и относился добросовестно к содержанию предоставленного в его пользование жилища, но собственник откажется от возобновления договора на новый срок, ссылаясь на приведенные в этом пункте обстоятельства.

К сожалению, суды не видят разницы между указанными двумя, совершенно различными фактическими составами дел. При разрешении споров о выселении нанимателей по иску собственника дома они, как правило, ссылаются в обоих случаях на п. 10 постановления Пленума Верховного суда СССР от 12 декабря 1940 г. Более того. Иск собственника может быть удовлетворен только тогда, когда его жилищные или семейные условия в период действия договора изменились. Если такого условия не имеется, не принимается во внимание даже острая нужда собственника в жилье. С такой практикой мы согласиться не можем.

Некоторое разъяснение требует и понятие изменения жилищных или семейных условий наймодателя. Известно, что сам по себе факт перехода права собственности на стороне от наймодателя к другому лицу не создает для нового собственника права на выселение нанимателей, вселившихся в дом до перехода права собственности от одного к другому лицу. Понятно, что договор найма до окончания его срока сохраняет свою силу и для нового собственника. Изменились только наймодатели. Прежний наймодатель передал новому все права и обязанности по договору найма. Собственник дома, как наймодатель, вправе отказаться в возобновлении договора, если его жилищные или семейные условия изменились с момента заключения договора, и если сданное в наем помещение действительно необходимо для

его личного проживания. По мнению народных судов и Верховного суда Эстонской ССР, если в период действия договора найма жилого помещения наймодателя изменились вследствие перехода права собственности на строение от одного лица к другому, жилищные и семейные условия наймодателя измениться не могут.

С такой точкой зрения согласиться нельзя. Если у нового собственника жилищные и семейные условия другие, чем у прежнего, то жилищные и семейные условия у наймодателя следует считать изменившимися во время действия договора найма жилых помещений. Это потому, что жилищное правоотношение, возникшее при прежнем наймодателе, осталось в действии целиком до конца предусмотренного в договоре срока. Тем самым и защищены в равной мере интересы обоих субъектов правоотношения.

De lege ferenda мы предлагаем включить возобновление договора найма жилых помещений в домах, принадлежащих гражданам на праве личной собственности, в Гражданский кодекс Эстонской ССР в следующей редакции: «Наниматель жилого помещения в доме, принадлежащем гражданину на праве личной собственности, по истечении срока договора имеет право на возобновление договора на новый срок. Это право может быть оспорено собственником-наймодателем по суду в случае систематического невыполнения нанимателем своих обязанностей по договору или если собственник нуждается в жилой площади для личного проживания совместно с членами его семьи».

6. Мы предлагаем жилищным органам совместно с общественным активом производить не реже одного раза в год проверку выполнения обязанностей, принятых сторонами договора найма жилого помещения. Обнаруженные недостатки должны быть отмечены в акте с указанием сроков их ликвидации. Тем самым мы повысим ответственность сторон за сохранность социалистической собственности и бережное к ней отношение.

7. Мы поддерживаем мнение В. С. Тадевосяна о том, что «в законе необходимо уточнить порядок возобновления договора найма на новый срок, уточнив, что продление срока договора производится только в отношении тех съемщиков, которые полностью выполняли свои обязанности по договору, или в случае, если не изменились прежние условия пользования жилым помещением. В противном случае договор теряет свою силу и съемщик обязан освободить помещение или же заключить новый договор с учетом изменившихся условий найма жилища».⁵

Следовательно, если к моменту возобновления договора в руках нанимателя окажется вследствие изменений жилищных и семейных условий квартира, из которой излишки по норме жилой

⁵ В. С. Тадевосян, Некоторые вопросы жилищного найма, «Советское государство и право», 1958, № 7, стр. 49—51.

площади составляют изолированную комнату, жилищные органы вправе отказать в возобновлении договора в этой части. Такое право принадлежит наймодателю даже тогда, когда в изолированной комнате, представляющей излишки, проживает поднайматель. Изолированная комната поступит в распоряжение жилищных органов и ордер на эту комнату выдается лицу по его усмотрению. Правила ст. 27 постановления ЦИК и СНК от 17 октября 1937 г. нанимателя в этом случае не защищают. Они охраняют интересы нанимателя на период действия договора.

Из вышеизложенного не следует, что «если к моменту заключения договора будет установлена сдача помещения в поднаем, то жилищные органы вправе отказать от заключения договора со съемщиком даже при отсутствии у него излишков по норме».⁶

Следовательно, если поднайматель пользуется изолированной комнатой, площадь которой не является излишней по норме для нанимателя, и если нет других оснований для отказа в возобновлении договора, жилищные органы обязаны возобновить договор найма жилого помещения с нанимателем на новый срок на прежних условиях.

⁶ Ст. 2 постановления Пленума Верховного суда СССР от 16 июля 1939 г. — «Гражданское законодательство СССР и союзных республик», Госюриздат, М., 1957, стр. 642.

KOLLEKTIIVSE ELAMUEHITUSE ÕIGUSLIKKE KÜSIMUST EESTI NSV-S

H. Rink

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

I. Korteriprobleem ja kollektiivse elamuehituse eelised

Korteriprobleem on Nõukogude Liidus kaotanud oma klassiiseloому ja meil on loodud kõik objektiivsed tingimused selle lahendamiseks. Praegu meil veel esinev korterite puudus on aga, nagu märgib N. S. Hruštšov¹, tingitud järgmistest põhjustest: 1) nõukogude-eelselt korraldatud korterikitsikusest; 2) linnaliste asulate elanikkonna kasvust nõukogude korra ajal rohkem kui 3,5 korda; 3) sõjaeelsetel aastatel elamute ehitamise alal teostatud kokkuhoiust rasketööstuse arendamise eesmärgil; 4) sõjaga Nõukogude Liidu elamufondile tehtud suurtest kahjustustest, mille tagajärjel peavarjuta jäi 25 miljonit inimest.

Korteriprobleemi lahendamine on aktuaalseks ülesandeks ka Eesti NSV-s, kus sõda hävitas 1 654 000 ruutmeetrit elamispinda. Sõja jäljed elamute osas on likvideeritud. Eesti NSV-s moodustas elamispind 1. jaanuariks 1960. a. 140% sõjaeelsest. Kuid tarvidus uute korterite järele on sõjajärgsel perioodil tunduvalt suurenenud. See on seletatav tööstuse kiire arenguga Eesti NSV-s, mille tagajärjel meie vabariigi linnaliste asulate elanike arv on viimase 20 aasta jooksul kasvanud 320 000 inimese võrra ja Eesti NSV (koos Läti NSV-ga) on linnarahvastiku osatähtsusest teiste liiduvabariikide seas esimesele kohale tõusnud. 1959. a. asus kogu Eesti NSV rahvastikust 56% linnalistes asulates.² Nõudmine uute korterite järele on kasvanud ka seoses rahva ainelise ja kultuurilise elutaseme tõusuga ning eesmärgiga kindlustada igale perekonnale omaette korter. Korteriraskusi süvendab veel asjaolu, et revolutsioonieelne elamufond on suurel määral tehniliselt või moraalselt vananenud.

Et likvideerida meie maal korteripuudus, püstitati NLKP

¹ Н. С. Хрущёв, Сорок лет Великой Октябрьской социалистической революции, Изд. «Правда», 1957, lk. 47.

² Eesti NSV. Andmete kogumik, koostanud V. Tarmisto, Tallinn 1959, lk. 17 ja 277.

Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu 31. juuli 1957. a. määrusega «Elamuehituse arendamisest NSV Liidus»³ elamuehituse programm kuni 1970. aastani. Eesti NSV osas on need ülesanded konkretiseeritud EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu 8. oktoobri 1957. a. määrusega nr. 337 «Abinõudest elamuehituse arendamiseks Eesti NSV-s». NLKP erakorralisel XXI kongressil vastuvõetud NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965 näevad ette, et korteriprobleem lahendatakse olulisel määral juba käesoleva seitsmeaastaku jooksul.

Selle majanduslikult ja poliitiliselt tähtsa programmi teostamisel etendab riikliku elamuehituse kõrval suurt osa elamute ehitamine kodanike eneste säästudega ja riikliku krediidi täiendaval abil individuaalelamuehituse korras, mille arvele langeb meil, Eesti NSV-s, ümmarguselt $\frac{1}{3}$ linnalistes asulates ehitada kavatsatud elamispinnast.

Individuaalse elamuehituse vormiks kuni 31. juuli 1957. a. määruse kehtestamiseni oli kodanike poolt üheperekonnakorteriga üksikelamute ehitamine isikliku elamuomandiõiguse alusel. Vastavalt NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusele 26. augustist 1948. a.⁴ võivad need elamud olla 1—2-korruselised kuni 5 toaga ja seadluse täienduse kohaselt 18. juulist 1958. a.⁵ elamispinna ülemmääraga 60 ruutmeetrit. Need elamud võivad kuuluda kodanikele kas üksikomandina või abikaasade ühisomandina. Elamuid lubati püstitada ka kahel või mitmel kodanikul ühiselt, kuid samas ülalnimetatud suuruses ning kaasomandina mõtteliste osade alusel.

Et võimaldada kodanikele laialdasemalt osa võtta korteriprobleemi lahendamisest ning ühtlasi tõsta meie linnade väljaehitamise taset, näeb 31. juuli 1957. a. määruse p. 24 lisaks eeltoodud vormile ette uue individuaalehituse vormi, nimelt kodanike poolt ühiselt vastastikuse tööabi alusel paljukorteriliste elumajade ehitamise tüüpprojektide järgi selliselt, et iga ehitaja omandab isikliku omandiõiguse korterile.

Sellel individuaalehituse uuel vormil, kollektiivsel paljukorteriliste kahe ja rohkema korrusega elumajade ehitamisel on rida vastuvaidlematuid ja hinnatavaid eeliseid nii ehitajate eneste kui ka ühiskondlike huvide seisukohalt, võrreldes ühe korteriga individuaalelamute ehitamisega.

Millised eelised on paljukorteriliste ja mitme 'korrusega majade riiklikul ehitamisel, võrreldes vähekorruseliste elamutega, sellel küsimusel peatus ka N. S. Hruštšov oma kõnes Lvovi autobussitehase töötajatele 9. detsembril 1959. a.⁶ Mitme

³ ЦП СССР, 1957, № 9, стр. 102.

⁴ NSVL Ülemnõukogu Teataja, 1948, nr. 36.

⁵ NSVL Ülemnõukogu Teataja, 1958, nr. 16.

⁶ Лучше трудиться — лучше жить. Речь товарища Н. С. Хрущева, «Правда», 10 XII 59, № 344.

korteriga majade ehitamise eeliseid kolhoosikülas käsitles N. S. Hruštšov NLKP Keskkomitee pleenumil 25. detsembril 1959. a.⁷ N. S. Hruštšov märkis, et paljukorteriliste ja mitmekorrukeliste elumajade ehitamine ning nende hilisem eksploatatsioon on odavam. Selliste majade ehitamine alandab tunduvalt veevärgi, kanalisatsiooni ja teede ehitamise ning korrashoiu kulusid jne.

Samad eelised on täiesti maksvad ka kollektiivsel paljukorteriliste kahe ja rohkema korrusega elamute ehitamisel kodanike poolt linnalistes asulates. Selliste majade ehitamine on nii rahaliste vahendite kui ka ehitusmaterjalide kulutuse seisukohalt ökonoomsem. Mitmekorterilise elamu ehitamisest võivad osa võtta ka kodanikud, kellel ei piisa rahalisi vahendeid terve individuaal-elamu ehitamiseks, kuid jätkub ühele korterile, sest selle ehitamine tuleb odavam. Ehituskruunid kasutatakse kollektiivelamute juures ära säästlikumalt. Väikeste individuaalelamute laialipaisatus keskmise suurusega ja suuremates linnades kutsub esile ka suuri riiklike vahendite kulutusi tänavate, veevärgi, kanalisatsiooni, elektri, side jne. alal. Tõusevad töötajate kulutused transpordile ja ajakulud töökohale ning sealt tagasi sõiduks jne.⁸

Peamiseks vastuargumendiks, mis esitatakse kollektiivelamute ehitamisele, on majas mitme omaniku olemasolu, millest kardetakse tekkivat arusaamatusi maja hilisema eksploatatsiooni perioodil. Selliste arusaamatuste tekkimise võimalusi korteriomaniike vahel võib aga vähendada miinimumini korterite otstarbeka väljaehitamisega ja korteriomandiõiguse sätete vastava kujundamisega, mis võimaldavad ühtede korterite omanike poolt teiste õiguste rikkumise korral rakendada rikkujate vastu sanktsioone.

Kollektiivse elamuehituse eeliste aktiivne osa korteriprobleemi lahendamisel Eesti NSV-s sõltub suurel määral nende suhete selgest juriidilisest piiritlemisest, mis tekivad nii elamute ehitamise kui ka valminud majade hilisema eksploatatsiooni perioodil.

Seda silmas pidades vaatlemegi alljärgnevalt kollektiivse elamuehituse õiguse rakendamise praktikast ja kollektiivse elamuehituse juriidiliste aluste kujundamise küsimusi Eesti NSV-s.

II. Kollektiivse elamuehituse õiguse rakendamise praktikast Eesti NSV-s

NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu 31. juuli 1957. a. määruse p-s 24 kodanikele ettenähtud õigus ehitada kollektiivselt paljukorterilisi elumaju isikliku omandiõigusega

⁷ Seltsimees N. S. Hruštšovi kõne 25. detsembril 1959. a. NLKP Keskkomitee pleenumil. «Rahva Hääl», 30. det. 1959, nr. 306, lk. 3.

⁸ Lähemalt neist küsimustest vt. E. Вольфенсон, Этажность застройки и экономика городского хозяйства. «Жилищно-коммунальное хозяйство», 1959, № 5, lk. 3—4; А. Машков и Д. Морковский, Коллективное и индивидуальное строительство и его территориальное размещение. «Жилищно-коммунальное хозяйство», 1959, № 11, lk. 16—17.

korterile on leidnud rakendamist ka Eesti NSV-s, peamiselt suu-remates linnades, eeskätt Tartus.

Nii on Tartus 1958. a. algusest kuni 1960. a. alguseni moodustatud nelikümmend 2—4-liikmelist kollektiivi 2—4 korteriga elamute ehitamiseks.

Kahjuks ei ole aga meil Eesti NSV-s senini kehtestatud kollektiivse ehitamise vormi ellurakendamiseks 31. juuli 1957. a. määruse p. 24 lõikes 3 ettenähtud vabariiklikku elamuehituskollektiivide põhimäärust, mille puudumine pidurdab kollektiivset ehitamist Eesti NSV-s.

Kollektiivide poolt elamute ehitamine toimub meil individuaalehituse vormi senises raamistikus, mis takistab kollektiive saavutamast seda efekti, mida näeb ette 31. juuli 1957. a. määruse p. 24.

Ehitajate kollektiivid moodustatakse ehitajate endi äranägemise ja suulise kokkuleppe alusel.

Juriidiliselt vormistatakse kollektiivne ehitamine kahe akti alusel: 1) töörahva saadikute nõukogu täitevkomitee otsusega, administratiivaktiga ehituskrundi eraldamise kohta kollektiivi liikmetele, ja 2) neile ehituskrundi tähtajata kasutada andmise lepinguga.

Maatüki tähtajata kasutamiseks andmise lepingud sõlmitakse individuaalehitajaile määratud tüüplepingu alusel.

Ehituskrundi suurus oleneb ehitajate arvust ja ulatub 400—1500 ruutmeetrini.

Elamute ehitamine toimub individuaal- ja kohandatud tüüpprojektide alusel. Elamud on ette nähtud kahekorruselised ja sisaldavad ehitajate arvule vastava hulga kortereid. Iga korter võib sisaldada maksimaalselt 5 tuba, elamispinnaga kuni 60 ruutmeetrit.

Kollektiivi liikme lahkumine ja asendamine uuega toimub kollektiivi liikmete kokkuleppe alusel. Lahkunu asemele uue liikme võtmine kollektiivsel ehitajate hulka tuleb juriidiliselt vormistada täitevkomitee otsusega ning krundi kasutamise lepingusse kandmisega.

Ehituskrundi kasutamise lepingu kohaselt tekib ehitajatel ehitatavale majale kaasomandiõigus võrdsetes mõttelistes osades.

Sellise 31. juuli 1957. a. määruse p-ga 24 ettenähtud kollektiivse ehitamise õiguse rakendamise praktikas ilmnevad Eesti NSV-s järgmised põhilised puudused.

Puudulikuks tuleb pidada esiteks kollektiivide moodustamise korda ja kollektiivi liikmete omavahelise seltsingulepingu suulist vormi.

Teiseks, kruntide tähtajata kasutamiseks andmise lepingu sõlmimine tavalise individuaalehitajate tüüplepingu alusel ei vasta kollektiivse ehitamise erisustele.

Kolmandaks oluliseks puuduseks täitevkomiteede ja notariaalorganite praktikas on asjaolu, et kollektiivi liikmetega sõlmitud

krundi kasutamise lepingus nähakse, ette omandiõiguse vormina valminud elamu suhtes kaasomandiõigus mõttelistes osades. Viimane asjaolu on otseses vastuolus 31. juuli 1957. a. määruse p-ga 24, mis näeb ette igale ehitajale isikliku omandiõiguse korterile kui elamu reaalosale.

Kollektiivse elamuehituse praktikas nimetatud organite poolt võetud suund kaasomandile mõttelistes osades, mis on tingitud püüdest kinni pidada meil kehtiva tsiviilkoodeksi raamidest, viib meid mitme korteriga elamute valmimisel omandiõiguse küsimuses ummikusse. See ilmneb paarist järgmisest näitest.

Kehtiva TsK §-le 62 vastavalt toimub kaasomandi kasutamine kaasomanike kokkuleppe alusel. Seega ka konkreetse korteri kasutamine paljukorterilises majas toimuks kaasomanikevahelise kokkuleppe alusel, mis on kohustusõigusliku iseloomuga ja kehtiv ainult poolte vahel, kuid mitte nende singulaarseile õigusjärglastele. Sellele vastupidiselt on aga isiklik omandiõigus korterile kui maja reaalsele osale asjaõigusliku mõjuvõimuga ning läheb üle omaniku igale õigusjärglasele.

TsK § 65 alusel on igal kaasomanikul õigus nõuda oma osa eraldamist kaasomandist, see on, ka kaasomandi lõpetamist, mis annab kaasomandile teataval määral ajutise omandimooduse iseloomu. See põhimõte ei ole aga kooskõlastatav isikliku omandiõigusega korterile. Isiklik omandiõigus korterile peab olema ajaliselt piiramata ega või sõltuda kaasomanike nõudmisest selle lõpetamiseks.

Ka TsK §-s 64 ettenähtud kaasomanike ostueesõigus ühe kaasomaniku poolt oma osa võõrandamisel ei ole paljukorterilise elamu puhul rakendatav.

Nii näeme, et kehtiva tsiviilkoodeksi kaasomandiõiguse sätted ei ole piisavad selleks, et nende raamides teostada kollektiivset mitme korteriga elamute ehitamist ja valminud majades ellu viia isiklikku omandiõigust korterile, nagu seda ette näeb 31. juuli 1957. a. määruse p. 24. Sellepärast ei ole ka õige ja vastuvõetav praktikas võetud orientatsioon rakendada kaasomandit mõttelistes osades kui korteriomandi asendusvormi.

Neljandaks puuduseks täitevkomiteede ja ka mõnede juhtivate organite praktikas on arvamus, nagu võiksid individuaalehitajate kollektiive asendada elamuehituskooperatiivid.

Elamuehituskooperatiiv on üks töötajate elamute ehitamisele kaasatõmbamise vorm, mis on hiljuti reguleeritud üleliidulise ja vabariikliku seadusandlusega.⁹ Ehituse ökonoomsuse ja linnaehi-

⁹ NSV Liidu Ministrite Nõukogu määrus 20. märtsist 1958. a. nr. 320 elamuehituskooperatiividest — ЦП СССР 1958, nr. 5; Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus 30. aprillist 1958. a. nr. 158 «Elamuehituse ja suvilate ehituse kooperatsiooni arendamisest vabariigis». «Eesti NSV Teataja», 1958, 6, 90; Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrus 31. juulist 1958. a. nr. 270 «Elamuehituse ja suvilaehituse kooperatiivide tüüpõhikirjade kinnitamisest». «Eesti NSV Teataja» 1958, 10, 155.

tuse seisukohalt vastab kooperatiivelamu täielikult kõigile palju-korterilise elamu eelistele. Ka ehitusest osavõtjate korteri tarbimise vajaduse rahuldamise seisukohalt läheneb kooperatiivelamu individuaalehitajate kollektiivelamule, kuid siiski ei saa kooperatiiv olla individuaalehitajate kollektiivi asendusvormiks.

Elamuehituskooperatiiv on sotsialistlik organisatsioon, juriidiline isik, ja valminud elamu kuulub temale kooperatiivse omandina. Liikmesus kooperatiivis ei anna liikmele isiklikku omandiõigust korterile, vaid korteri kasutusõiguse obligatsiooniõigusliku suhte alusel liikme ja kooperatiivi vahel.

Elamuehituskooperatiivi moodustamiseks on vaja vähemalt 8 liiget ja järelikult saab kooperatiiv ehitada arvult vähemalt 8 korteriga elamuid. Seega on kooperatiivsest ehitamisest täielikult välja lülitatud kollektiivid liikmete arvuga alla 8 ehitaja ja juba ainult selle tõttu ei saa kooperatiiv olla väiksemaile kollektiividele asendusvormiks.

III. Kollektiivse elamuehituse juriidiliste aluste kujundamisest Eesti NSV-s

Et kollektiivne elamuehitus toimuks hoogsalt ja annaks häid tulemusi korteriprobleemi lahendamisel, selleks peab ta olema meie seadusandlusega küllaldaselt reguleeritud.

31. juuli 1957. a. määruse p. 24 lg. 3 näeb ette, et vastavad muudatused kehtivatesse määrustesse individuaalelamuehituse ja elamuehituskollektiivide organiseerimise alal teevad liiduvabariikide ministrite nõukogud. Seda tuleb teha ka Eesti NSV-s, et anda kollektiivelamute ehitamisele õiged juriidilised alused ja aktiveerida ehitustegevust sel alal.

Vastavate normatiivaktide väljatöötamisel ja kehtestamisel võib meie seaduseandja kasutada meie vennasvabariikide kogemusi ja eeskujus sel alal.

Alljärgnevalt vaatleme lühidalt, kuidas on kollektiivse elamuehituse eeskirjad kujundatud meie lähemate naabrite, Vene NFSV, Ukraina NSV, Valgevene NSV ja Leedu NSV poolt ning eriti, missugused on nende vastavate normatiivaktide lähtepunktid kollektiivelamute ehitamise õiguslike suhete reguleerimisel.¹⁰

¹⁰ Vene NFSV-s on Ministrite Nõukogu määrusega 9. juulist 1959. a. nr. 1184 kehtestatud «Individuaalehitajate kollektiivide põhimäärus» (ЦИ ПКФР 1959, № 9, ст. 77 — edaspidi viitame VP). Teiseks on Vene NFSV Kommunaalmajanduse Ministeeriumi poolt kooskõlas Kohtuministeeriumiga välja töötatud ja kehtestatud 26. augustil 1959. a. «Individuaalehitajate kollektiivile krundi tähtajata kasutada andmise tüüpleping paljukorterilise elamu ehitamiseks».

Ukraina NSV-s sisaldab Ministrite Nõukogu «Määrus elamuehituskollektiividest ja individuaalehitajatest» 30. aprillist 1958. a. nr. 514 kollektiivse ehitamise juriidilised alused (ЗП УРСР 1958, № 4, ст. 83 — edaspidi viitame UP). Edasi on Ukraina NSV Riikliku Plaanikomitee ja Kohtuministeeriumi

Peab märkima, et nimetatud vabariikide normatiivaktid on üldjoontes kujundatud sarnaselt ja põhilised lähtepunktid kollektiivse ehitamise ja korteriomandiõiguse reguleerimises on neil ühised. Täiesti ammendavalt iga vabariigi põhimäärused siiski kõiki küsimusi ei ole reguleerinud, mida näitab see, et mõningaid küsimusi ühe vabariigi aktis ei ole toodud, teise vabariigi määruses nad aga esinevad. Eesti NSV elamuehituskollektiivide põhimääruse väljatöötamisel tuleb seda arvesse võtta.

Elamuehituskollektiivid moodustatakse paljukorterilise elamu ehitamiseks isikliku omandiõiguse alusel korterile. See vastab täiesti 31. juuli 1957. a. määruse p. 24 lg. 1 mõttele ja on küsimuse õige lahendus. Isiklikule korteriomandile juriidilise surrogaatvormi otsimisest Eesti NSV kollektiivide põhimääruses tuleks loobuda.

Kollektiive võib organiseerida aga ka üksikute individuaalelamute ehitamiseks. Sellist kollektiivi vormi on soovitatav ka Eesti NSV-s rakendada.

Elamuehituskollektiivid moodustatakse ettevõtete, asutuste või organisatsioonide juures. Väikeettevõtete, -asutuste ja -organisatsioonide töötajate ning pensionäride kollektiivid moodustatakse töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteede vastavate organite juures. Kollektiivide moodustamise juriidiliseks aluseks, nagu võib järeldada põhimäärustest, on esiteks vastava ettevõtte, asutuse, organisatsiooni või töörahva saadikute nõukogu organi luba (administratiivakt), teiseks kollektiivi liikmete omavaheline vabahtlik kokkulepe notariaalselt vormistatud seltsingulepingu näol (VP §§ 1, 2, 4 ja 5; UP §§ 7, 8; LP §§ 1, 8, 10).

Edasi näitab vennasvabariikide elamuehituskollektiivide moodustamise sätete analüüs, et elamuehituskollektiiv ei ole juriidiline isik.¹¹ Järelikult elamuehituskollektiiv ei ole ka õiguse subjekt. Tuleb märkida, et ehitajate kollektiiv kujutab enesest lihtseltsingut, mille puhul kollektiivi liikmeid seob kahepoolne tsiviilõiguslik leping nende omavaheliste, sisemiste suhete reguleerimiseks. Kolmandate isikute suhtes aga esinevad seltsinglased kui üksikud kodanikud.

poolt 22. mail 1958. a. kinnitatud «Tüüpleping individuaalehitajate kollektiivile» krundi tähtajata kasutada andmise kohta paljukorterilise elamu ehitamiseks (ЗП УРСР 1958, № 5, ст. 102 — edaspidi viitame UT).

Leedu NSV «Individuaalehitajate kollektiivide põhimäärus» on kehtestatud Leedu NSV Ministrite Nõukogu poolt 3. septembri 1958. a. määrusega nr. 388 (Ведомости Литовской ССР, 1958, № 16, ст. 80 — edaspidi lühendatult LP).

Valgevene NSV elamuehituskollektiivide põhimäärus, mis on samasisuline Vene NFSV põhimäärusega, on kehtestatud Valgevene NSV Ministrite Nõukogu poolt 11. jaanuari 1960. a. määrusega nr. 8 (СЗ БССР 1960, № 1, ст. 4). Kollektiivile krundi kasutada andmise tüüpleping on Valgevenes kinnitatud Riikliku Ehituse ja Arhitektuuri Komitee ning Kommunaalmajanduse Peavalitsuse poolt 19. märtsil 1960. a. käskkirjaga nr. 68/21.

¹¹ В. Маслов, Правовые вопросы индивидуального и коллективного жилищного строительства граждан в городе и в рабочем поселке, Харьков, 1960, lk. 53.

Need lähtepunktid elamuehituskollektiivide moodustamise juriidiliste aluste ja kollektiivi juriidilise olemuse määramiseks tuleb aluseks võtta Eesti NSV-s kollektiivide põhimääruse kujundamisel ja kehtestamisel.

Edasi toovad naabervabariikide põhimäärused ära sätted lihtselt singu üldkoosoleku ja tema kompetentsi kohta (VP § 11; UP §§ 25, 10, 13, 18; LP § 14). Suhtes kolmandate isikutega esindab kollektiivi volinik (VP § 3; UP § 10; LP §§ 11, 12, 13, 17). Lisaks volinikele näeb Ukraina põhimäärus ette veel kassapidaja valimise (§ 16). Need kollektiivi valitsemise organid ja nende kompetents tuleb paratamatult ette näha ka Eesti NSV-s kehtestatavas põhimääruses.

Ehituskruuntide saamise juriidiliseks aluseks on kruntide eraldamise otsus (administratiivakt) ja krundi kasutamise leping. Ukraina põhimäärus fikseerib kruntide täpsed suurused (põhimääruse § 2), mis olenevad ehitatavate majade korterite ja korruste arvust. Kruntide kasutamise lepingud sõlmitakse selleks kehtestatud tüüplepingute alusel. Ka Eesti NSV-s peab kollektiividele kruntide kasutada andmise juriidiliseks aluseks olema esiteks administratiivakt töörahva saadikute nõukogu täitevkomitee otsuse näol ja teiseks krundi kasutamise notariaalne leping. Eraldi kollektiivide põhimäärusest tuleb vastavatel organitel Eesti NSV-s välja töötada ja kehtestada kruntide kasutamise tüüpleping.

Kollektiivelamud tuleb ehitada tüüpprojektide alusel ja nende korterite ning korruste arv ei ole põhimäärustega piiratud. Arvestades tüüpprojektide alusel ehitamise eeliseid, tuleb paljukorteriliste kollektiivelamute suhtes ka Eesti NSV-s püstitada see nõue. Et individuaalehitajate kollektiivi kuuluvate isikute arv ei ole piiratud, siis ei saa piirata ka korterite ja maja korruste arvu, vaid see kujuneb välja ehituspraktikas otstarbekuse piires.

Väga olulised ja ka Eesti NSV-le vastuvõetavad on põhimääruste sätted kollektiivide liikmete õiguste ja kohustuste kohta elamu ehitamise perioodil. Siin on fikseeritud liikmete tõine osavõtt ehitustegevusest (VP § 9; UP § 17; LP § 17) ja rahalised kulutused (vastavalt § 10; §§ 11, 14, 15; § 11).

Kollektiivi liikmete lahkumise ja uute liikmete asemele võtmise küsimuse reguleerimiseks on hädavajalikud ja ka meile vastuvõetavad sätted toodud Ukraina põhimääruses (§§ 19, 20, 21) ja tüüplepingus (§§ 7, 10). Samas on reguleeritud ka oma kohustusi mittetäitvate liikmete väljaarvamine kollektiivist (§ 18). Viimane säte on väga oluline selleks, et üksiku liikme poolt tema kohustuste mittetäitmine ei saaks takistada ehituse lõpuleviimist ja püstitatud eesmärgi saavutamist.

Pärast ehitatava maja valmimist ja eksploatatsiooni võtmist omandab kollektiivi liige üksikisikliku omandiõiguse korterile, mis on seotud kaasomandiõiguse mõttelise osaga elamu ühistele osadele (VP §§ 1, 10; UP § 23 ja UT §§ 12, 13; LP § 5). See

lähtepunkt omandiõiguse iseloomu määramisel on ühine kõigile põhimäärustele ja tuleneb 31. juuli 1957. a. määruse p-st 24.

Kui seltsing on moodustatud paljukorterilise elamu ehitamiseks, siis ei lõpeta ta oma tegevust maja ekspluatatsiooni andmisel, vaid eksisteerib edasi maja ühise valitsemise otstarbel (VP § 9; UP §§ 10, 23, 25; LP §§ 1, 11).

Võttes lähtepunktideks kõik ülaleseatud põhimõtted, on vaja kollektiivset elamuehitust Eesti NSV-s lähemal ajal nii kollektiivide põhimääruse kui ka krundi kasutamise tüüplepingu osas reguleerida vastavate seadusandlike aktidega, mis rajab selle instituudi kindlale alusele ning aitab kaasa kollektiivse ehitamise laialdasemale arenemisele.

*Saabunud
12. IV 1960.*

ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ КОЛЛЕКТИВНОГО ЖИЛИЩНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В ЭСТОНСКОЙ ССР

Х. Ринк

Кафедра гражданского права и процесса

Резюме

В первой части статьи автор рассматривает в связи с разрешением жилищного вопроса в Эстонской ССР преимущества коллективного строительства многоквартирных жилых домов индивидуальных застройщиков на основании постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 31 июля 1957 г. «О развитии жилищного строительства в СССР», п. 24.

Во второй части статьи рассматривается практика применения права коллективного строительства многоквартирных индивидуальных жилых домов в Эстонской ССР. В этой части автор устанавливает основные недостатки такой практики, которые происходят от попытки разрешать вопросы совместного строительства многоквартирных домов в рамках действующего положения по индивидуальному строительству и права общей собственности.

Наконец, в третьей части статьи автор исследует нормативные акты других союзных республик о коллективах индивидуальных застройщиков и делает предложения с точки зрения разработки соответствующего положения о коллективах индивидуальных застройщиков и квартирной собственности в Эстонской ССР.

LAPSENDAMISE ÕIGUSLIKUST REGULEERIMISEST «EESTI NSV PEREKONNAKOODEKSIS»

E. Salumaa

Tsiiviilõiguse ja -protsessi kateeder

Nõukogude õiguse järgi kujutab lapsendamine endast juriidilist akti, mille puhul tekivad ühelt poolt lapsendaja, teiselt poolt aga lapsendatu ja tema järglaste vahel samasugused õiguslikud vahekorrad nagu vastavalt vanemate ja laste ning vanavanemate ja lastelaste vahel.

Lapsendamisel on suur ühiskondlik tähtsus eelkõige selle pärast, et paljud lapsed, kes on jäädavalt kaotanud vanemad või ilma jäänud võimalusest nendega koos elada, satuvad lapsendamise tõttu taas perekonda, saavad seal endile lapsendajate näol uued vanemad. Vanemlik hool ja armastus, mille järele iga laps tunneb loomulikku vajadust ja millega lapsendajad oma kasvandikke ümbritsevad, eriti aga sotsialistliku ühiskonna perekonna liikmete vahelised suhted loovad soodsad tingimused lapsendatu isiksuse väljakujunemiseks kommunismi vaimus. Perekonna üli-suurt tähtsust laste kasvatamisel arvestab ka Nõukogude riik, kui ta igati soodustab vanemliku hoolitsuseta jäänud laste lapsendamist, vaatamata sellele et on suuteline kindlustama kõigi selliste laste eeskujuliku kasvatamist riiklikes lasteasutustes.

Kuid lapsendamine võimaldab luua tugeva üksmeelse perekonna ja kõige soodsamad tingimused laste kasvatamiseks ka neil juhtudel, kui abielluvad isikud, kellel on juba lapsed. Vääririb märkimist, et ühe abikaasa poolt teise abikaasa laste lapsendamise juhud moodustavad võrdlemisi suure osa lapsendamise juhtude üldarvust.

Lisaks öeldule annab lapsendamine lastetuile abikaasadele võimaluse rahuldada inimesele nii iseloomulikku vajadust omada ja kasvatada lapsi, muuta lastetu perekond täisvereliseks nõukogude perekonnaks ja vältida laste puudumisega kaasnevat perekonna lagunemise ohtu.

Lapsendamisel on olnud suur tähtsus ka minevikus. Nii etendas lapsendamine nepi aastail olulist osa laste hooldamatuse ja järelevalvetuse vastu võitlemisel. Suure Isamaasõja ajal tuhanded

patrioodid, kelle hulgas polnud vähe neid, kellel juba olid lapsed, püüdsid aga lapsendamist kasutades abistada riiki tuhandete sõja läbi kannatanud laste elu korraldamisel.

Kuigi lapsendamist reglementeerivad perekonnaõiguse normid on etendanud olulist osa vanemliku hoolitsuseta jäänud laste huvide kaitsmisel ning uute perekondlike suhete kujunemisel ja kindlustamisel, peab konstateerima, et sellealane seadusandlus on siiski osaliselt vananenud. Samuti sisaldab see mõningaid olulisi lünki, mis tekitab raskusi praktiliste küsimuste lahendamisel. Lüngad kehtivates seadustes annavad ennast eriti tunda Eesti NSV-s seoses asjaoluga, et «Eesti NSV territooriumil kehtiva abielu, perekonna ja eestkoste seaduste koodeksi»¹ kõrval peaaegu puuduvad vastavad ametkondlikud juhendid, mis teistes liiduvabariikides siiski on olemas, ja mis vaatamata mõningaile neis sisalduvaile vasturääkivustele aitavad siiski kehtivates APEK-ites olevaist lünkadest osaliselt üle saada.

Õeldust lähtudes on lapsendamisega seotud õiguslike küsimuste teoreetiline läbitöötamine igati aktuaalne ning eriti vajalik seoses käimasolevate seadusandluse kodifitseerimistöödega. Seoses sellega püütaksegi käesolevas artiklis teha mõningaid järeldusi ja ettepanekuid kehtiva seadusandluse üldnimetatud puudujääkide kõrvaldamiseks.

Küsimustest, mis «Eesti NSV perekonnakoodeksis» vajavad senisest üksikasjalisemat, mõnes osas isegi uut moodi reglementeerimist, käsitletakse artiklis kolme: 1) lapsendamise tingimusi; 2) lapsendamise õiguslikke tagajärgi ja 3) lapsendamise äramuutmise õiguslikke aluseid ja tagajärgi ning küsimust organeist, kelle kompetentsi lapsendamise äramuutmise otsustamine tuleks anda.

I

Kehtiv seadusandlus fikseerib rea tingimusi, mida lapsendamise teostamiseks on tarvis kõrvalekalduvatult täita. Nendeks on: 1) lapsendaja tahteavaldus; 2) vanemlike õigusi mittekaoatanud vanemate nõusolek lapsendamiseks; 3) lapsendaja abikaasa nõusolek lapsendamiseks; 4) lapse enese nõusolek, kui ta on üle kümne aasta vana; 5) eestkoste- ja hooldusorgani vastav akt.

Et nimetatud tingimuste täitmise tulemusena kujunevad ühtlasi välja ka lapsendamist iseloomustavad õiguslikud vahekordad, siis on lapsendamise tingimused käsitatavad ka vastavate õiguslike vahekordade kujunemise õiguslikuks aluseks oleva faktilise koosseisu elementidena.

Lapsendamise esimeseks tingimuseks on lapsendaja tahteavaldus, tema soov lapsendada alaealist last. Praktikas realiseeritakse see eestkoste- ja hooldusorganile vastava avalduse esitamisega. Peab siiski kohe märkima, et vastaval

¹ Edaspidi APEK.

tahteavaldusel on lapsendamise tingimuse kvaliteet ainult siis, kui lapsendaja isik vastab teatavaile, seaduseandja poolt püstitatud nõuetele. Esijoones tuleb neist nimetada lapsendaja ea suhtes püstitatud nõudeid.

Enamiku liiduvabariikide seadusandluse järgi võib lapsendajaks olla isik, kes on saanud täisealiseks. Kuid esineb ka erinevusi. Nii näiteks Gruusia ja Valge-Vene NSV APEK-id nõuavad, et lapsendaja oleks vähemalt 20 aastat vana. Aserbaidžaaani ja Valge-Vene seadusandluses on veel ette nähtud kohustuslik vanusevahe lapsendaja ja lapsendatava vahel: esimeses mitte vähem kui 18, teises aga mitte vähem kui 10 aastat.

Loomulikult peab lapsendaja olema ka teovõimeline kodanik.

Kuid lapse kasvatamise edukuse huvides on tarvis esitada vastavaid nõudeid ka lapsendaja maailmavaate, moraalsete omaduste ja kasvatajavõimete suhtes.

Kõiki üldmäärgitud asjaolusid arvestades APEK-i § 58 näebki ette, et lapsendajaiks ei saa olla isikud, kes APEK-i § 77 kohaselt ei või olla eestkostjaiks ega hooldajaiks. Siia kuuluvad: 1) nõdrameelsed; 2) isikud, kellelt kohus on võtnud vanemlikud õigused; 3) isikud, kelle huvid on vastuolus lapsendatava huvi-dega või kes on lapsendatavaga vaenulikus vahekorras ja 4) alaealsed.

Kehtiva seadusandlusega lapsendaja isiku suhtes ettenähtud kitsendused tuleks fikseerida ka «Eesti NSV perekonnakoodeksis». Kõrvuti nendega oleks lapsendaja isiku suhtes tarvis püstitada ka rida positiivseid nõudeid, mis käiksid lapsendaja kasvatajavõimete kohta.

Kehtiva seadusandluse järgi (APEK-i § 61) on lapsendamise teiseks tingimuseks vanemlikke õigusi mittekaotanud vanemate nõusolek lapsendamiseks.

Lapsendamise nimetatud tingimus on üheks neist õiguslikest vahendeist, millega vanemaile, kes on realiseerinud oma vanemlikke õigusi laste huvides ja täitnud korralikult oma vanemlikke kohustusi, garanteeritakse vanemlike õiguste teostamist.

Uhtlasi tuleneb APEK-i §-st 61, ja seda täielikus kooskõlas vanemlike õiguste kaitsmise põhimõtetega, et vanemate nõusolekut lapsendamiseks ei ole tarvis siis, kui vanematelt on võetud vanemlikud õigused.

VNFSV Kohtu RK-ga kooskõlastatud Hariduse RK 11. juuli 1934. a. ringkirjas nr. 20/102 «Laste lapsendamisest, kelle vanemad on teadmata»,² nähakse ette, et vanemate nõusolekut ei ole tarvis ka siis, kui nad vaimuhaiguse tõttu viibivad ise eestkoste all.

Loomulikult ei ole vanemate nõusolekut tarvis ka siis, kui lapsendatakse orbusid või lapsi, kelle vanemad on surnuks tunnistatud. Nimetatud juhtudel tuleb aga esitada vastavad doku-

² Справочник по вопросам охраны детства, М., 1956, lk. 148.

mendid kas mõlema vanema surma või siis nende seatud korras surnukstunnistamise kohta.

Vanemate nõusoleku kui lapsendamise tingimuse üksikasjalisem uurimine näitab aga kohe, et praktikas kerkivate ja lahendamist vajavate küsimuste ring on hoopis avaram, kui see on reguleerimist leidnud seadusandluses.

Üheks selliseks on küsimus vanemate nõusolekust juhtudel, kui vanemate asukoht on teadmata.

Tõsi, on küll olemas rida ametkondlikke juhendeid, kus nimeatud küsimust puudutatakse. Et aga neis antavad juhtnöörid käivad üksteisele risti vastu, siis tegelikult jääb küsimus ikkagi lahtiseks. Ühtlasi peab märkima, et erinevais juhendis esitatud seisukohad on ka eraldi võetult praktiliseks rakendamiseks sobimatud.

Vaatleme neid ametkondlikke juhendeid lähemalt.³

Näiteks märgitakse VNFSV Kohtu RK-ga kooskõlastatud VNFSV Hariduse RK 11. juuli 1934. a. ringkirjas nr. 20/102 «Laste lapsendamisest, kelle vanemad on teadmata»⁴, et vanemate nõusolekut lapsendamiseks ei nõuta juhtumil, kui vanemad viibivad üle ühe aasta teadmata kus. Edasi selgitatakse, et vanemate nõusolekut ei nõuta ka lasteasutustes viibivate laste lapsendamisel, kui vanemate elukoht on teadmata ja kui vanemad ka ise ühe aasta jooksul ei anna endast teateid. Kuid seejuures tähendatakse, et kui lasteasutusel on oletusi vanemate võimaliku asukoha suhtes, siis peab ta võtma tarvitusele abinõud vanemate otsimiseks ja alles otsingu ebaedukuse korral võib ta lugeda vanemaid teadmata äraolijaiks. Niisugusel juhtumil nõutakse lasteasutuse administratsioonilt vastav õiend ja nõusolek lapsendamiseks.

1943. a. andis VNFSV Hariduse RK koos VNFSV Tervishoiu ja Kohtu RK-ga välja juhendi «Vanemateta jäänud laste patroneerimise, hoolduse ja lapsendamise kohta», mis kinnitati VNFSV RKN-i 8. aprilli 1943. a. määrusega nr. 325.⁵ Erinevalt eelmisest võib nimetatud juhendi kohaselt lapsendamine toimuda ilma vanemate nõusolekuta üksnes siis, kui on olemas dokumendid mõlema vanema surma või seatud korras surnukstunnistamise kohta.

Veel hilisemas, 10. juunil 1950. a. VNFSV Haridusministeeriumi poolt haridusosakondade töötajale lapsendamise kohta väljaantud instruktiiv-metoodilises juhendis⁶ asutakse antud küsimuses jällegi ülalnimetatud 11. juuli 1943. a. juhendis toodud seisukohale, s. t. nähakse ette, et vanemate nõusolekut lapsendamiseks ei nõuta, kui vanemaist ei ole üle ühe aasta teateid.

Eelnevast nähtub, et üldmääritud juhendid püstitavad tead-

³ Seoses sellega, et Eesti NSV-s vastavad ametkondlikud juhendid peaaegu puuduvad, käsitletakse VNFSV vastavaid juhendeid.

⁴ Справочник по вопросам охраны детства, lk. 148.

⁵ Sealsamas, lk. 132.

⁶ Справочник по вопросам охраны детства, lk. 136.

mata kus viibivate vanemate laste lapsendamiseks ilma vanemate nõusolekuta üheaegselt kaks teineteist välistavat tingimust. Ühel juhtumil nõutakse selleks teadmata kus viibivate vanemate surnukstunnistamist, teisel aga peetakse küllaldaseks, kui vanemaist pole üle aasta teateid. Küsimuse selline lahendamine tekitab kahtlemata praktikas segadust.

Tutvumine erialase kirjandusega näitab, et enamik autoreist ei märka siiski instruksioonides sisalduvaid vasturääkivusi.

Seejuures piirdub enamik autoreist vaid 11. juuli 1934. a. ringkirjas toodud seisukoha konstateerimisega, et vanemate nõusolekut lapsendamiseks ei nõuta, kui vanemad viibivad üle ühe aasta teadmata kus.⁷

Teisel seisukohal on A. K. Jurtšenko. Lähtudes 8. aprilli 1943. a. juhendist ta väidab, et teadmata kus viibivate vanemate lapsi võib vanemate nõusolekuta lapsendada vaid siis, kui vanemad on seatud korras surnuks tunnistatud. Oma väidet põhistab ta sellega, et niisugune kord tagavat teadmata kadunud vanemate õiguste ja huvide kaitset juhtudel, kui nad on elus.⁸

A. K. Jurtšenko peab siin ilmselt silmas vanemate sellise õiguse kaitset, nagu seda on õigus ise, isiklikult kasvatada oma lapsi.

A. K. Jurtšenko seisukohaga ei saa siiski nõustuda, sest see on ühekülgne. Autor ei arvesta esijoones seda, et vanemlike õigusi, sealhulgas ka õigust isiklikult kasvatada oma lapsi kaitsetakse üksnes siis, kui vanem on realiseerinud neid laste huvides ja täitnud korralikult oma vanemlike kohustusi.

A. K. Jurtšenko seisukoha põhistamatus ilmneb kohe, kui uurida neid põhjusi, miks elusolev vanem ei anna endast pikema aja jooksul teateid. Tuleb märkida, et kõige sagedamini esinevaks põhjuseks on siin vanema sihilik kõrvalehoidumine lastele ülalpidamise andmisest. Harukordseil juhtudel võivad põhjuseks olla ka mitmesugused objektiivsed asjaolud.

On selge, et juhul, kui vanem hoidub sihilikult kõrvale lapse kasvatamisest ja talle ülalpidamise andmisest, on ebaõige rääkida vanemlike õiguste kaitsmisest. A. K. Jurtšenko järgi aga tuleks ka sellisel juhul vanemate õiguste kaitseks välja astuda.

Lisaks sellele, kui lubada lapsendamist alles pärast teadmata kus viibiva ja oma kohustuste täitmisest kõrvalehoiduva vanema surnukstunnistamist, mis üksikute liiduvabariikide seadusandluse järgi võib toimuda alles peale vanema viieaastast teadmata äraolekut, siis see tooks paljudel juhtudel kaasa lapsendamise või-

⁷ Г. М. Свердлов, Советское семейное право, М., 1951, lk. 174; seesama, Советское семейное право, М., 1958, lk. 244; seesama, Усыновление по советскому праву, М., 1951, lk. 13; А. И. Пергамент, раздел «Семейное право» учебника «Советское гражданское право», т. 2, М., 1951, lk. 422; В. И. Бошко, Очерки советского семейного права, Киев, 1952, lk. 296; jt.

⁸ А. К. Юрченко, Безвестное отсутствие по советскому гражданскому праву, Л., 1954, lk. 47.

maluse äralangemise, sest üldiselt tahetakse lapsendada lapsi ju varases eas. Ja kui siis peakski leiduma lapsendaja, on laps perekondliku kasvatuses hüvedest võrdlemisi pika perioodi vältel ikkagi ilma jäänud.

Eespool tähendasime, et elusolevail vanemal võivad üksikuil erandjuhtudel olla mõjuvad põhjused mitteilmumiseks. Lapsendamine, mis on toimunud ilma sellise vanema nõusolekuta, rikub kahtlemata tema õigusi. Vaatamata sellele me ei pea ka neil juhtudel vajalikuks rakendada vanemate õiguste kaitsmiseks nende surnukstunnistamise instituuti, sest nende õigused on küllaldaselt kaitstud APEK-i §-ga 65, mille kohaselt tagasi ilmunud vanemal on õigus nõuda lapsendamise tühistamist.

A. K. Jurtšenko käsitleb antud küsimust elusolevate vanemate õiguste kaitsmise aspektist. Tegelikult võib vanemate teadmata äraoleku põhjuseks sageli olla ka nende surm. Ka viimast võimalust arvestades tuleks üldreeglina asuda eitavale seisukohale vanemate surnukstunnistamise vajalikkuse kui lapsendamise tingimuse suhtes, sest ka niisugusel korral võivad kannatada lapse huvid. Pikk tähtaeg, mis on vajalik vanemate surnukstunnistamiseks, võib ka siin, täpselt niisamuti nagu kõrvalehoidvategi vanemate surnukstunnistamise puhul, välistada üldse lapsendamise ja perekondliku kasvatuses hüvedest osasaamise võimaluse.

Eelnévast nähtub, et A. K. Jurtšenko seisukohta, samuti ka selle aluseks olevaid 8. aprilli 1943. a. juhendi vastavaid sätteid ei saa õigeaks tunnistada, sest et need peavad ühekülgse silmas vanemate õigusi ega arvesta laste huvide kaitsmise põhimõtet ja on seetõttu vastuolus nõukogude perekonnaõiguse põhiprintsiipidega.⁹

Ametkondlikes juhendites sisalduvat teist seisukohta, mille kohaselt eestkoste- ja hooldusorganid võivad pärast üle aasta teadmata kus viibivate vanemate otsimiseks rakendatud abinõude tagajärjeks jäämist neid teadmata äraolijaks lugeda, ei saa vastuvõetavaks pidada järgmistel kaalutlustel.

Isiku teadmata äraolijaks lugemine nõuab terve rea faktiliste asjaolude kindlakstegemist ja selleks ka vastava tõendmaterjali hankimist ning hindamist. Eestkoste- ja hooldusorganite käsutuses ei ole aga selliseid vahendeid, mis garanteeriks siin olulist tähtsust omavate asjaolude tõepärasuse kindlakstegemise. Et juhendites ei reglementeerita küllaldaselt ka seda, kuidas tuleb vanemate kohta andmeid koguda, siis kõik see võib viia selleni, et teadmata kus viibiv vanem tunnistatakse äraolijaks ilma asjaolusid sisuliselt kontrollimata. Selle tagajärjeks on aga see, et ilmunud vanema nõudmisel võidakse lapsendamine tühistada.

Missugune peaks siis olema antud küsimuse lahendus?

Meie arvates tuleb õigeaks pidada J. K. Ananjeva seisukohta,

⁹ Teadmata äraolevate vanemate surnukstunnistamine võib meie arvates kõne alla tulla üksnes neil juhtumitel, mille jaoks on seadusega ette nähtud lühendatud surnukstunnistamise tähtajad.

kes väidab, et teadmata kus viibivate vanemate nõusolekuta võib lapsendamine toimuda üksnes siis, kui esitatakse dokumendid vanemate seatud korras teadmata äraolijaks tunnistamise kohta.¹⁰

Äsjanimetatud ettepanek tuleks realiseerida ka «Eesti NSV perekonnakoodeksi» vastavas sättes.

Praktikas kerkib mõnikord küsimus, kas lapsendamine võib toimuda ka ühe vanema nõusolekul, kui teine vanem, kes lapsega koos ei ela ning viimase kasvatamisest ega ülalpidamisest osa ei võta, ei anna lapsendamiseks oma nõusolekut.

Nimetatud küsimus kerkib harilikult siis, kui vanem, kelle kasvatada on laps, abiellub uuesti ning tema abikaasa soovib last lapsendada.

Kehtiv. seadusandlus nimetatud küsimusele otsest vastust ei anna.

Mis puutub ametkondlikesse juhenditesse, siis VNFSV Kohtu RK-ga kooskõlastatud Hariduse RK 11. juuli 1934. a. ringkirjas (p. 3) lahendatakse kõnesolev küsimus jaatavalt. Seevastu asutakse aga VNFSV Haridusministeeriumi 10. juuni 1950. a. instruktiiv-metoodilises juhendis seisukohale, et juhul, kui lapsest lahus elav ja viimase kasvatamisest ning ülalpidamisest mitteosavõttev vanem ei anna lapsendamiseks nõusolekut, tuleb last kasvataval vanemal pöörduda hagiga kohtusse vanemlike õiguste äravõtmiseks teiselt vanemalt.¹¹ Antud küsimuse viimati nimetatud lahendust tuleb kahtlemata õigeks pidada.

Kuid ka 10. juuni 1950. a. juhendis nähakse ette, et erandjuhtudel võidakse siiski lapsendamist lubada lapsest lahus elava vanema nõusolekuta.

Meie arvates ei saa seisukohti, mis nii üldreeglina kui ka erandina lubavad lapsest lahus elava ja vanemlikke õigusi mittekao-
tanud vanema nõusolekuta teostada lapsendamist, siiski õigeks pidada, sest need on vastuolus APEK-i §-ga 61, mis ilma iga-
suguste eranditeta nõuab vanemlikke õigusi mittekao-
tanud vanema nõusolekut lapsendamiseks.

Lähtudes eelnevast tuleb asuda seisukohale, et juhul, kui vanem, kes lapsega koos ei ela ning viimase kasvatamisest ega ülalpidamisest osa ei võta, keeldub lapsendamiseks nõusolekut andmast, võib lapsendamine toimuda alles siis, kui nimetatud vanemalt on kohtuotsusega võetud vanemlikud õigused. Ülmär-
gitud juhendite sätteid, mis lubavad nii üldreeglina kui ka eran-
dina lapsendamist üksnes last kasvatava vanema nõusolekul,
tuleks kui seadusega vastuolus olevad tühistada.

L a p s e n d a m i s e k o l m a s t i n g i m u s f i k s e e r i t a k s e

¹⁰ Ж. К. Ананьева, Вопросы усыновления по советскому праву. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik nr. 39, Õigusteaduskonna töid, Tallinn 1955, lk. 88.

¹¹ Tuleb märkida, et praktikas toimitaksegi paljudel juhtudel käesoleva juhise kohaselt.

APEK-i §-ga 62, mis näeb ette, et juhtumil, kui lapsendab abielus olev isik, on nõutav teise abikaasa nõusolek.

Seoses lapsendamise antud tingimusega on praktikas kerkinud küsimus sellest, kas lapsendatu ja lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasa vahel tekivad õiguslikud vahekorrad, näiteks laste kasvatamise õigussuhe ja laste ülalpidamise õigussuhe.

Kehtiv seadusandlus ei anna nimetatud küsimusele otsest vastust.

Mis puutub kohtupraktikasse, siis peab märkima, et NSV Liidu Ülemkohus pole andnud mingisuguseid juhiseid APEK-i § 62 rakendamise osas. Puuduvad ka konkreetseid juhte käsitlevad NSV Liidu Ülemkohtu Tsiviilasjade Kohtukolleegiumi määrused. Mis puutub kohalikku kohtupraktikasse, siis, kuigi siin valitseb ebakindlus, võib märgata tendentsi lugeda lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasat laste ülalpidamise õigussuhte kohustatud subjektiks. Esineb isegi juhte, kus lapsendaja abikaasalt mõistetakse ülalpidamine välja ka siis, kui ta ei ole lapsendamiseks andnud oma nõusolekut (teine abikaasa viibis rindel ja tema nõusolekut polnud võimalik saada).

Et kohtupraktikas valitseb APEK-i § 62 rakendamise osas äärmine ebakindlus, siis võib õigustatult oodata, et erialases kirjanduses on sellele küsimusele osutatud vajalikku tähelepanu.

Tutvumine viimasega aga näitab, et probleem, mille pakilist lahendamist nõuab igapäevane elu, on küll püstitatud, kuid harilikult jäetud siiski lahendamata.

Nii näiteks VNFSV Hariduse RK 24. detsembri 1945. a. lapsendamise instruktiiv-metoodilise juhendi selle osa käsitlemisel, kus räägitakse, et haridusosakond peab selgitama, miks teine abikaasa piirdub vaid nõusoleku andmisega, ja selgitama temale lapsendamise soovitavust mõlema abikaasa poolt, lisab G. M. Sverdlov omalt poolt vaid seda, et lapse lapsendamine ühe abikaasa poolt ei takista sama lapse hilisemat lapsendamist ka teise abikaasa poolt.¹²

Autori viimasest märkusest võib järeldada, et ta nõusoleku andjat lapsendajaks ei pea.

Ka V. I. Boško märgib antud küsimuse kohta ainult niipalju, et nõusoleku andnud abikaasat ei saa lugeda lapsendajaks.¹³

Selleks et otsustada küsimust, kas õiguslike vahetõkete tekkimine lapsendatu ja lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasa vahel on võimalik, tuleb sisuliselt anda vastus nõusoleku juriidilise olemuse kohta.

Meie arvates oleks õiguslike vahetõkete tekkimine lapsendatu ja lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasa vahel mõeldav ainult siis, kui nõusolekule anda lapsendamise soovitud tähendus. Kui eeldada, et nõusolekul on tõepoolest selline

¹² Г. М. Свердлов, Усыновление по советскому праву, lk. 13; see sama, Советское семейное право, М., 1951, lk. 173.

¹³ В. И. Бошко, viidatud teos, lk. 296—298.

tähendus, siis tuleb ühtlasi konstateerida, et mingit sisulist vahet lapsendamiseks nõusoleku andja ja abikaasa-lapsendaja vahel ei ole. Nõusoleku andja on samasugune lapsendaja nagu abikaasa, kes esitas avalduse lapsendamiseks. On päris ilmne, et sel korral, kui ka seaduseandjal poleks olnud kavatsust abikaasa-lapsendaja ja lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasa vahel vahet teha, tal poleks mingit vajadust olnud neist eraldi rääkida. Seaduseandja võinuks lihtsalt öelda, et kui last soovivad lapsendada abikaasad, siis on vajalik nende mõlemate avaidus lapsendamise kohta.

Et seaduseandja viimast siiski ei tee, siis peab arvama, et ta ei samasta abikaasat-lapsendajat abikaasaga, kes andis lapsendamiseks oma nõusoleku, et ta ei pea lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasat lapsendajaks.

Lapsendamiseks nõusoleku andjat ei vaadelda lapsendajana ka lapsendamise vormistamisel eestkoste- ja hooldusorganeis. Tema nime ei fikseerita lapsendamise registreerimisel perekonnaseisuaktide raamatus ega lapsendamise tunnistusel.

Ülalesitatu alusel võib teha järelduse, et ühe abikaasa poolt lapsendamiseks antavat nõusolekut ei saa võtta kui temapoolset soovi lapsendamiseks. Samuti nõusoleku andjat ei saa lugeda lapsendajaks.

Lähtudes sellest, et nõusoleku andja ei ole lapsendaja, ja pidades silmas, et vastavalt kehtivale seadusandlusele tekivad lapsendatul õiguslikud vahekorrad ainult lapsendajaga (mitte aga nõusoleku andjaga), tuleb asuda seisukohale, et ühe abikaasa poolt lapsendamiseks antaval nõusolekul pole õiguslike vahekordade tekkimise seisukohalt mingisugust juriidilist tähendust ja et lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasa ei kuulu isikute ringi, kes lapsendatule on kohustatud andma ülalpidamist.

Öeldus lähtudes ei saa õigeks pidada ka kohtupraktikat, mille kohaselt lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasa arvatakse ülalpidamise õigussuhte kohustatud subjektide hulka.

Järgnevalt püütakse anda vastus küsimusele, missugustest kaalutlustest võis seaduseandja lähtuda, kui ta andis ühele abikaasale õiguse teostada lapsendamist teise abikaasa nõusolekul.

Kõnesoleva küsimuse lahendamisel ei tohi loomulikult arvestamata jätta seda konkreetset olustikku, mis valitses nimetatud sätte kehtestamise ajal.

Teatavasti sel perioodil oli Nõukogude riigil raskusi kõigi vanemliku hoolitsuseta jäänud laste käekäigu korraldamisega. Seetõttu ka niisugune lapsendamine, kus üks abikaasa oli piirunud vaid lapsendamiseks nõusoleku andmisega ja mis seetõttu tekitas õiguslikud vahekorrad ainult ühe abikaasa ja lapsendatu vahel, etendas olulist osa laste hooldamatuse ja järelevalvetuse vastu võitlemisel. Seejuures teise abikaasa nõusoleku kui lapsendamise tingimuse püstitamisega taheti meie arvates vältida laste huvide rikkumist sellise lapsendamise, kus üks abikaasast oli

valmis last lapsendama, teine oli aga sellele risti vastu. On päris selge, et kui niisugusel juhtumil lubada lapsendamist, siis ei loo abikaasadevahelised lahkkelid lapsendamise küsimuses vajalikke tingimusi lapse kasvatamiseks. Laste huvide ohtu sattumine on mainitud juhtudel enam kui ilmne.

Kahtlemata ei ole selline lapsendamine, kus lapsendatu ja lapsendamiseks nõusoleku andnud abikaasa vahel ei teki õiguslikke vahekordi, lapse huvide seisukohalt kõige vastuvõetavam. Kuid olukorras, kus Nõukogude riik ei suutnud hoolitseda kõigi vanemateta laste eest, etendas niisuguse lapsendamise lubamine kahtlemata suurt osa laste järelevalvetuse likvideerimisel.

Kui selliselt toimunud lapsendamistega võis leppida 1926. a. APEK-i väljaandmise perioodil ja teatud aja jooksul ka pärast seda, siis käesoleval ajal pole selleks enam alust.

Teatavasti on Nõukogude riik praegu ise suuteline kindlustama kõigi vanemateta või vanemliku hoolitsuseta jäänud laste kasvatamist riiklikes lasteasutustes. Seepärast pole käesoleval ajal vajadust laste järelevalvetuse vältimiseks kasutada niisugust mittetäielikku ja laste huvidele mitte täiel määral vastavat lapsendamist, nagu seda on lapsendamine ühe abikaasa nõusolekul.

Et Nõukogude riik, pidades silmas perekondliku kasvatuseliseid, igati soodustab lapsendamist ja vanemateta jäänud laste huvides igati püüab lähendada lapsendatud laste perekondlikku seisundit lihaste laste omale, nagu seda ilmekalt näitab NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadlus «Lapsendamisest»¹⁴, siis on selge, et APEK-i § 62 praegusel kujul sugugi ei soodusta viimati nimetatud ülesande lahendamist.

Ühtlasi tuleb märkida, et kuigi käesoleval ajal võib lapsendamise praktikas kohata juhtumeid, kus lapsendamine on toimunud vaid ühe abikaasa nõusolekul, pole siiski harvad ka juhud, kus eestkoste- ja hooldusorganid on keeldunud lapsendamise vormistamisest siis, kui üks abikaasa on piirdunud vaid lapsendamiseks nõusoleku andmisega. Viimast tulebki õigeaks pidada, sest kõrvuti abikaasadega, kellest üks tahab piirduda vaid lapsendamiseks nõusoleku andmisega, võib alati leida abikaasasid, kes on valmis andma ühise avalduse lapsendamiseks. Lähtudes laste huvidest tuleb viimaseid kahtlemata eelistada esimestele.

Ülalesitatud kaalutlustest lähtudes tuleb ühineda erialases kirjanduses avaldatud arvamusel, et APEK-i § 62 vajab muutmist. Seejuures uues seadusandluses tuleks talle anda selline redaktsioon, kus oleks öeldud, et isikud, kes on abielus, võivad lapsendada lapsi ainult ühiselt.¹⁵

¹⁴ «Ведомости Верховного Совета СССР», 1943, № 34.

¹⁵ Ж. К. Ананьева, Судебные споры о воспитании детей. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Л., 1953, lk. 10; seesama, Вопросы усыновления по советскому праву. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik nr. 39, Õigusteaduskonna töid, Tallinn 1955, lk. 89.

Lapsendamise neljanda tingimuse püstitab APEK-i § 63, mis ütleb, et kümneaastaseks saanud lapsi ei saa lapsendada ilma nende nõusolekuta. Haridusosakond peab siin jälgima, et nõusoleku andmine lapse poolt ei kujuneks vaid formaalseks toiminguks. Selleks peab vastav haridusosakonna inspektor vestluse teel lapsega kindlaks tegema lapse tõelised suhted lapsendajaga ning ühtlasi ka lapse tegelikud soovid.

Lapsendamise nimetatud tingimus tuleks fikseerida ka «Eesti NSV perekonnakoodeksis».

Nagu eelnevast nähtub, on lapsendamise aluseks alati vaba-tahtliku soovi või nõusoleku avaldamine seadusega kindlaks-määratud isikute poolt. Kuid sellest on muidugi lapsendamise akti teostamiseks vähe. Selline lapsendamise soov peab tingi-mata kokku langema lapse huvidega. Lapse huvide silmaspida-mine on peamiseks ja kõige kaaluvamaks kriteeriumiks lapsenda-mise küsimuse otsustamisel eestkoste- ja hooldusorganite poolt.

Vastavalt kehtivatele seadustele ei või mitte ükski lapsenda-mine toimuda enne, kui töörahva saadikute nõukogu täitevkomitee haridusosakond (alla 3 aasta vanuste laste suhtes tervishoiu-osakond) on kontrollinud lapsendaja ja tema perekonnaliikmete elukondlikke tingimusi ning välja selgitanud lapsendajate poliitilis-moraalse palge, kasvatajavõimed ja perekondliku olustiku. Selleks tuleb vestelda mitte üksnes nende enestega, vaid tuleb küsitleda ka nende naabreid, pärida andmeid nende töökoha administratsioonilt ja ühiskondlikelt organisatsioonidelt jne. Tuleb vestelda ka lapsendatava vanematega, kui need on elus, ja selgitada, missugused on lapse äraandmise põhjused. Ühtlasi tuleb lapsevanemaile selgitada ka lapsest loobumise õiguslikke tagajärgi.

Kontrolli tulemusena koostatakse vastav akt. Kogutud mater-jalide alusel otsustab eestkoste- ja hooldusorgan oma määrusega lapsendamise küsimuse. Eestkoste- ja hooldusorgani poolt lap-sendamise kohta vastava haldusakti väljaandmine ongi lap-sendamise viienda s tingimuseks.

Lapsendamise taotluse tagajärjeta jätmine tuleb samuti vormistada määrusega, mis peab sisaldama endas tingimata taotluse rahuldamata jätmise põhjusi. Selle määruse peale võib edasi kae-vata halduskorras.

Seoses lapsendamise tingimustega vajab veel käsitlemist küsi-mus lapsendamise registreerimise õiguslikust olemusest.

Teatavasti öeldakse APEK-i §-s 59, et «lapsendamine teosta-takse eestkoste- ja hooldusorganite määrusega ja kuulub regist-reerimisele üldises korras perekonnaseisuameti organeis». Seos sellega, et lapsendamise praktikas on ette tulnud juhtumeid, kus lapsendaja keeldub lapsendamise registreerimisest perekonna-seisuameti organeis, on kohtupraktikas (seoses sel puhul lapsen-daja vastu esitatud alimendihagidega) tekkinud küsimus, missugu-sest momendist, kas lapsendamise või alles selle registreerimise

momendist perekonnaseisuameti organeis tuleb lapsendamise puhul esinevad õiguslikud vahekorrad lugeda tekkinuks.

Lühidalt, on tõusetunud küsimus, kas lapsendamise registreerimist perekonnaseisuameti organeis tuleb vaadelda õiguslike vahetõrgete tekkimiseks vajaliku faktilise koosseisu elemendina või mitte.

Erialases kirjanduses on selles küsimuses esitatud mitmesuguseid seisukohti.

Nii näiteks A. I. Pergament¹⁶ ja I. A. Koetkina¹⁷ ei pea lapsendamise registreerimist faktilise koosseisu elemendiks.

A. I. Pergament väidab, et lapsendamise registreerimine on analoogiline surma ja sünni registreerimisega selles mõttes, et registreeritav asjaolu on juba saanud. Ühtlasi ta näitab, et lapsendamise registreerimine erineb oluliselt näiteks abielu registreerimisest, kus registreerimine ise on abielu tekkimise vajalikuks tingimuseks, tingimuseks, ilma milleta abielu ei ole olemas.

I. A. Koetkina argumentatsioon on põhiliselt samalaadne.

G. M. Sverdlov¹⁸ ja V. I. Boško¹⁹ asuvad aga vastupidisele seisukohale.

G. M. Sverdlov oma väidet ei argumenteeri. V. I. Boško toob oma seisukoha kinnituseks esile vaid asjaolu, et kuna lapsendamine muudab lapse õiguslikku seisundit, siis peab see olema registreeritud perekonnaseisuaktide büroos. Tuleb märkida, et autori argument räägib pigem tema vastu kui poolt, sest siin tunnistatakse, et lapse õiguslik seisund on juba muutunud lapsendamise tagajärjel.

Meie arvates tuleks õigeks pidada esimest seisukohta, ja sellepärast, et see vastab antud juhtumil registreerimise tegelikule tähendusele.

Registreerimise juhtumite võrdlev uurimine näitab, et registreerimise tähendus ei ole alati ühesugune, vaid võib omada kahe- või iseloomu. Ühel juhtumil on sel vaid teatava sündmuse või toiminguga fikseerimise tähendus, teisel aga selle kõrval ka õigustloov tähendus.

Registreerimise kahe- või iseloomu sõltub sellest, kas registreeritakse juba saanud sündmust või sooritatud toimingut või siis registreeritakse toimingut, mida senini ei olnud veel olemas ja mis registreerimise näol sooritataksegi.

Mis puutub lapsendamise registreerimisse, siis see kujutab endast juba sooritatud toiminguga registreerimist. Seoses sellega võib teha järelduse, et lapsendamise registreerimist ei saa pidada

¹⁶ А. И. Пергамент, Алиментные обязательства по советскому праву, М., 1951, lk. 56.

¹⁷ И. А. Коеткина, Усыновление по советскому праву. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, М., 1953, lk. 7.

¹⁸ Г. М. Свердлов, Советское семейное право, М., 1951, lk. 176.

¹⁹ В. И. Бошко, viidatud teos, lk. 293.

lapsendamise tingimuseks ja lapsendamist iseloomustavad õiguslikud vahekorrad tuleb lugeda tekkinuks eestkoste- ja hooldusorgani poolt lapsendamise kohta määruse tegemise momendist arvates.

Ülaltoodud põhimõtteist lähtudes tuleks lapsendamise registreerimise küsimus lahendada ka «Eesti NSV perekonnanõukodeksis». Seejuures tuleks lapsendamise registreerimise küsimus formuleerida nõnda, et seda ei saaks kaksipidi mõista. Ühtlasi tuleks sõnaselgelt ette näha, et juhtumil, kui lapsendamist ei registreerita, rakendatakse selles süüdi olevate isikute suhtes samasuguseid mõjutusvahendeid, mis on ette nähtud APEK-i §-ga 118 vanemate suhtes, kes õigeaegselt ei registreeri lapse sündi.

Eelöeldut kokku võttes tuleb asuda seisukohale, et lapsendamise tingimustena, mis ühtlasi on käsitatavad vastavate õigussuhete tekkimise aluseks oleva faktilise koosseisu elementidena, tuleks «Eesti NSV perekonnanõukodeksis» fikseerida:

1) lapsendaja tahteavaldus lapsendamiseks. Ühtlasi tuleks vastavas sättes öelda, et lapsendajaiks võivad olla mõlemast soost täisealised kodanikud, kes oma moraalsete omaduste ja kasvatusalaste võimete poolt on suutelised alaealist last kasvatama ning looma selleks ka vajalikke materiaalseid tingimusi. Samas tuleks ette näha, et lapsendajaiks ei saa olla teovõimetud isikud, kellelt kohus on võtnud vanemlikud õigused, ning isikud, kelle huvid on vastuolus lapsendatava huvidega;

2) vanemlikke õigusi mittekaotanud vanemate nõusolek lapsendamiseks. Ühtlasi tuleks vastavas sättes fikseerida, et teadmata kus viibivate vanemate nõusolekuta võib lapsendamine toimuda üksnes siis, kui esitatakse dokumendid vanemate teadmata äraolijaks tunnistamise kohta. Samuti tuleks siin ette näha, et juhul, kui vanem, kes lapsega koos ei ela ning viimase kasvatamisest ja ülalpidamisest osa ei võta, keeldub lapsendamiseks nõusolekut andmast, võib lapsendamine toimuda alles siis, kui nimetatud vanemalt on kohtuotsusega võetud vanemlikud õigused;

3) mõlema abikaasa avaldus lapsendamise kohta;

4) kümneaastaseks saanud lapse nõusolek lapsendamise kohta;

5) lapsendamise vormistamine eestkoste- ja hooldusorgani vastava aktiga.

Lapsendamise registreerimise välistamiseks lapsendamise tingimuste hulgast tuleks ette näha, et lapsendamist iseloomustavad õiguslikud vahekorrad tuleb lugeda tekkinuks eestkoste- ja hooldusorgani poolt lapsendamise kohta määruse tegemise momendist arvates. Ühtlasi on vaja fikseerida, et juhtumil, kui lapsendamist ei registreerita, rakendatakse selles süüdi olevate isikute suhtes samasuguseid mõjutusvahendeid, nagu on ette nähtud APEK-i §-ga 118 vanemate suhtes, kes õigeaegselt ei registreeri lapse sündi.

Lapsendamise õiguslike tagajärgede käsitlemisel pakub kõigepealt huvi küsimus, missuguseks kujuneb lapsendatu õiguslik seisund lapsendaja perekonnas, kellega tal tekivad seal õiguslikud vahekorrad. Ent seoses asjaoluga, et kõrvuti orbudega lapsendatakse küllaltki sageli ka lapsi, kellel on olemas lihased vanemad, tuleb selgusele jõuda ka selles, missuguseks kujunevad lapsendamise tagajärjel lapsendatu õiguslikud vahekorrad oma lihaste vanematega.

Vastavalt kehtivale seadusandlusele (APEK-i § 64 jt. liiduvabariikide koodeksite vastavad sätted) tekivad lapsendatul lapsendaja perekonnas õiguslikud vahekorrad ainult lapsendajatega.²⁰ Lapsendaja teiste perekonnaliikmetega, nagu lapsendaja lihaste lastega ning vanematega lapsendatul mingisuguseid õiguslikke vahekordi ei teki. Viimast asjaolu rõhutas ka VNFSV Kohtu RK oma 1928. a. juhendis.

Mis puutub lapsendatu ja tema lihaste vanemate vahelistesse õiguslikesse vahekordadesse, siis erinevate liiduvabariikide seadusandluses lahendatakse nimetatud küsimus väga mitmeti.

Nii näiteks Ukraina NSV APEK-i § 91 ja Aserbaidžaaani NSV APEK-i § 70 näevad ette, et lapsendamine katkestab õiguslikud vahekorrad laste ja lihaste vanemate vahel.

Õiguslike vahekordade veelgi ulatuslikum katkemine on ette nähtud Gruusia NSV APEK-i §-ga 73. Siin nimelt öeldakse, et lapsendatul katkevad igasugused õiguslikud sidemed kõigi vere-sugulastega.

Mis puutub aga VNFSV, Turkmeenia ja Armeenia NSV APEK-isse, siis nendes on nimetatud küsimus reguleerimata.

Viimati nimetatud liiduvabariikide seadusandluses esinevat lünka on püüdnud täita NSV Liidu Ülemkohus. Seejuures NSV Liidu Ülemkohtu seisukoht on antud küsimuses olnud kahe-sugune.

Nimelt asuti NSV Liidu Ülemkohtu praktikas kuni 1950. aastani seisukohal, et juhul, kui lapsendatu ei saa ülalpidamist lapsendajalt, siis on tal õigus saada seda oma lihastelt vanematelt²¹, s. t. kohtupraktika nägi teise astme kohustatud subjektidena ette lapsendatu lihased vanemad.

²⁰ Tuleb märkida, et erialases kirjanduses on rida autoreid (B. S. Antimonov, V. I. Boško, K. A. Grave, I. A. Koetkina, N. V. Rabinovitš, G. M. Sverdlov jt.) asunud vastupidisele seisukohale. Nad väidavad, et NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadluse «Lapsendamisest» alusel tekivad lapsendatul õiguslikud vahekorrad lapsendaja teiste perekonnaliikmetega juhtumil, kui lapsendaja on perekonnaseisuaktide raamatusse sisse kantud lapsendaja vanemana. Rääkimata sellest, et nimetatud seadlus sellekohaseid normatiivseid juhendeid ei sisalda, osutub selline seisukoht ebaõigeks teistelgi kaalutlustel. Lähemalt peatume nimetatud küsimusel aga hiljem.

²¹ Определение судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда СССР № 128 от 15 ноября 1940 г. Сборник постановлений Пленума и определений коллегии Верховного Суда СССР за 1940 г., М., 1941, lk. 254—255.

Hiljem on NSV Liidu Ülemkohus aga asunud vastupidisele seisukohale.

Nimelt andis NSV Liidu Ülemkohtu Pleenum oma 13. oktoobri 1950. a. määruses Kolpakova asja kohta VNFSV APEK-i §-le 64 järgmise tõlgenduse.

Selle paragrahvi põhjal katkeb lapsendamise momendist arvates igasugune õiguslik side lapsendatu ja tema vanemate vahel ja lapsendatu ei saa vanematele, samuti vanemad lapsendatule esitada kohtu korras mitte mingisuguseid varalisi ega isiklik-õiguslikke pretensioone, mis on rajatud veresuguluse faktile.²²

Seda seisukohta on NSV Liidu Ülemkohus järjekindlalt läbi viinud ka oma hilisemas praktikas.²³

Asjaolu, et lapsendamisega kaasneb õiguslike vahetõrgete katkemine lapsendatu ja tema lihaste vanemate vahel, rõhutatatakse ka teistes õiguslikes aktides. Nimetagem siinkohal NSV Liidu Ministrite Nõukogu 29. juuni 1956. a. määrusega nr. 879 kinnitatud «Rasedatele naistele, paljulapselistele ja vallasemadele riikliku toetuse määramise ja väljamaksmise korra määrustikku», kus (p. 5 ja p. 32) nähakse ette, et riikliku toetuse määramisel ja väljamaksmisel lasterikkale emale ei võeta arvesse tema lapsi, kes on lapsendatud teiste isikute poolt.²⁴

Kui lapsendamine üldreeglina lõpetab vanemate ja laste vahelised õiguslikud vahetõrjed, siis erandina võivad need jääda püsima ka pärast lapsendamist. Kohtupraktika kohaselt jäävad vanema õigused ja kohustused püsima nimelt nende laste suhtes, kes pärast tema abiollumist lapsendatakse tema abikaasa — lapse võõrasvanema poolt.

Eelnevat kokku võttes tuleb konstateerida, et kehtiva seadusandluse ja kohtupraktika järgi on lapsendatud alaealised lapsed õiguslikes vahetõrgetes üldreeglina ainult lapsendajatega. Juhtudel, kui üks abikaasa on lapsendanud teise abikaasa lapse, jäävad õiguslikud vahetõrjed püsima ka lapse ja lapsendajaga abielus oleva vanema vahel.

Ülaesitatul alusel tuleb ühtlasi teha järeldus, et kehtiv seadusandlus kitsendab lapsendatute õiguslikku seisundit, võrreldes lihaste laste õigusliku seisundiga.

Lapsendatu piiratum õiguslik seisund, võrreldes lihaste laste omaga, seisneb selles, et kui lihastel lastel on teatud juhtudel võimalus saada ülalpidamist peale vanemate ka teistelt isikutelt (täisealised õed ja vennad, vanavanemad), siis lapsendatud lapsel säärane võimalus puudub, sest ta on õiguslikes vahetõrgetes üksnes lapsendajatega.

Seoses sellega, et eriti Suure Isamaasõja ajal ja samuti ka

²² «Судебная практика Верховного суда СССР» 1950, № 12, lk. 6.

²³ «Судебная практика Верховного суда СССР» 1951, № 9, lk. 39—40; 1952, № 11, lk. 26—27; 1955, № 1, lk. 32—33; jt.

²⁴ «Eesti NSV Teataja» 1956, 14, 148.

sõjajärgsel perioodil hulgaliselt lapsendati lapsi kodanike poolt, kellel juba olid või kellel hiljem sündisid ka lihased lapsed, tekib küsimus, kas selline lihaste ja lapsendatud laste erineva õigusliku seisundi olemasolu üldse, ja eriti siis, kui perekonnas on nii lihaseid kui ka lapsendatud lapsi, on õigustatud.

Meie arvates mitte, sest see ei ole kooskõlas mitte üksnes lapsendatu ja lapsendaja, vaid ka lapsendaja perekondliku kollektiivi kui terviku huvidega.

Eriti eredalt tuleb see ilmsiks juhtudel, kus lapsendaja objektiivsetel põhjustel ajutiselt ei suuda anda lastele ülalpidamist. Küsime, kas on nii kasvatuslikust, perekondliku kollektiivi kui terviku säilitamise, lapsendajate ja laste enesetunde säästmise seisukohalt vastuvõetav see, kui näiteks vanavanem, kes antud juhul on kohustatud lapsendaja lihastele lastele ülalpidamist andma, hakkab tegema vahet lapsendatud ja lapsendaja lihaste laste vahel, või kui lihaseid lapsi pole, keeldub lapsendatud lastele ülalpidamist andmast. On ilmne, et see pole vastuvõetav, kuid kehtiv seadusandlus, mis piirab õigussuhte kohustatud subjektide ringi vaid lapsendajatega, annab selliselt toimimiseks täieliku aluse.

Tuleb märkida, et kehtiva perekonnaõiguse normid kutsuvad esile soovimatuid tagajärgi mitte üksnes laste ülalpidamise õigussuhte aspektist vaadatuna. Asi on selles, et perekonnaõiguslike normidega kehtestatud põhimõtteist juhendatakse õiguslike vahetorkade ulatuse reguleerimisel ka hoopis teiste suhete valdkonnas, näiteks pärimise ja pensionilise kindlustamise puhul. Võib öelda, et just nimetatud küsimuste lahendamisel ilmneb eriti, kuidas perekonnaõigusega kehtestatud kitsendused satuvad siin rakendatuina vastuollu lapsendamise üldeesmärkidega ja lapsendaja perekonnas lapsendaja lihaste ja lapsendatud laste vahel kujunenud suhete edasise püsimise ja kindlustamise eesmärkidega.

Peatumegi nüüd sellel, kuidas perekonnaõiguse normidega sätitud lapsendatu õiguslike sidemete ulatus avaldub pärimise puhul ja missugused on selle tagajärjed.

Vastavalt VNFSV TsK §-le 418 võivad surnu järelt pärida küll tema õed ja vennad, kuid mitte temaga lapsendamise kaudu faktiliselt õe ja venna vahekorras olnud isikud. Ja selles pole midagi iseäralikku, sest VNFSV TsK § 418 on täielikus kooskõlas APEK-i §-ga 64, mis ei näe ette õiguslikke vahetorki lapsendatu ja lapsendaja teiste perekonnaliikmete vahel.

Et selline kord võib viia ebaloosulike tagajärgedeni, püüame selgitada järgmise näitega. Lapsendaja lihane ja lapsendatud laps pärisid peale lapsendaja surma maja. Kui nüüd aga lapsendatu sureb, siis juhtumil, kui ta on vallaline ning ei oma ka ülalpeetavaid, ei saa temaga faktiliselt õe või venna vahekorras olnud isik (lapsendaja lihane laps) seadusjärgsel pärimisel mitte midagi, ja n.-õ. ühiselt vanemalt pärimise teel lapsendatule läi-

nud vara läheb vaibegarana riigile. Võimalik on ka küsimuse lahendus ümberpöörduks.

V. I. Serebrovski märgib, et praktikas on esinenud siiski juhtumeid, kus lapsendatud päriavad lapsendajate lihaste laste järeks. Ja ümberpöörduks. Samas ta märgib, et kuigi printsiibis tuleb lapsendatud laste võrdsustamine lapsendaja lihaste lastega õigeks tunnistada, peab see toimuma ainult seaduslikus korras.²⁵ Autoriga tuleb muidugi nõustuda. Lisada tuleks vaid niipalju, et praktikas esinevad juhtumid, kus lapsendatud ja lapsendajate lihased lapsed päriavad üksteise järeks, näitavad seda, et on küpsenud tingimused küsimuse reguleerimiseks seadusandlikus korras.

Analoogilised küsimused pärimise puhul tekkinutega kerkivad ka pensionilise kindlustamise osas. Kui «Riiklike pensionide seaduse» § 32 ütleb, et «Adopteerijatel on õigus pensionile võrdselt lastevanematega ja adopteerituil võrdselt lihaste lastega», siis tähendab see üksnes seda, et lapsendatud lastel on võrdselt lapsendaja lihaste lastega õigus saada toitja kaotuse puhul (lapsendaja surma korral) makstavat pensioni.

«Riiklike pensionide seaduses» (§ 28) nähakse ette, et töövõimeliste vanemate puudumisel on õigus toitja kaotuse puhul makstavale pensionile ka töölise, teenistuja või pensionäri ülalpidamisel olnud alaealistel vendadel, õdedel ja lastelastel, s. t. surnuga teatud sugulusvahekorras olnud isikutel. Et seaduses pole kuskil öeldud, et lapsendaja lihaseid ja lapsendatud lapsi tuleb vaadelda õe või venna õiguslikus seisundis olevatena või jällegi, et lapsendaja vanemaid ja lapsendatud tuleb pidada vanavanemate ja lastelaste õiguslikus seisundis olevaks, siis tuleneb sellest järeldus, et lapsendatud lastel puudub võimalus saada toitja kaotuse puhul määratavat pensioni lapsendaja lihase lapse surma korral, kuigi ta oli viimase ülalpidamisel. Samuti ümberpöörduks. Niisiis ka antud juhtumil toimivad APEK-i §-s 64 ettenähtud kitsendused, mis niisamuti nagu pärimise korralgi satuvad vastuollu lapsendamise põhimõttega.

Missuguseid järeldusi võib teha eelneva alusel?

Peamine neist on kahtlemata see, et lapsendatu õigusliku seisundi piiatus, vahe lihaste ja lapsendatud laste õigusliku seisundi vahel tuleb likvideerida. Kuid eelneva alusel võib ühtlasi asuda seisukohale, et lihaste ja lapsendatud laste õigusliku seisundi võrdsustamiseks on tarvis kehtestada õiguslikud sidemed lapsendatu ja lapsendaja teiste perekonnaliikmete vahel.²⁶

Muidugi, kui vaadelda antud küsimusi isoleeritult, ainult laste

²⁵ В. И. Серебровский, Очерки советского наследственного права, М., 1953, lk. 68—69.

²⁶ Samasugusele seisukohale on juba varem asunud ka J. K. Ananjeva (vt. Ж. К. Анянѳева, Автореферат, lk. 10; see sama, Вопросы усыновления по советскому праву, Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik nr. 39, Oigus-teaduskonna töid, Tallinn 1955, lk. 84).

ülalpidamise õigussuhte aspektist ja jätta kõrvale küsimuse teised küljed ja seosed, siis on muidugi võimalik püstitada, kuid mitte põhistada teesi selle kohta, et lapsendatud ja lihaste laste õigusliku seisundi võrdsustamine peab toimuma mitte õiguslike sidemete kehtestamise kaudu lapsendaja teiste perekonnaliikmetega, vaid lapsendatu lihaste vanematega, nagu seda teeb A. I. Pergament.²⁷

A. I. Pergamendi seisukoht osutub isegi siis, kui võtta seda isoleeritult, üksnes ülalpidamise õigussuhte aspektist, põhistamatuks järgmistel kaalutlustel:

1) selline seisukoht õigustab sisuliselt vastutuse jaotamist lapse kasvatamise ja ülalpidamise eest kahe perekonna vahel. Lähtudes juba kasvatuslikust seisukohast ei ole see meie arvates sugugi laste huvides;

2) küsimuse selline lahendus ei anna praktiliselt midagi neil juhtudel, kui lapsendatakse orbusid. Lapsendamisele kuuluvad küllaltki suures osas just viimased.

Seisukohale, et lihaste ja lapsendatud laste õigusliku seisundi võrdsustamiseks on tarvis kehtestada õiguslikud sidemed lapsendatu ja lapsendaja teiste perekonnaliikmete vahel, võidakse esitada vastuväide, et küsimuse selline lahendus rikub lapsendaja teiste perekonnaliikmete huvisid, kellelt lapsendamiseks nõusolekut ei küsita.

Selline vastuväide ei pea siiski paika, sest nagu võib järeldada praktiliste juhtumite jälgimise põhjal, võtavad lapsendatu uued vanavanemad «lapselapse» tavaliselt heameelega vastu, eriti veel siis, kui nende lihased lapsed pole ise suutelised lapsi saama. Peale selle ei tohi unustada, et mitte üksnes laste ülalpidamise õigussuhte, vaid ka teiste õigussuhete juures tuleb selgelt esile lapsendamise tõttu «sugulasteks» saanud isikute huvide täieliku ühtsuse põhimõte.

Ka varem on meie erialases kirjanduses asutud suure grupi autorite poolt seisukohale, et lapsendatul peavad tekkima õiguslikud vahekorrad lapsendaja teiste perekonnaliikmetega.²⁸

Meie poolt esitatud seisukohast läheb nimetatud autorite oma siiski printsiipiaalselt lahku esiteks selle poolest, et lapsendatu ja lapsendaja teiste perekonnaliikmete vaheliste õiguslike sidemete tekkimist peetakse võimalikuks üksnes siis, kui lapsendajad on vastavalt NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadlusele «Lapsendamisest» perekonnaseisuaktide raamatusse sisse kantud lapsendaja vanemadena. Peale selle

²⁷ А. И. Пергамент, Алиментные обязательства, lk. 51—52.

²⁸ Н. В. Рабинович, Советское семейное право. История советского гражданского права, М., 1949, lk. 488; М. О. Рейхель, Законодательство военного времени по дальнейшему укреплению советской семьи. Советское право в период Великой Отечественной войны, ч. I, М., 1948, lk. 188—189; Г. М. Свердлов, Усыновление по советскому праву, lk. 38; Г. М. Свердлов, Советское семейное право, М., 1951, lk. 181; Б. С. Антимонов, К. А. Граве, Советское наследственное право, М., 1955, lk. 122—123; jt.

tuleneb nimetatud autorite käsitlesest, nagu oleks ülalnimetatud seadlus antud küsimuse nende poolt näidatud ulatuses juba seadusandlikus korras lahendanud.

Seejuures pole nimetatud autorid otseselt öelnud, milline on lapsendatu õiguslike sidemete ulatus ja ühtlasi ka õiguslik seisund siis, kui lapsendaja ei ole perekonnaseisuaktide raamatusse sisse kantud lapsendatu vanemana.

Kuid lähtudes sellest, et nad rõhutavad lapsendatu õiguslike sidemete tekkimise võimalust lapsendaja teiste perekonnaliikmetega seoses üksnes nimetatud sissekirjutamisega ja samal ajal peavad õigeks õiguslike vahetkordade katkemist lapsendatu ja tema lihaste vanemate vahel, võib järeldada, et nad sisuliselt, olgugi et nad pole seda sõnaselgelt väljendanud, on samal seisukohal, mida otseselt väljendavad V. I. Boško²⁹ ja I. A. Koetkina³⁰. Teatavasti on viimased asunud seisukohale, et NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadluse «Lapsendamisest» väljaandmise momendist arvates on nõukogude õiguse järgi olemas kaks lapsendamise liiki:

1) lapsendamine, kus lapsendajad kantakse perekonnaseisuaktidesse lapsendatu vanematena, mispuhul lapsendamisel on juriidiliselt samad tagajärjed kui veresugulusel;

2) lapsendamine ilma lapsendajate sissekandmiseta perekonnaseisuaktidesse lapsendatu vanematena, mispuhul lapsendamine ei loo mingeid õigusi ega kohustusi lapsendatu (tema järglaste) ja lapsendaja sugulaste vahel.

Kõike seda põhistatakse lihtsalt sellise formaalse argumentiga, et perekonnaseisuaktidesse tehtud sissekande järgi lapsendatu osutub lapsendaja lihaseks lapseks.

Autorite poolt esitatud seisukohtadega ei saa siiski nõustuda, sest need on vastuolus nii NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadluse mõttega kui ka lapsendamise instituudi põhialustega.

Rääkimata sellest, et NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadlus ei sisalda mingisuguseid normatiivseid juhendeid õiguslike vahetkordade tekkimise võimalikkuse kohta lapsendatu ja lapsendaja sugulaste vahel seoses osutatud sissekirjutamisega, ei saa sellist järeldust teha ka NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadluse mõttest lähtudes.

Milles siis seisneb äsjanimetatud seadluse peamine mõte?

Teatavasti näeb NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadlus «Lapsendamisest» ette, et lapsendatule võidakse lapsendaja palvel anda lapsendaja perekonna-

²⁹ В. И. Бошко, viidatud teos, lk. 293, 298.

³⁰ И. А. Коеткина, Усыновление по советскому праву. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, lk. 8.

nimi ja isanimeks lapsendaja eesnimi. Lisaks eelnevale annab seadlus lapsendajaile võimaluse kirjutada end sünniaktide raamatusse lapsendatu vanematena.

Seadlusega ettenähtud võimalused lapsendatule uue perekonna- ja isanime andmiseks, eriti aga lapsendajate sissekirjutamiseks lapsendatu vanematena, on kahtlemata mitte formaalse, vaid suure sisulise tähendusega.

Viimase õigeks mõistmiseks poleks üleliigne meenutada seda, missuguses olukorras nimetatud seadlus välja anti.

Juba seadluse väljaandmise aeg näitab, et see sündis Suure Isamaasõja karmidel aastatel, olukorras, kus tuhanded lapsed olid sõjategevuse tõttu jäänud orbudeks. Teiselt poolt olid ka paljud vanemad sõjategevuse tõttu jäädavalt kaotanud oma lihased lapsed.

Tundes muret vanemateta jäänud laste saatuse pärast ja ühtlasi ilmutades sügavat patriotismi, mõnikord ka lihtsalt püüdest asendada hukkunud lapsi lapsendatud lastega, lapsendasid paljud tuhanded perekonnad sel perioodil lapsi, võimaldades viimastel saada osa kõigest sellest väärtuslikust, mida suudab pakkuda perekond.

Selleks et lapsendatud lapsi liita tihedalt uude perekondlikku kollektiivi, et nad ka hiljem ei tunneks end uues perekonnas tulnukatena, vaid selle alatiste ja täieõiguslike liikmeina, et vanemaid mäletavate laste lapsepõlve ei tumestaks neid tabanud kaotuse meenutamine, oli vägagi kohane kõrvuti lapsendajate poolt osutatava vanemliku hoolitsusega ette näha ka lapsendamise vormistamiseks selliseid võimalusi, mille realiseerimise tulemusena lapsendatud laste perekondlik seisund ka väliselt ei erineks mitte millegi poolest lihaste laste omast.

Ja seda tehtigi NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadlusega «Lapsendamisest».

Sellest seisukohast lähtudes pole NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 8. septembri 1943. a. seadlus «Lapsendamisest» mingil määral kaotanud oma tähtsust ka tänapäeval.

Eelöeldut kokku võttes tuleb asuda seisukohale, et lapsendamise õiguslike tagajärgede küsimus tuleks «Eesti NSV perekonnanakoodeksis» lahendada järgmiselt:

1) tuleks kehtestada paragrahv, milles öeldakse, et lapsendamine katkestab üldreeglina lapsendatu ja tema endise perekonna vahel igasugused õiguslikud vahekorrad. Samuti tuleks siin öelda, et juhul, kui vanem abiellub isikuga, kes hiljem lapsendab tema lapse, siis õiguslikud vahekorrad vanema ja lapsendatu, samuti lapsendajaga abielus oleva vanema sugulaste ja lapsendatu vahel jäävad püsima;

2) tuleks kehtestada norm, milles öeldakse, et lapsendatul ja tema järglastel tekivad õiguslikud vahekorrad kõigi lapsendaja veresugulastega.

Üheks küsimuseks, mis praegu kehtiva seadusandlusega võrreldes vajab «Eesti NSV perekonnakoodeksis» põhjalikumat, mõnes osas isegi uutmoodi reguleerimist, on küsimus lapsendamise äramuutmise õiguslikest alustest ja tagajärgedest, samuti ka organitest, kelle kompetentsi lapsendamise äramuutmise otsustamine tuleb anda.

Teatavasti räägitakse kehtivas seadusandluses üksnes lapsendamise tühistamisest, kusjuures seda reglementeeritakse APEK-i §-dega 65, 66 ja 67.

Neist esimene näeb ette võimaluse lapsendamise tühistamiseks eestkoste- ja hooldusorganite poolt sel korral, kui lapsendamine on teostatud vanemate äraolekul või ilma nende nõusolekuta, s. t. kui on rikutud üht lapsendamise olulist tingimust.

Seevastu nähtub aga APEK-i §-st 66, et lapsendamise tühistamine on võimalik, sedapuhku küll kohtu korras, ka siis, kui seda nõuavad lapse huvid.

Mis puutub lapsendamise tühistamise õiguslikesse tagajärgedesse, siis kuigi APEK-i §-s 65 ei räägita midagi lapsendaja ja lapsendatu õiguslike vahekorradate katkemisest seoses lapsendamise tühistamisega, on praktikas asutud seisukohale, et juhul, kui lapsendamine tühistatakse ja lapsendatu läheb tagasi oma lihaste vanemate juurde, katkevad õiguslikud vahekorrad lapsendatu ja lapsendaja vahel. APEK-i §-ga 67 nähakse aga ette, et lapsendamise tühistamise korral teeb kohus määruse lapse äravõtmise kohta lapsendajalt ja üleandmise kohta eestkoste- ja hooldusorganite hooldamisele, kusjuures kohus võib lapsele välja mõista ülalpidamise lapsendajalt.

Seega võib juba nimetatud sätete lihtsa kõrvutamise alusel asuda seisukohale, et ühesuguse terminiga «lapsendamise tühistamine» on tähistatud sisuliselt täiesti erinevaid õiguslikke institute, mille vahel on võimalik vahet teha nii «tühistamise» aluste kui ka «tühistamisega» kaasnevate õiguslike tagajärgede põhjal.

Eelöeldu ja vastava praktika üldistamise alusel võib asuda seisukohale, et «lapsendamise tühistamise» juhte tuleks «Eesti NSV perekonnakoodeksis» klassifitseerida järgmiselt:

- 1) lapsendamise kehtetuks tunnistamine;
- 2) lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmine³¹;
- 3) lapsendamise faktiliselt lõppenuks tunnistamine.

Missugustel juhtudel võib rääkida lapsendamise kehtetuks tunnistamisest ja missugused on lapsendamise kehtetuks tunnistamise õiguslikud tagajärjed?

Et juba lapsendamise aktiga ei rikutaks laste, nende lihaste vanemate kui ka lapsendajate õigusi ja huvisid ning üldse, et

³¹ Lapsendamise kehtetuks tunnistamise ja lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmise eristamise kohta vt. meie artiklit ajakirjas «Nõukogude Õigus» 1959, nr. 1, lk. 31—35.

tagada lapsendamisakti seaduspärasust, näeb kehtiv seadusandlus ette rea tingimusi, mida lapsendamise puhul tuleb kõrvalekaldu-matult täita. Missugused need on, seda me nägime lapsendamise tingimuste käsitlemisel. Neist kas või ühe puudumine takistab lapsendamist ja vastavate õiguslike vahekordade tekkimist. On päris selge, et kui hiljem, pärast lapsendamist selgub, et lapsen-damise momendil ei olnud olemas kõiki selleks vajalikke tingi-musi, siis peavad õiguslikud tagajärjed üldreeglina olema täp-selt samasugused, kui see asjaolu oleks selgunud lapsendamise vormistamise juures. See tähendab, selliste asjaolude ilmnenemine tingib üldreeglina lapsendamise kehtetuse ja igasuguste õigus-like vahekordade katkemise lapsendaja ja lapsendatu vahel. Muidugi ei saa lapsendamist lugeda niisamuti kehtetuks, vaid seda tuleb teha vastavas korras.

Seega tuleks lapsendamise kehtetuks tunnistamise ja ühtlasi ka laste ülalpidamise õigussuhte lõppemise alustena «Eesti NSV perekonnakoodeksis» fikseerida mitte üksnes APEK-i §-s 65 ette-nähtud vanemate nõusoleku puudumine lapsendamiseks, vaid ka kõik teised senini seadusandlikus korras lapsendamise kehtetuks tunnistamise alustena fikseerimata jäetud lapsendamise tingi-muste rikkumise faktid. Neile lisandub veel lapsendamise fiktiivsus.

Neist vanemlike õigusi mittekaotanud vanemate nõusoleku puudumine vajab lähemat käsitlemist.

Tuleb märkida, et nimetatud lapsendamise kehtetuks tunnis-tamise alust ei tohi kunagi rakendada formaalselt, s. t. ei tule tunnistada lapsendamist kehtetuks, niipea kui on leidnud tuvas-tamist vanemate nõusoleku puudumise fakt. Selle eest hoiatab juba APEK-i § 65, kus öeldakse, et lapsendamist võidakse «tühis-tada vanemate palvel, kui lapse tagasiandmine neile on koos-kõlas lapse huvidega» (minu sõrendus — E. S.).

Ühtlasi ei saa märkimata jätta, et vanemate nõusolekuta toi-munud lapsendamise kehtetuks tunnistamise aluste ebakonkreetsus jätab antud küsimust lahendava organi suvale võrdlemisi avarad piirid, mis võib tingida nii lapsendamise alusetut kehtima jätmist kui ka lapsendamise formaalset kehtetuks tunnistamist.

Eelöeldut silmas pidades tuleks nii lapsendamise formaalse kehtetuks tunnistamise kui ka lapsendamise alusetult kehtima jätmise vältimiseks lapsendamise kehtetuks tunnistamise antud alust «Eesti NSV perekonnakoodeksi» vastavas sättes konkreti-seerida.

Kuidas seda teha, sellest alljärgnevalt.

Eespool, lapsendamise tingimuste käsitlemisel selgus, et vane-mate äraolek ja seetõttu vanemalt lapsendamiseks nõusoleku mittesaamine võib üksikuil erandjuhtudel olla tingitud mõjuvaist põhjustest. Niisugusel korral pole mingit alust jätta vanema taotlust lapsendamise kehtetuks tunnistamise kohta rahuldamata.

Kuid vanemate äraolek ja seetõttu ka lapsendamine ilma

nende nõusolekuta võib olla tingitud sellest, et vanemad hoiduvad sihilikult kõrvale oma kohustuste, eelkõige lapse ülalpidamise kohustuse täitmisest. Et sellist käitumist võib kvalifitseerida üksnes vanemlike kohustuste täitmisest kuritahtliku kõrvalehoidumise faktina, siis tuleb konstateerida, et samaaegselt vanemate nõusolekuta toimunud lapsendamisega on olemas tingimused, mis tavaliselt toovad kaasa vanemalt nende vanemlike õiguste äravõtmise ja ühtlasi vanemate nõusoleku kui lapsendamise tingimuse äralangemise.

Kui nüüd vanema poolt lapsendamise kehtetuks tunnistamiseks esitatud taotluse arutamisel selgub tema kuritahtlik kõrvalehoidumine oma kohustuste täitmisest lapse ees, siis peab lapsendamine muidugi kehtima jääma.

Küsimuse selline lahendamine on täielikus kooskõlas laste ja vanemate õiguslike vahekordade reguleerimise aluseks oleva põhilise printsiibiga, mille kohaselt vanemate eelisõigus ise, isiklikult kasvatada oma lapsi leiab õiguslikku kaitset üksnes siis, kui nad on oma vanemlike õigusi ja kohustusi realiseerinud laste huvides.

Lahend, millega vastav organ jätab vanema taotluse rahuldamata ja lapsendamise kehtetuks tunnistamata, on tähelepanuväärne veel selles mõttes, et sellega vormistatakse ühtlasi ka vanemalt vanemlike õiguste äravõtmine antud lapse suhtes.

Teistsugust järeldust pole võimalik teha, kui pidada silmas, et kehtiva seadusandluse kohaselt on meil maksev põhimõte (mis kõigi eelduste kohaselt jääb püsima ka tulevases seadusandluses), et lapsendamine lõpetab igasugused õiguslikud vahekorrad laste ja nende lihaste vanemate vahel.

Eelöeldust lähtudes tuleks APEK-i §-le 65 vastavat «Eesti NSV perekonnakoodeksi» sätet konkretiseerida ja ette näha, et vanemate nõusolekuta toimunud lapsendamine tunnistatakse kehtetuks, kui vanema äraolek oli tingitud temast mitteolenevaist objektiivseist põhjustest, ja jäetakse kehtima, kui selline äraolek oli tingitud püüdest hoiduda kõrvale oma kohustuste täitmisest laste ees (s. t. kui on olemas vanemlike õiguste äravõtmise alused).

Küsimuse selline lahendamine ei oma tähtsust mitte üksnes selles mõttes, et vastaval organil on küsimuse otsustamiseks selged juhtnöörid. Asi seisneb ka selles, et seaduse selline formuleering omab suurt kasvatuslikku tähtsust ja võib paljudel juhtudel mõjutada vanemate käitumist lastele ja kogu ühiskonnale vajalikus ning kasulikus suunas.

Järgnevalt käsitleme lapsendamise «tühistamise» neid juhte, mida «Eesti NSV perekonnakoodeksis» oleks kohane tähistada terminiga «lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmine».

Eespool selgus, et kehtiva seadusandluse kohaselt võib lapsendamist «tühistada» mitte ainult lapsendamise tingimuste rikkumise

mise tõttu, vaid ka sellepärast, et täiesti seaduspäraselt vormistatud lapsendamine on hiljem lapse huvidega vastuollu sattunud. Et seadus (APEK-i § 66) on lapsendamise «tühistamise» viimati nimetatud alused jätnud konkretiseerimata, siis tuleb neid täpsustada.

Teatavasti näeb seadus ette, et lapsendaja ja lapsendatu vahel kujunevad samasugused õiguslikud vahekorrad nagu laste ja vanemate vahel. Siit tuleneb, et lapsendajal on lapsendatu suhtes samasugused vanemlikud õigused ja kohustused nagu vanematel laste suhtes. Lapsendaja peab nagu vanemgi oma vanemlikke õigusi ja kohustusi realiseerima üksnes lapsendatu huvides. Kui ta seda ei tee ja ühtlasi ilmutab seejuures kuritahtlikkust, siis tuleb lapsendajalt vanemlike õiguste teostamise võimalus ära võtta täpselt niisamuti, nagu see võetakse analoogiliste asjaolude esinemise korral vanemalt.

Kohtupraktika üldistamine näitab, et nimetatud alustel toimubki seaduspäraselt vormistatud lapsendamise hilisem «tühistamine».

Seega antud juhul on lapsendamise «tühistamise» alusteks tavalised vanemlike õiguste äravõtmise alused, s. t. 1) lapsendaja poolt oma vanemlike õiguste mitteõiguspärane teostamine lapsendatu suhtes; 2) lapsendaja poolt lapsendatu suhtes kanda tulevate kohustuste (nii kasvatusalaste kui ka ülalpidamiskohustuste) kuritahtlik täitmata jätmine; 3) lapsendaja julm ümberkäimine lapsendatuga.

Lapsendajalt vanemlike õiguste äravõtmise nimetatud alused tuleks fikseerida ka «Eesti NSV perekonnakoodeksis».

Järgnevalt vaatleme, missugused on lapsendajalt vanemlike õiguste äravõtmise õiguslikud tagajärjed.

APEK-i § 67 ütleb, et «lapsendamise tühistamise korral (antud juhul oleks õige öelda «lapsendajalt vanemlike õiguste äravõtmise korral» — E. S.) teeb kohus määruse lapse äravõtmise kohta lapsendajalt ja üleandmise kohta eestkoste- ja hooldusorganite hooldamisele, kusjuures kohus võib lapsele välja mõista ülalpidamise lapsendajalt». APEK-i § 67 järgi tuleb välja, nagu läheksid kõik lapsed lapsendajalt vanemlike õiguste äravõtmise korral eestkoste- ja hooldusorganite hooldamisele ja nagu oleks kõikidel sellistel juhtumitel võimalus välja mõista ülalpidamine lapsendajalt.

Tuleb asuda seisukohale, et APEK-i § 67 oma praeguses redaktsioonis ei pea silmas üht olulist momenti, millel on tähtsus lapsendaja ülalpidamiskohustuse edasise säilimise suhtes, nimelt lapsendatu lihaste vanemate olemasolu, ja võimalusi, et taastuvad lapse õiguslikud sidemed nendega.

Küsimus vanemlike õiguste taastamise ja selle korra kohta ongi tõstatatud erialases kirjanduses, seda on püütud lahendada ka ametkondlikes instruktsioonides. Mis puutub vanemlike õiguste taastamise korrasse, siis erialases kirjanduses on avaldatud

arvamust, et lapsendamise tühistamisega vanemlikud õigused taastuvad.³²

Selline seisukoht on ebakonkreetne, sest see ei näita, kuidas, missuguses korras vanemlikud õigused taastuvad. On päris selge, et vanemlike õiguste automaatne taastumine ei tule kõne alla, sest laps võib mõnikord sattuda tagasi vanemate juurde, kellelt on võetud vanemlikud õigused.

Ebaloomulik on ka lahendus, mida soovitatakse VNFSV Hariduse RK 24. detsembri 1945. a. instruksioonis. Nimelt soovitatakse siin vanemaid taastada oma vahekorrad lihaste lastega lapsendamise teel.³³

Meie arvates tuleb antud küsimuses õigeaks pidada J. Ananjeva seisukohta, mille kohaselt lapsendamise tühistamise (samuti lapsendajate surma) korral vanemlikud õigused ei taastu mitte automaatselt, vaid üksnes siis, kui kohus oma otsusega seda spetsiaalselt ette näeb.³⁴ Küsimuse sellise lahendamise teele on asutud ka kohtupraktikas.³⁵

J. Ananjeva esitab seoses nimetatud küsimuse lahendamisega ka APEK-i § 67 uues redaktsioonis, mis kõlab järgmiselt: «Lapsendamise tühistamise korral teeb kohus otsuse lapse äravõtmise kohta lapsendajailt, tema õiguste ja kohustuste taastamiseks vanemate suhtes ning tema andmiseks viimaste kasvatada.

Juhul, kui vanemaid ei ole või kui tuvastatakse, et lapse andmine vanemate kasvatada on vastuolus tema huvidega, siis teeb kohus otsuse tema andmiseks eestkoste- ja hooldusorganite hooldamisele.»

Kuigi põhiliselt tuleb J. Ananjeva poolt antud APEK-i § 67 uut redaktsiooni õigeaks pidada, oleks vaja seda siiski mõnes osas täiendada.

Arvestades seda, et kehtiva seadusandluse, samuti NSV Liidu Ülemkohtu praktika³⁶ kohaselt lapsendamisega õiguslikud vahekorrad vanemate ja laste vahel lõpevad, võib õiguslike vahekor-

³² Г. М. Свердлов, Усыновление по советскому праву, lk. 39—40; see sama, Советское семейное право, М., 1951, lk. 185; see sama, Советское семейное право, М., 1958, lk. 255. G. M. Sverdlov ei erista lapsendamise tühistamise erijuhte. Et ta antud juhul peab silmas siiski seaduspäraselt vormistatud lapsendamise hilisemat tühistamist kohtu korras, mis on käsitatav lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmisena, siis oleks antud juhul õige termini «lapsendamise tühistamine» asemel tarvitada terminit «lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmine».

Käesolev märkus kehtib ka alpool vaadeldavate J. Ananjeva seisukohtade suhtes.

³³ Вопросы брака и семьи в суде. Справочник для народных судей, М., 1949, lk. 102.

³⁴ Ж. Ананьева, Вопросы усыновления по советскому праву. ТРÜ Toimetised, vihik 39, Tallinn 1955, lk. 92.

³⁵ Nii näiteks Tartu Linna II jsk. Rahvakohus taastas oma otsusega peale lapsendajate surma vanemate palvel nende vanemlikud õigused, võttis lapse ära eestkoste- ja hooldusorganite hoolduselt ja andis vanemaile.

³⁶ «Судебная практика Верховного Суда СССР» 1951, № 9, lk. 39—40; 1952, nr. 11, lk. 26—27; 1955, nr. 1, lk. 32—33; jt.

dade taastamine kohtu poolt toimuda üksnes vanemate sellekohase taotluse alusel. Seda tuleks siin arvestada.

Kui vanemaid pole olemas või kui kohus lapsendamise tühistamisel ei taasta vanemlikke õigusi ning annab lapse eestkostja ja hooldusorganite hooldamisele, siis tuleks ette näha, et niisugusel korral võib kohus lapsele ülalpidamise välja mõista lapsendajalt. Ülalpidamise kohustuse kehtestamine on siin tähtis sellepärast, et see väldib lapsendaja poolt sihilike õiguspäratute toimingute sooritamist, selleks et vanemlike õiguste äravõtmise kaudu vabaneda lapse ülalpidamise kohustustest.

Eeltoodut arvestades tuleks J. Ananjeva poolt soovitatud APEK-i § 67 uue redaktsiooni lg. 2 sõnastada järgmiselt: «Juhul, kui vanemad puuduvad või kui nad ei ole avaldanud soovi õiguslike vahekordade taastamiseks lastega või kui lapse andmine vanemate kasvatada on vastuolus lapse huvidega, teeb kohus otsuse tema andmiseks eestkostja ja hooldusorganite hooldamisele, kusjuures kohus võib lapsele välja mõista ülalpidamise lapsendajalt.»

Lisaks eelnevale esineb juhte, kus lapsendamise tingimusi pole rikutud, samuti puuduvad lapsendajalt vanemlike õiguste äravõtmise alused, lapsendamist on aga otstarbekas «tühistada». Selleks et eristada lapsendamise «tühistamise» äsjanimetatud juhte eelnevaist, tähistatakse neid terminiga «lapsendamise faktiliselt lõppenuks tunnistamine».

Vajadus tunnistada lapsendamine faktiliselt lõppenuks tekib siis, kui lapsendaja pole objektiivsetel põhjustel enam suuteline last kasvatama ja ülal pidama, samuti sel korral, kui lapsendatu lihased vanemad väga mitmesugustel kaalutlustel tahavad last, vaatamata sellele, et nad lapsendamisega on kaotanud igasugused õigused lapsele, enda juurde tagasi saada. Tavaliselt segatakse sel eesmärgil kasvatuse läbiviimist lapsendaja perekonnas niivõrd, et lapse kasvatamine muutub siin praktiliselt võimatuks, või siis võetakse laps väevõimuga tagasi.

Arvestades siiski lähedaste suhete olemasolu laste ja vanemate vahel, samuti vanemapoolsete mõjutuste võimalusi, pole lapse tagasiandmine lapsendajale, eriti kui on tegemist juba suurema, näiteks kooliealise lapsega, praktiliselt võimalik isegi sellekohase kohtuotsuse alusel.

Kui lapsendamine on tunnistatud faktiliselt lõppenuks, siis peavad igasugused õiguslikud sidemed lapse ja lapsendaja vahel katkema. Sellise järelduse dikteerib juba lapsendamise faktiliselt lõppenuks tunnistamise aluste iseloom.

Mõnikord on kohtud siiski juhtumil, kui laps seoses lapsendamise faktiliselt lõppenuks tunnistamisega läheb tagasi oma vanemate juurde, lapsendajalt alimendid välja mõistnud.

Taolist praktikat ei saa õigeks pidada järgmistel kaalutlustel. Alimendikohustuse säilitamise eesmärgiks on mõjutada paha-

uskseid lapsendajaid, siin aga on tavaliselt lapsendaja täitnud oma kohustusi lapse suhtes korralikult.

Lisaks eelnevale on selline praktika vastuolus kehtivas seadusandluses püstitatud ühe perekonna jagamatu vastutuse põhimõttega lapse kasvatamise ja ülalpidamise eest. Lähtudes nimetatud põhimõttest nähaksegi kehtivas seadusandluses ette vanema ja lapse õiguslike vahetkordade katkemine seoses lapsendamisega. On selge, et nimetatud põhimõte kehtib ka vastupidisel korral, siis, kui laps läheb tagasi oma lihaste vanemate juurde.³⁷ Olgu märgitud, et nimetatud printsiibist lähtudes ei kanna lapsendaja lapse ülalpidamise kohustust isegi siis, kui laps lapsendajalt vanemlike õiguste äravõtmise tõttu läheb tagasi oma lihaste vanemate juurde.

Lõpuks peatume sellel, missuguste organite kompetentsi tuleks kõigi eespool nimetatud lapsendamise äramuutmise juhtude lahendamise anda.

Teatavasti APEK-i § 65 kohaselt võidakse vanemate äraolekul või ilma nende nõusolekuta teostatud lapsendamist vanemate palvel tühistada (antud juhtumil on õigem öelda «kehtetuks tunnistada» — E. S.) eestkoste- ja hooldusorganite poolt, kui lapse tagasiandmine neile on kooskõlas lapse huvidega. Siit võib järeldada, et juhul, kui lapse tagasiandmine ei ole kooskõlas lapse huvidega, võivad eestkoste- ja hooldusorganid lapsendamise jätta ka kehtetuks tunnistamata. Kuna me eespool näitasime, et lapsendamise kehtetuks tunnistamata jätmine sisuliselt võrdub vanemlike õiguste äravõtmisega, siis võime teha järelduse, et APEK-i § 65 omistab haldusorganitele sellise küsimuse lahendamise, mis eranditult kuulub kohtuorganite kompetentsi.

Et vanemlike õiguste äravõtmine ei kuulu haldusorganite kompetentsi, näitab ka see, et juhtumil, kui nad peavad vanemate vanemlike õiguste äravõtmist vajalikuks, peavad nad pöörduma sellekohase avaldusega rahvakohtusse.

Ülalesitatu alusel me arvame, et «Eesti NSV perekonnakoodeksis» ei tuleks lubada eestkoste- ja hooldusorganitel otsustada vanemate nõusolekuta toimunud lapsendamise kehtetuks tunnistamise või jõusse jätmise küsimust, vaid see peaks minema kohtuorganite kompetentsi.

Antud seisukoha kasuks räägib ka rida teisi argumente. Nii näiteks kui eestkoste- ja hooldusorgan on tunnistanud lapsendamise kehtetuks, siis võib lapsendaja seda otsust mitte täita. Sunnivahendite rakendamiseks puudub aga alus. Vanemal ei jää niisugusel korral midagi muud üle kui lapse tagasinõudmiseks pöörduda kohtusse.³⁸ Esitatud seisukohta võib argumenteerida

³⁷ Antud juhul on kohane meenutada asjaolu, et APEK-i § 67 näeb ette lapsendajalt alimentide väljamõistmise võimaluse vaid sel korral, kui laps pärast lapsendamise tühistamist antakse üle eestkoste- ja hooldusorganite hooldamisele.

³⁸ «Судебная практика Верховного Суда СССР» 1944, вып. XI, lk. 25—26.

veel sellega, et eestkoste- ja hooldusorganid ei saa rakendada faktide tuvastamiseks vajalike tõendite kontrollimisel küllaldasi abinõusid tõendite usutavuse kindlustamiseks. Kohtus on see aga võimalik.

Arvestades ülalöeldut ja pidades silmas, et lapsendamise äramuutmise ülejäänud juhtudel on kohtulik kord ennast igati õigustanud, oleks tarvis tulevikus kehtestada kõigi eespool nimetatud juhtude jaoks ühtne kohtulik kord.

Lõpetades käsitlese lapsendamise äramuutmise õiguslikest alustest ja tagajärgedest ning organeist, kelle kompetentsi lapsendamise äramuutmise otsustamine tuleks anda, võib asuda seisukohale, et märgitud küsimused tuleks «Eesti NSV perekonnakoodeksis» lahendada järgmiselt:

1. Lapsendamise äramuutmise juhte tuleks «Eesti NSV perekonnakoodeksis» klassifitseerida järgmiselt:

- 1) lapsendamise kehtetuks tunnistamine;
- 2) lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmine;
- 3) lapsendamise faktiliselt lõppenuks tunnistamine.

Ühtlasi tuleks fikseerida põhimõte, et kõigi äsjanimetatud küsimuste lahendamine kuulub kohtuorganite kompetentsi.

2. Lapsendamise kehtetuks tunnistamise aluste reglementeerimise eesmärgil tuleks lapsendamise tingimuste fikseerimisel ette näha, et neist kas või ühe puudumine teeb lapsendamise võimatuks, sama asjaolu selgumine aga hiljem toob üldreeglina kaasa lapsendamise kehtetuks tunnistamise ja igasuguste õiguslike vahekordade katkemise lapsendaja ja lapsendatu vahel lapsendamise momendist arvates.

3. Teadmata äraolijaks tunnistatud vanema nõusoleku puudumise kui lapsendamise kehtetuks tunnistamise tingimuse kohta on vaja märkida, et vanemate nõusolekuta toimunud lapsendamine tunnistatakse kohtu poolt kehtetuks, kui vanema äraolek oli tingitud temast mitteolenevatest objektiivsetest põhjustest, ja jäetakse kehtima, kui selline äraolek oli tingitud püüdest hoiduda kõrvale oma kohustuste täitmisest laste ees.

4. Tuleks fikseerida, et pärast lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmist lapsendaja kohustus anda lapsendatule ülalpidamist jääb püsima, kui lapse lihaste vanemate taotlus õiguslike vahekordade taastamiseks lapsega jäetakse rahuldamata või kui vanemad ei taotlenud seda või kui lapsel vanemad puuduvad.

5. Tuleks ette näha, et lapsendamise faktiliselt lõppenuks tunnistamine kohtu poolt toob kaasa igasuguste õiguslike vahekordade katkemise lapsendaja ja lapsendatu vahel.

6. Tuleks ette näha, et vanemlike õiguste taastamine peale lapsendajate surma või surnuks tunnistamist, samuti peale lapsendamise kehtetuks tunnistamist, lapsendajailt vanemlike õiguste äravõtmist ning lapsendamise faktiliselt lõppenuks tunnistamist võib vanemate taotlusel toimuda üksnes sellekohase kohtuotsuse alusel.

О ЗАКОНОДАТЕЛЬНОМ РЕГУЛИРОВАНИИ УСЫНОВЛЕНИЯ В СЕМЕЙНОМ КОДЕКСЕ ЭСТОНСКОЙ ССР

Э. Салумаа

Кафедра гражданского права и процесса

Резюме

Исходя из большого общественного значения усыновления, а также из того, что регулирующее усыновление законодательство частично устарело и содержит в себе пробелы, в статье обосновывается актуальность и необходимость теоретической разработки правовых вопросов, связанных с усыновлением.

Из вопросов, которые в Семейном кодексе Эстонской ССР требуют по сравнению с ныне действующим законом более тщательного или иного урегулирования, в статье рассматриваются: 1) условия усыновления; 2) правовые последствия усыновления; 3) правовые основания и последствия отмены усыновления, а также вопрос об органах, в компетенцию которых следовало бы дать разрешение вопроса об отмене усыновления.

В результате критического анализа действующего законодательства, практики его применения и высказанных в литературе различных точек зрения автор приходит к следующим выводам.

1. В качестве условий усыновления, представляющих собой, вместе с тем, элементы фактического состава, являющегося основанием возникновения соответствующих правоотношений, в Семейном кодексе Эстонской ССР следовало бы зафиксировать: 1) волеизъявление усыновителя на усыновление. Одновременно следовало бы в соответствующей статье сказать, что усыновителями могут быть совершеннолетние граждане обоего пола, обладающие необходимыми для воспитания ребенка моральными и иными личными качествами, а также способные создать для воспитания ребенка нормальные материальные условия. Тут же следовало бы предусмотреть, что усыновителями не могут быть недееспособные лица, а также лица, лишенные судом родительских прав, и лица, интересы которых противоречат интересам усыновляемых; 2) согласие родителей, не лишенных родительских прав, на усыновление. Одновременно следовало бы в соот-

ветствующей статье зафиксировать, что усыновление детей без согласия неизвестно где находящихся родителей может состояться только при условии признания последних в установленном порядке безвестно отсутствующими. Также надлежало бы предусмотреть, что в случае, если другой родитель, проживающий отдельно и не участвующий в воспитании и содержании ребенка, отказывается дать согласие на его усыновление, усыновление может состояться только при условии, если указанный родитель судебным решением будет лишен родительских прав; 3) заявление обоих супругов на усыновление; 4) согласие самого ребенка, достигшего десятилетнего возраста, на усыновление; 5) оформление усыновления соответствующим актом органа опеки и попечительства.

Следовало бы установить, что усыновление возникает с момента вынесения органом опеки и попечительства постановления об усыновлении, а в случае нерегистрации усыновления в отношении виновных в этом лиц применяются меры воздействия, предусмотренные ст. 118 КЗОБСО РСФСР, как и в отношении родителей, своевременно не зарегистрировавших рождение ребенка.

2. В целях регламентации правовых последствий усыновления в Семейный кодекс Эстонской ССР следовало бы включить статьи следующего содержания: 1) статью, предусматривающую, что усыновление прекращает, как правило, всякие правоотношения между усыновленным и его прежней семьей. Тут же необходимо сказать, что в случае вступления одного из родителей в брак с лицом, которое позже усыновит его ребенка, правовая связь ребенка с родителем, находящимся в браке с усыновителем, а также с родственниками этого родителя сохраняется; 2) статью, устанавливающую, что у усыновленного и его потомства возникают правовые отношения родства со всеми кровными родственниками усыновителя.

3. Обобщение судебной практики и практики органов опеки показывает, что одинаковым термином «отмена усыновления» в действующем законодательстве обозначены различные по содержанию правовые институты, которые можно различать друг от друга по правовым основаниям и последствиям «отмены».

Исходя из этого, в Семейном кодексе Эстонской ССР надлежало бы классифицировать случаи «отмены усыновления» следующим образом: 1) признание усыновления недействительным; 2) лишение усыновителей родительских прав; 3) признание усыновления фактически прекратившимся. Одновременно должно быть установлено, что разрешение всех вышеуказанных вопросов входит в компетенцию судебных органов.

Основанием для признания усыновления недействительным является, как правило, нарушение хотя бы одного из условий усыновления.

Лишение усыновителей родительских прав производится по тем же основаниям, что и при кровных родителях.

Необходимость в признании усыновления фактически прекратившимся возникает в случаях, когда усыновитель в силу объективных причин оказывается не в состоянии осуществлять воспитание и содержание ребенка или когда родители ребенка по различным мотивам добиваются получения ребенка к себе обратно несмотря на то, что в связи с усыновлением (произведенным с их согласия) они потеряли право на его воспитание. Обычно в таких случаях вмешательство родителей в воспитание ребенка в семье усыновителя или приобретает такой характер, что делает воспитание практически невозможным, или же ребенок насильственно изымается от усыновителя.

Следовало бы также установить, что отсутствие согласия безвестно отсутствовавшего родителя может быть одним из условий признания усыновления недействительным только в том случае, если суд установит, что безвестное отсутствие было обусловлено независящими от отсутствовавшего объективными обстоятельствами. Если же причиной отсутствия явилось стремление уклониться от выполнения своих родительских обязанностей, то усыновление остается в силе.

В отношении правовых последствий вышеуказанных видов прекращения усыновления надлежало бы зафиксировать: 1) что при лишении усыновителей родительских прав в отношении усыновленного их обязанность предоставлять ему содержание сохраняется при условии, если ходатайство кровных родителей о восстановлении их правовых отношений с ребенком не будет удовлетворено судом, или если они такого ходатайства не заявили, или же если у ребенка нет кровных родителей; 2) что признание судом усыновления недействительным и фактически прекратившимся влечет за собой прекращение всех правовых отношений между усыновителем и усыновленным.

В Семейном кодексе Эстонской ССР следует также установить, что восстановление родительских прав кровных родителей в отношении усыновленного ребенка после смерти или признания умершими его усыновителей, а также в случае любого прекращения усыновления производится судом только на основании соответствующего ходатайства об этом самих родителей.

TÖÖLISTE JA TEENISTUJATE TÖÖTASUSTAMINE LEIUTUS- JA RATSIONALISEERIMISETTEPANEKU TEGEMISEL JA NENDE JUURUTAMISELE KAASAAITAMISEL

H. Siigur

Rahanduse ja krediidi kateeder

Kommunistliku ühiskonna materiaalse baasi loomisel on üheks oluliseks teguriks tööviljakuse tunduv tõus. Vastavalt NLKP XXI kongressi poolt vastuvõetud direktiividele NSV Liidu rahvamajanduse arendamise seitsme aasta plaani kohta tõuseb tööviljakus käesoleval seitsmeaastakul tööstuses 45—50%, ehituses 60—65% ja kolhoosides umbes kaks korda. Kogu tööstustoodangu juurdekasvust käesoleval seitsmeaastakul saadakse 75% just tööviljakuse tõusu arvel.¹

Töövilkakuse tõusu saavutamise oluliseks tingimuseks on uue tehnika ja tehnoloogia väljatöötamine ja nende laialdane ning läbimõeldud rakendamine rahvamajanduse kõikides harudes. Selle ülesande lahendamiseks võtavad kõrvuti vastavate spetsialistidega osa ka laiad töötajate hulgad ettevõtetes leiundus- ja ratsionaliseerimistegevuse kaudu.

Sotsialismi töötingimustes on iga töötaja huvitatud tööviljakuse tõusust ning seoses töötajate üld- ja eriharidusliku taseme tõusuga on NSV Liidus pidevalt suurenenud leiutajate ja ratsionaliseerijate read ning leiutiste ja ratsionaliseerimisettepanekute juurutamisest saadud kokkuvõid.

Kui 1940. a. oli ettepanekuid esitanud leiutajate ja ratsionaliseerijate arv 526 tuhat, siis 1958. a. oli nende arv juba 1725 tuhat inimest, s. o. leiutajate ja ratsionaliseerijate arv oli suurenenud enam kui kolm korda. Rahvamajanduses juurutatud leiutiste, tehniliste täiustuste ja ratsionaliseerimisettepanekute arv kasvas 202 tuhandelt 1940. a. 1 miljoni 816 tuhandeni 1958. a. ehk üheksa korda. Leiutiste ja ratsionaliseerimisettepanekute juurutamisest

¹ N. S. Hruštšov, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959—1965. Ettekanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei erakorralisele XXI kongressile 27. jaanuaril 1959, Tallinn 1959, lk. 42.

saadud kokkuhoid suurenes 904 miljonilt rublalt 1940. a. 9 miljardi 721 miljoni rublani 1958. a. ehk enam kui kümme korda.²

Leiutus- ja ratsionaliseerimistegevuse arendamisel on olulise tähtsusega leiutajatele ja ratsionaliseerijatele loodud materiaalsed stiimulid, neile vastava tasu maksmine ja muude soodustuste andmine.

Leiutiste ja ratsionaliseerimisetepanekute eest tasumise küsimused on reguleeritud NSV Liidu Ministrite Nõukogu 24. aprilli 1959. a. määrusega nr. 435 kinnitatud «Avastuste, leiutiste ja ratsionaliseerimisetepanekute põhimäärusega» ja «Avastuste, leiutiste ja ratsionaliseerimisetepanekute eest tasu maksamise juhendiga»³.

Töötajate materiaalne huvi leiutus- ja ratsionaliseerimistegevuse arendamise vastu kindlustatakse eeskätt leiutajale või ratsionaliseerijale kindlaksmääratud tasu maksmisega sõltuvalt leiutise või ratsionaliseerimisetepaneku juurutamise rahvamajanduslikust efektist.

Et aga leiutised või ratsionaliseerimisetepanekud tehakse suurel määral oma töö kohta, siis täiendava stiimulina kindlustatakse töötajatele teatud pikema perioodi vältel tasustamine endiste tööhinnete järgi neil juhtudel, kui leiutise või ratsionaliseerimisetepaneku juurutamine tõi kaasa tööhinnete muutmise.

Vastavalt «Avastuste, leiutiste ja ratsionaliseerimisetepanekute eest tasu maksamise juhendi» §-le 22 säilitatakse leiutise või ratsionaliseerimisetepaneku esitajale kuue kuu jooksul, leiutajat või ratsionaliseerijat ettepaneku juurutamisel abistanud töötajatele aga kolme kuu jooksul endised tööhinded, kui leiutise või ratsionaliseerimisetepaneku rakendamine tõi kaasa tehniliste normide või tööhinnete muutmise. Kõigi teiste töötajate suhtes peab ettepanekut juurutav ettevõtte sisse seadma uued normid ja tööhinded üheaegselt ettepaneku juurutamise algusega.⁴

Kuid seadusandluses ei ole määratletud, keda lugeda leiutise või ratsionaliseerimisetepaneku juurutamisele kaasaaitajateks. Meie arvates tuleks kaasaaitajatena vaadelda neid töötajaid, kes administratsiooni poolt on rakendatud ettepaneku juurutamise töödele kas oma tööfunktsiooni raames, ajutise üleviimise teel nendele töödele või rakendamise teel antud töödele administratsiooniga sõlmitud kokkuleppe alusel.

Seoses endiste tööhinnete säilitamisega leiutajale, ratsionaliseerijale ja leiutise või ratsionaliseerimisetepaneku juurutamisele kaasaaitajatele tekib küsimus, missugusest momendist hakata vastavat perioodi arvestama.

² А. Ф. Гармашев, Советское законодательство об изобретательстве на службе технического прогресса. «Советское государство и право», 1959, 8, lk. 27.

³ «Eesti NSV Teataja», 1959, 30, art. 163.

⁴ Avastuste, leiutiste ja ratsionaliseerimisetepanekute eest tasu maksamise juhend, § 22. «Eesti NSV Teataja», 1959, 30, art. 163.

«Avastuste, leiutiste ja ratsionaliseerimisettepanekute eest tasu maksmise juhendi» § 22 kohaselt tuleb endisi tööhindeid säilitada «... arvates antud ettepaneku juurutamise alguse päevast»⁵. Mida aga mõista juurutamise alguse päeva all, seda pole seadusandluses öeldud.

Analüüsides «Avastuste, leiutiste ja ratsionaliseerimisettepanekute põhimääruse» § 13, tuleme järeldusele, et selles paragrahvis mõeldakse juurutamise all juba tehnilise dokumentatsiooni väljatöötamist, katsemudelite tegemist jne., ühesõnaga, juurutamise algusena vaadeldakse päeva, mil algab ettepaneku viimine praktikasse, ilma et sellega oleks seotud tükitööhinnete muutmine. Samasuguselt tuleks meie arvates mõista ka samas paragrahvis sisalduvat administratsiooni kohustust ettepaneku juurutamise algusest teatamise kohta autorile.

Kuid meie arvates ei anna eespool öeldu alust järelduseks, nagu tuleks seda momenti lugeda endiste tööhinnete säilitamise perioodi alguseks. Tööd ettepaneku juurutamisel võivad kesta pikemat aega, enne kui juurutamisega jõutakse niikaugele, et tekib võimalus töönormide ja tööhinnete muutmiseks. Järelikult võiks tekkida olukord, kus leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku autorile või ettepaneku juurutamisele kaasaaitajatele ei saaks praktiliselt üldse säilitada endisi tööhindeid, sest tööhinnete säilitamise tähtaeg võib mööduda enne, kui tööhindeid üldse muudetakse.

Sellepärast tuleks arvata, et endiste tööhinnete säilitamise tähtaega loetakse päevast, mil leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku tulemusena hakati rakendama uusi tööhindeid.

Võidakse esitada vastuväide, et selline hinnete säilitamise tähtaja arvestamine ei stimuleeri leiutajaid, ratsionaliseerijaid ja ettepaneku juurutamisele kaasaaitajaid ettepaneku kiirele juurutamisele. Väide on osaliselt õige, kuid tuleb arvestada, et leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku juurutamise kiirus sõltub rohkem ettevõtte administratsioonist kui autorist või kaasaaitajatest. Teisest küljest võiks ju mõni vastutustundetu administratsiooni esindaja oma ükskõiksuse tõttu võtta töötajalt võimaluse tasu saamiseks endiste hinnete järgi, kui ta näiteks ei varusta leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku juurutajaid kõigi vajalike materjalidega, tehniliste konsultatsioonidega jms.

Kuid perioodil, mil leiutajale, ratsionaliseerijale või ettepaneku juurutamisele kaasaaitajatele säilitatakse endised tööhinned, võib toimuda täiendav töönormide ja tööhinnete muutmine. Meie arvates võib täiendav töönormide ja tööhinnete muutmine toimuda kas sel põhjusel, et kehtestatud normid ei osutunud tehniliselt põhjendatuks (osutusid liiga madalateks) või toimus täiendavate

⁵ Avastuste, leiutiste ja ratsionaliseerimisettepanekute eest tasu maksmise juhend, § 22. «Eesti NSV Teataja», 1959, 30, art. 163. ~

tehniliste või organisatsiooniliste abinõude rakendamine, mis tõi kaasa tööviljakuse tõusu.

Esimesel juhul mingit põhimõttelist muudatust leiutajate, ratsionaliseerijate ja ettepaneku juurutamisele kaasaaitajate töötasustamises ei võiks toimuda, sest eelnev normide ja hinnete läbivaatamine tulenes leiutise või ratsionaliseerimisetepaneku juurutamisest ning antud juhul toimub ainult esinenud vigade ja puuduste kõrvaldamine.

Teisel juhul aga ei ole õige ka ratsionaliseerijatele, leiutajatele ja ettepaneku juurutamisele kaasaaitajatele endiste tööhinnete säilitamine, sest tööviljakuse tõus, mis tingis töönormide ja tööhinnete läbivaatamise, ei tulenenud nende leiutise või ratsionaliseerimisetepaneku juurutamisest. Nimetatud juhul oleks õige neile säilitada küll juurdemaks endises ulatuses, kuid lähtudes uutest tööhinnetest. Näiteks toodanguühiku valmistamisel oli tükitööhindeks algul 50 kopikat. Ratsionaliseerimisetepaneku juurutamise tulemusena alanes tükitööhinne 40 kopikale. Seega tükitööhinnetele tuleb juurde maksta 10 kopikat. Nelja kuu möödudes pärast selle hinde kehtestamist võeti farvitusele täiendavad tehnilised abinõud, mille tagajärjel tõusis tööviljakus ja tükitööhinne alanes 30 kopikale. Ratsionaliseerimisetepaneku autorile oleks ilmselt ebaõige säilitada endine tükitööhinne 50 kopikat kogu aja eest. Peale tükitööhinnete muutmist täiendavate tehniliste abinõude rakendamise tulemusena tuleks talle säilitada tükitööhindena 40 kopikat, sest leiutise või ratsionaliseerimisetepaneku rakendamise tulemusena muutunud tükitööhinnetele maksti täiendavalt juurde 10 kopikat.

Kuid leiutaja või ratsionaliseerija võib esitada uue ettepaneku ka sel perioodil, kui talle eelmise ettepaneku juurutamise tulemusena säilitatakse endised tükitööhinnad. Näiteks 2. jaanuarist kuni 2. juulini oli ette nähtud ratsionaliseerijale endise tükitööhinde (50 kopika) säilitamine, kuna teistel töötajatel oli tükitööhindeks 40 kopikat. 2. juunil aga alandati tema teise ratsionaliseerimisetepaneku juurutamise tõttu üldine tükitööhinne 30 kopikale. Meie arvates tuleks ratsionaliseerijale antud juhul säilitada tükitööhindena 50 kopikat kuni 2. juulini, mil möödub kuus kuud normide ja hinnete esialgsest muutmisest. Edasi aga tuleks talle säilitada tükitööhindena 40 kopikat, kuni täitub kuus kuud teise ratsionaliseerimisetepaneku tõttu toimunud hinnete muutmisest, s. o. antud juhul 5 kuu jooksul.

Vastavalt «Avastuste, leiutiste ja ratsionaliseerimisetepanekute eest tasu maksmise juhendi» §-le 22 säilitatakse ettepaneku autorile endised tükitööhinnad ka sel juhul, kui autor varem küll ei teinud seda tööd, mille hindeid tema ettepaneku juurutamise tõttu muudeti, kuid kui ta viidi sellele tööle üle pärast oma ettepaneku esitamist. Kahjuks ei räägi juhendi § 22 midagi sel juhul kaasaaitajatele endiste tööhinnete säilitamisest. Et kaasaaitajatele säilitatakse endised tööhinnad sel juhul, kui nad antud alal

(kohal) juba töötasid, siis järelikult ei oleks õige nende asetamine halvemasse olukorda ka sel juhul, kui nad pärast ettepaneku juurutamist asuvad vastavale tööle.

Kui leiutaja või ratsionaliseerija viiakse üle sellele tööle, kus tema ettepaneku juurutamise tulemusena tükitööhinnad muutusid, siis tuleks temale endiste hinnete säilitamise tähtaega arvestada mitte tema tegeliku üleviimise päevast, vaid ikkagi toimunud tükitööhinnade muutmise päevast arvates.

Leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku juurutamise tulemusena toimuv töönormide ja tööhinnete muutmise ei vähenda töötajate töötasu, sest leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku juurutamise tulemusena annab töötaja sama jõukuluga rohkem toodangut. Leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku autorile ja ettepaneku juurutamisele kaasaaitajatele on aga endiste hinnete säilitamine täiendavaks materiaalseks stiimuliks.

Praktiliselt toimub leiutajale või ratsionaliseerimisettepaneku esitajale ja ettepaneku juurutamisele kaasaaitajatele endiste hinnete säilitamine järgmiselt. Palgaarvestuslehtedel tuuakse tema palk välja üldiste (uute) tükitööhinnade järgi, kuid selle toodangu (operatsioonide) osas, kus leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku tõttu tükitööhinnad muutusid, koostatakse juurdemaksuleht vahe väljamaksmiseks kehtivate ja endiste tükitööhinnade vahel.

«Avastuste, leiutiste ja ratsionaliseerimisettepanekute eest tasu maksmise juhendi» § 22 räägib leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku esitajale ja ettepaneku juurutamisele kaasaaitajatele endiste tükitööhinnade säilitamisest, mitte aga endiste töönormide säilitamisest. Järelikult leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku esitajale tuleb tema leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku juurutamise algusest peale määrata kõigi teiste töötajatega ühtne töönorm (teenindamisnorm).

Tekib küsimus, kas ühtsete töönormide kehtestamist leiutajatele, ratsionaliseerimisettepanekute esitajatele ja ettepaneku juurutamisele kaasaaitajatele saab pidada õigeks nende materiaalse huvitatuse kindlustamise seisukohalt?

Meie arvates tuleb ühtsete töönormide kehtestamist pidada õigeks, sest otsese tükipalga puhul ei sõltu saadav tasu üldse töönormide täitmise tasemest. Premiaal- ja progressiivse tükipalgasüsteemi puhul aga tähendaks endiste töönormide säilitamine nendele töötajatele kahekordse lisatasu maksmist, s. o. preemia või progressiivtasu maksmist madalamatest normidest lähtudes ja peale selle veel vahe maksmist endiste ja uute tööhinnade vahel. Selleks et vältida kahekordse lisatasu maksmist, tuleb leiutajatele, ratsionaliseerijatele ja ettepaneku juurutamisele kaasaaitajatele ainult endiste tööhinnade säilitamist pidada kõigiti õigeks ja otstarbekaks.

Iga leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku rahvamajanduslik efektiivsus on seda suurem, mida kiiremini ta juurutatakse prak-

tikasse. Leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku juurutamine toimub kiiremini ja edukamalt siis, kui sellest tööst isiklikult võtab osa leiutaja või ratsionaliseerija. Sellespärast annab «Avastuste, leiutiste ja ratsionaliseerimisettepanekute põhimääruse» § 13 ettepaneku esitajale õiguse osa võtta ettepaneku juurutamisega seotud töödest, nagu tehnilise dokumentatsiooni väljatöötamisest, katseeksemplaride valmistamisest ja katsetamisest jne.

Leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku juurutamine võib toimuda kas samas ettevõttes, kus ettepaneku esitaja töötab, või ka mõnes teises ettevõttes.

Kui ettepanek juurutatakse samas ettevõttes, kus ettepaneku esitaja töötab, siis vastavalt «Avastuste, leiutiste ja ratsionaliseerimisettepanekute põhimääruse» §-le 13 võidakse autor juurutamisega seoses olevate tööde tegemise ajaks vabastada oma põhitööst, säilitades talle keskmise palga. Seega antud juhul toimub vastavalt töötaja soovile tema üleviimine ajutiselt teisele tööle.

Kui aga ettepaneku esitaja vabastamine põhitööst osutub võimatuks või töötaja ei soovi enda vabastamist, siis võib administratsioon sõlmida temaga kokkuleppe ettepaneku juurutamisega seoses olevate tööde tegemiseks väljaspool tööaega.⁶ Tasu tehtavate tööde eest määratakse kindlaks antud töötaja ja administratsiooni vahelisel kokkuleppel, lähtudes tööliste ja teenistujatele makstavast töötasust analoogiliste tööde eest. Nende tööde tegemiseks kulutatud aega ei arvata ületundide hulka.

Kui aga leiutist või ratsionaliseerimisettepanekut juurutatakse teises ettevõttes, siis võib autor minna ajutiselt tööle sellesse ettevõttesse, kus toimub tema ettepaneku juurutamine. Selle aja eest, mil autor võtab osa oma ettepaneku juurutamisest teises ettevõttes, tasutakse talle tema ja ettepanekut juurutava ettevõtte vahel sõlmitud kokkuleppe kohaselt, kuid mitte vähem tema keskmisest töötasust alatisel töökohal.⁷ Kokkuleppe tasustamise kohta sõlmitakse kogu juurutustööde tegemise ajaks ning peab garanteerima töötajale vähemalt tema alalise töökoha järgse keskmise palga saamise. Neil juhtudel, kui juurutamistöödel viibimise ajal tõuseb töötaja alatisel töökohal tariifijärgne palk (ametikohajärgne palgamäär) selliselt, et see ületab tema keskmise palga juurutustöödele asumise momendil, siis meie arvates tuleks sellisele töötajale alates palgamäära muutmise momendist kindlustada juurutamistöödel vähemalt uue tariifse (ametikohajärgse) palgamäära saamine.

Ajutiselt juurutamistöödele kutsutud töötajale tasutakse kindlaksmääratud korras ka kulud seoses sõiduga teise paikkonda ja tagasi ning uues kohas elamisega.⁸

⁶ Avastuste, leiutiste ja ratsionaliseerimisettepanekute põhimäärus, § 13, lg. 2. «Eesti NSV Teataja», 1959, 30, art. 163.

⁷ Avastuste, leiutiste ja ratsionaliseerimisettepanekute põhimäärus, § 13, lg. 3. «Eesti NSV Teataja», 1959, 30, art. 163.

⁸ Sealsamas, § 13, lg. 3.

Leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku juurutamiseks teises ettevõttes töötamise ajal säilitatakse autorile tema alaline töökoht, samuti pidev tööstaaž, ja töötamise aeg ettepanekut juurutavas ettevõttes arvatakse staaži hulka, mis annab õiguse puhkusele ning alatisel töökohal kehtivate soodustuste saamiseks. Kui nimetatud töö kestab üksteist kuud või kauem, siis annab palgalise puhkuse töötajale see ettevõte, kus toimub leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku juurutamine.⁹

Leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku juurutamine võib toimuda ka samas paikkonnas asuvas teises ettevõttes. Seejuures võib osutuda võimatuks autori ajutine tööleasumine sellesse ettevõttesse või autor ei soovi ajutiselt asuda sinna tööle. Tuleks arvata, et neil juhtudel on ettepanekut juurutaval ettevõttel õigus sõlmida autoriga kokkulepe tööde tegemiseks väljaspool tööaega ning tasustamine toimuks siis pooltevahelise kokkuleppe alusel, s. o. samadel alustel nagu siis, kui leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku juurutamisele tõmmatakse kaasa leiutaja või ratsionaliseerija, kes ei ole alalisel tööol.¹⁰

Juhtudel, kui leiutise või ratsionaliseerimisettepaneku esitaja ei ole alalisel tööol, toimub tema kaasatõmbamine juurutustöödele administratsiooni ja autori vahel sõlmitava kokkuleppega, millega määratakse kindlaks ka vastav tasu. Seega «Avastuste, leiutiste ja ratsionaliseerimisettepanekute põhimääruse» § 13 lg. 4 peab silmas eelkõige ettepaneku juurutamistööde tegemise võimalust väljaspool tööõiguslike suhete raame. Kuid meie arvates ei välista nimetatud paragrahv ka teisi võimalusi juurutamistööde tegemiseks. Tuleks arvata, et administratsioonil on õigus autorit tööle võtta ka teatud tööde täitmiseks sõlmitud töölepingu alusel. Viimane võimalus oleks soodsam just ettepaneku autori seisukohalt, sest see kindlustaks talle tööstaaži ja teised tööliste ja teenistujatele ettenähtud õigused ja soodustused.

⁹ Avastuste, leiutiste ja ratsionaliseerimisettepanekute põhimäärus, §§ 13 ja 74. «Eesti NSV Teataja», 1959, 30, art. 163.

¹⁰ Avastuste, leiutiste ja ratsionaliseerimisettepanekute põhimäärus, § 13, lg. 4. «Eesti NSV Teataja», 1959, 30, art. 163.

ОПЛАТА ТРУДА РАБОЧИХ И СЛУЖАЩИХ ПРИ ВНЕСЕНИИ ИЗОБРЕТАТЕЛЬСКИХ И РАЦИОНАЛИ- ЗАТОРСКИХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ И ПРИ СОДЕЙСТВИИ ВНЕДРЕНИЮ ИХ

Х. Сийгур

Кафедра государственного и административного права

Резюме

Существенным условием повышения производительности труда во всех отраслях народного хозяйства является выработка новой техники и технологии, а также применение их на практике. В выработке и применении новой техники и технологии наряду с соответствующими специалистами принимают участие широкие рабочие массы путем своей изобретательской и рационализаторской деятельности.

Для развития изобретательской и рационализаторской деятельности существенное значение имеет создание материальных стимулов для изобретателей, рационализаторов и для всех тех лиц, которые содействуют внедрению изобретения или рационализаторского предложения, а также соответствующая оплата их труда и предоставление им различных льгот.

В статье рассматриваются вопросы оплаты труда, возникающие в связи с внедрением изобретения или рационализаторского предложения.

Автор становится на точку зрения, что в качестве лиц, содействующих внедрению изобретения или рационализаторского предложения, могут быть рассматриваемы лишь те трудящиеся, которые привлекаются администрацией предприятия к производству, связанных с внедрением работ или в рамках своих трудовых функций, или в виде временного перевода на эти работы, или путем привлечения к этим работам на основании договора, заключенного с администрацией.

В статье рассматривается вопрос об исчислении периода, в продолжение которого за автором изобретения или рационализаторского предложения сохраняются прежние расценки, и доказывается, что прежние расценки сохраняются со дня применения новых расценок.

Автор приходит к выводу, что если в период, в продолжение которого изобретателям, рационализаторам и лицам, содействующим внедрению предложения, сохраняются прежние расценки, имеет место новое рассмотрение норм выработки и расценок не в результате применения предложенных работником технических или организационных мероприятий, то и по отношению к указанному работнику следует уменьшить расценки со дня дополнительного изменения расценок и доплатить ему разницу между расценками, действовавшими до применения изобретения или рационализаторского предложения, и расценками, измененными в результате применения изобретения или рационализаторского предложения.

Дальше рассматриваются вопросы об оплате труда изобретателя или рационализатора, привлеченного к работам по внедрению его предложения. Автор находит, что в тех случаях, когда во время работ по внедрению предложения тарифная ставка изобретателя или рационализатора по основному месту работы увеличивается в таком размере, что она превышает его прежнюю среднюю заработную плату, то нужно обеспечивать ему получение заработной платы не меньше новой тарифной ставки.

В тех случаях, когда изобретение или рационализаторское предложение внедряется на другом предприятии, расположенном в той же местности, а автор не желает поступить временно на работу на это предприятие, то привлечение его на работу по внедрению предложения может производиться по соглашению с ним вне рабочего времени. В таком случае размер оплаты определяется соглашением.

SISUKORD — ОГЛАВЛЕНИЕ

J. A n a n j e v a. Nõukogude tsiviilprotsessiõiguse printsiipide mõistest ja süsteemist	3
Ж. А н а н њ е в а. О понятии и системе принципов советского гражданского процессуального права. <i>Резюме</i>	16
B. K e l d e r. K вопросу о законности договоров в колхозах	19
V. K e l d e r. Seadusvastastest lepingutest kolhoosides. <i>Resümee</i>	34
E. L a a s i k. Eluruumide kasutamise lepingu uuendamise probleemist	36
Э. Л а а с и к. О проблеме возобновления договора найма жилых помещений. <i>Резюме</i>	52
H. R i n k. Kollektiivse elamuehituse õiguslikke küsimusi Eesti NSV-s	59
X. Р и н к. Правовые вопросы коллективного жилищного строительства в Эстонской ССР. <i>Резюме</i>	68
E. S a l u m a a. Lapsendamise õiguslikust reguleerimisest «Eesti NSV perekonnakoodeksis»	69
Э. С а л у м а а. О законодательном регулировании усыновления в Семейном кодексе Эстонской ССР. <i>Резюме</i>	97
H. S i i g u r. Töölise ja teenistujate töötasustamine leiutus- ja ratsionaliseerimistepaneku tegemisel ja nende juurutamisele kaasaaitamisel	100
X. С и й г у р. Оплата труда рабочих и служащих при внесении изобретательских и рационализаторских предложений и при содействии внедрению их. <i>Резюме</i>	107

Тартуский государственный университет
Тарту, ул. Юликооли, 18

ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ I

На эстонском и русском языках

Toimetaja E. I l u s

Korrektorid E. U u s p ö l d, A. P r a v d i n
ja L. B r a f m a n

Tehniline toimetaja E. V õ h a n d u

Ladumisele antud 15. V 1961. Trükkimisele antud
25. IX 1961. Paber 60 × 92, 1/16. Trükipoognaid 7.
Tiraaž 500. MB-07314. Tellimuse nr. 4823. Hans Hei-
demanni nim. trükkikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. II.

Hind 42 kop.

Hind 42 kop.